

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ДЕРІЙ Олена Олександрівна

УДК 347.615:347.91: 347.961.1: 347.952

АЛІМЕНТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
ФУРСА Світлана Ярославівна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Київ – 2014

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Загальні положення про аліментні зобов'язання.....	14
1.1. Історичні та науково-методологічні засади дослідження інституту аліментних зобов'язань.....	14
1.2. Поняття та елементи аліментних зобов'язань.....	33
1.3. Класифікація аліментних зобов'язань.....	51
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2. Рішення суду з аліментних зобов'язань та процедура його виконання державною виконавчою службою.....	74
2.1. Умови та порядок присудження аліментів судом (судове рішення, судовий наказ).....	74
2.2. Процедура виконання рішень суду, судових наказів, ухвал про визнання мирових угод зі стягнення аліментів і заборгованості по них у примусовому порядку.....	99
2.3. Визнання і виконання рішень іноземних судів про стягнення аліментів на території України.....	119
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3. Аліментні договори: процедура їх посвідчення та виконання.....	137
3.1. Нотаріальне посвідчення аліментних договорів та їх виконання у добровільному порядку.....	137
3.2. Процедура вчинення нотаріусом виконавчого напису на аліментному договорі..	157
3.3. Процедура виконання аліментних договорів у примусовому порядку.....	169
Висновки до розділу 3.....	181
Висновки.....	184
Список використаних джерел.....	188

Перелік умовних позначень

КУ – Конституція України

КК – Кримінальний кодекс України

Мін'юст – Міністерство юстиції

РФ – Російська Федерація

СК – Сімейний кодекс України

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється відсутністю в Україні концептуальних досліджень інституту аліментних зобов'язань у цивілістичному процесі, оскільки переважна більшість наукових праць проведена з позиції шлюбно-сімейного законодавства та присвячена в основному проблемам сімейного права, тоді як процесуальні особливості посвідчення нотаріусами аліментних договорів, розгляд справ про стягнення аліментів та процедура виконання судових рішень і нотаріально посвідчених договорів з аліментних зобов'язань майже не досліджувалися на рівні комплексних дисертаційних досліджень.

Враховуючи значення інституту аліментного зобов'язання, така ситуація не є виправданою, адже комплексне дослідження правового явища сприяє не лише його науковому пізнанню в цілому, виявленню його сутності, специфічних ознак та особливостей, а й допомагає знайти проблемні моменти в його регулюванні з відповідними пропозиціями щодо їх усунення. Тому актуальність теми обґрунтовується необхідністю на новому рівні, комплексно вирішити існуючі проблеми у сфері регламентації аліментних прав та обов'язків як судом, так і нотаріусом, а також забезпечити їх належне виконання шляхом конкретизації наслідків добровільного невиконання і гарантувати примусове виконання в межах виконавчого процесу.

Аналіз ступеня дослідженості тематики дисертації. Науковий внесок у формування і розвиток теорії правового регулювання сімейних відносин, зокрема відносин з надання утримання між членами сім'ї, був зроблений фахівцями у галузі сімейного права: М.В. Антокольською, Л.В. Афанасьєвою, В.К. Антошкіною, Г.В. Богдановою, Є.М. Ворожейкіним, Я.Р. Веберсом, О.В. Дзерою, А.С. Довгертом, І.В. Жилінковою, О.С. Іоффе, В.Я. Калакурою, О.О. Кармазою, В.І. Кисілем, О.М. Клименко, О.М. Кудрявцевою, М.Г. Масевичем, В.П. Масловою, В.П. Нікітіною, А.І. Пергаментом, Л.М. Пчелінцевою, О.А. Пушкіним, З.В. Ромовською, В.А. Рясенцевим, Л.М. Рогович, Н.В. Рабиновичем, Л.В. Сапейко, Г.М. Свердловою, Т.А. Фадєєвою, Ю.С. Червоним, Я.М. Шевченко та ін.

Найближчими до теми даної праці є дисертаційні дослідження, які були присвячені аліментним зобов'язанням, але з точки зору матеріального права, зокрема роботи Л.В. Афанасьєвої «Аліментні правовідносини в Україні» (2003 р.), Л.В. Сапейко «Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей» (2004 р.), В.К. Антошкіною «Договірне регулювання відносин подружжя» (2006 р.).

Щодо процесуального порядку посвідчення нотаріусом аліментних договорів, розгляду судом справ про стягнення аліментів та виконання юрисдикційних актів щодо аліментних зобов'язань, то їх окремим аспектам присвячувалися роботи М.В. Бондарєвої, Л.Ю. Драгнєвич, В.А. Крайтора, Л.С. Лисенко, М.М. Мальського, І.С. Мельник, Ю.Д. Притики, З.В. Ромовської, О.С. Снідевича, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Ю.В. Черняк.

Віддаючи належне працям учених, які займаються дослідженням проблемних питань, пов'язаних з аліментними зобов'язаннями, можна стверджувати, що у межах цивілістичного процесу такі дослідження не проводились, що й актуалізує дану наукову працю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідної роботи юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема бюджетної теми «Удосконалення правового механізму реалізації та захисту прав та інтересів людини та громадянина в Україні» (номер державної реєстрації 0191U007725) і плану науково-дослідної роботи кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є вироблення обґрунтованого науково-практичного підходу до вирішення проблем у сфері регламентації аліментних прав та обов'язків як нотаріусом, так і судом, а також забезпечення їх належного як добровільного, так і примусового виконання державною виконавчою службою.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких *завдань*:

– проаналізувати теоретичну модель цивілістичного процесу в контексті здійснення аліментних прав та обов'язків; виявити і розкрити співвідношення,

взаємозв'язок та взаємодію цивільних юридичних процесів (нотаріального, цивільного та виконавчого) при забезпеченні аліментних прав у цивілістичному процесі;

- здійснити логіко-семантичний аналіз понять «аліментне зобов'язання» «утримання особи», «аліменти», «аліментний договір»;
- провести класифікацію аліментних зобов'язань залежно від критеріїв їх поділу, виявити особливості і проблеми правового регулювання окремих видів;
- визначити критерії, якими керується суд при визначенні розміру аліментів у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини або у твердій грошовій сумі;
- на підставі узагальнення та аналізу судової практики визначити проблемні питання виконання рішень судів з аліментних зобов'язань, які потребують поліпшення регламентації на законодавчому рівні;
- дослідити особливості процедури визнання та виконання рішень іноземних судів про стягнення аліментів на території України;
- сформулювати конкретні пропозиції з вдосконалення законодавчого регулювання процедури посвідчення нотаріального аліментного договору та процедури його примусового виконання державною виконавчою службою України.

Об'єктом дослідження є комплекс суспільних правовідносин, пов'язаних з виникненням, реалізацією, захистом і виконанням аліментних прав та обов'язків.

Предметом дослідження виступають норми чинного законодавства України, судова і виконавча практика у справах про стягнення аліментів, а також вироблені пропозиції щодо вдосконалення норм законодавства, що регламентують дані питання.

Методи дослідження обрані, виходячи із поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням його об'єкта та предмета. У роботі використовувалися такі наукові методи: *історико-правовий*, що дозволив прослідкувати становлення інституту аліментного зобов'язання, вплив історичних подій та соціального розвитку суспільства на законодавчий процес. Цей метод допоміг проаналізувати становлення та розвиток в Україні теорії цивілістичного процесу, його складових та взаємодії різних цивільних юридичних процесів, зокрема нотаріального, цивільного та

виконавчого, та їх значення у реалізації норм матеріального права, у тому числі сімейного, при вирішенні правових ситуацій, пов'язаних зі сплатою аліментів на утримання дітей на інших членів сім'ї. *Порівняльно-правовий* метод застосовувався при порівняльному аналізі чинного як процесуального, так і матеріального законодавства України та інших країн, зокрема Сімейного кодексу України (СК), Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), законодавства про нотаріат, виконавчого провадження і теоретичних розробок вчених України та зарубіжних країн, зокрема РФ, Франції, Німеччини, Польщі та ін. *Метод класифікації* дав змогу розподілити аліментні зобов'язання залежно від ряду критеріїв та запропонувати їх системні різновиди, що дозволило презентувати теоретичні моделі процедури примусового виконання аліментних договорів, ухвал про визнання мирових угод. Метод *аналізу і синтезу* використаний при дослідженні взаємодії нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, процедури розгляду справ та ролі рішення суду в гарантуванні прав осіб на утримання. *Конкретно-статистичний* – при узагальненні практики судів загальної юрисдикції, нотаріальної практики та практики державної виконавчої служби. *Метод моделювання* застосовано при розробленні ряду пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення сімейного, цивільного процесуального законодавства, законодавства про нотаріат та виконавче провадження і практику його застосування.

Наукова новизна дисертації та особистий внесок автора полягають у тому, що дана робота є першим комплексним науковим дослідженням інституту аліментних зобов'язань у цивілістичному процесі. У дисертаційному дослідженні автором сформульовано та обґрунтовано такі теоретичні та практичні висновки, які виносяться на захист:

Вперше:

1. Сформульовано концепцію про те, що лише за рахунок сприйняття аліментних зобов'язань через призму цивілістичного процесу можна досягти комплексного розв'язання існуючих проблем у сфері регламентації аліментних прав та обов'язків як судом, так і нотаріусами, а також забезпечити їх належне виконання за допомогою конкретизації наслідків добровільного невиконання та гарантувати

примусове виконання у межах виконавчого процесу. Дана гіпотеза підтверджується тим, що, розглядаючи два напрями регламентації аліментних зобов'язань як добровільний (нотаріальний) та примусовий (судовий), можна сформулювати множину варіантів виходу зі складних протистоянь між батьками щодо вибору найоптимальнішого способу утримання дитини, її виховання та розвитку, а не лише формальне встановлення розміру аліментних обов'язків.

2. Сформульовано поняття «утримання особи», яке слід розуміти як надання необхідного і достатнього обсягу допомоги для нормального розвитку фізичної особи, яка потребує сторонньої турботи, з урахуванням індивідуальних напрямів та способів задоволення її потреб.

3. Запропоновано сприймати аліментні зобов'язання як елемент комплексного поняття «утримання особи», які встановлюються на підставі усного, письмового, нотаріально посвідченого договору або за рішенням суду і відповідають тим фактичним обставинам, що передували фіксуванню конкретного обов'язку зі сплати аліментів у встановлені строки, відповідному розмірі та певному порядку.

4. Обгрунтовано, що прожитковий мінімум для дітей певного віку варто сприймати як орієнтир для встановлення розміру аліментів як судом, так і нотаріусом, тобто нижче даного розміру не можна встановлювати рівень утримання дітей певного віку. У зв'язку з цим не можна погодитися з положенням п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК, де допускається можливість присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Враховуючи положення закону про те, що обидва з батьків зобов'язані утримувати дитину, розмір безспірного стягнення в наказному провадженні має бути як мінімум розумним та обгрунтованим і дорівнювати виконанню половини аліментного обов'язку одним із батьків. Справедливим може стати стягнення аліментного обов'язку в наказному провадженні в розмірі двох третин прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, оскільки стягнення здійснюється на користь того з батьків, з ким проживатиме дитина, а це, у свою чергу, покладає обов'язок на такого із батьків турбуватися про дитину, що потребуватиме додаткових витрат часу, зусиль тощо.

5. При визначенні розміру аліментів у законодавстві має місце прив'язка до прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Якщо ж йдеться про утримання повнолітніх дітей, інвалідів, то слід говорити про «нестандартний» розмір утримання таких дітей. Тому суду потрібно встановлювати мінімально необхідний місячний розмір утримання таких дітей та дітей, які потребують додаткових витрат, і визначати розмір аліментів з урахуванням обґрунтованих (документально підтверджених) узагальнених (середньомісячних) витрат на утримання такої дитини.

6. Доведено, якщо розмір аліментів не був встановлений ні договором, ні судом, то батьки зобов'язані надавати утримання дитині, до якого мають увійти додаткові витрати на неї (ст. 185 СК), якщо вони є об'єктивно необхідними (хвороба, каліцтво), або, за погодженням батьків, навчання за кордоном, заняття престижними видами спорту. Постійне фінансування додаткових витрат виходить за межі аліментів і переходить у площину утримання дитини. Регламентувати додаткові витрати батьки можуть у договорі «Договір про аліменти та додаткові витрати на дитину», який має підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню.

7. Вперше розроблена теоретична модель договору про спільне утримання дитини, який передбачає не фіксовану суму аліментного платежу, а авансові внески обох батьків і остаточний розрахунок між ними після врахування всіх витрачених на утримання дитини коштів. Така модель договору дозволить зафіксувати лише суму авансового внеску і строки його сплати та є більш прийнятною для забезпечених батьків, якщо одночасно вирішуються питання про: виховання дитини, її навчання та задоволення потреб у розвитку, відпочинку, який кожен з батьків спільно проводитиме з дитиною тощо. Надалі може постати питання про те, що стягненню підлягатиме сума, витрачена на утримання дитини одним із батьків, яка перевищує розмір авансового внеску і не була погашена іншим із батьків у встановлений договором строк. Такий договір має посвідчуватися у нотаріальному порядку.

8. Запропоновано структуру аліментного договору, обов'язковим реквізитом якого має бути додаток до нього про виконання аліментного обов'язку, – Акт виконання аліментних обов'язків, якщо за договором передбачено сплату аліментів

готівкою, та реквізити депозиту нотаріуса, на який можуть бути перераховані аліменти, якщо стягувач ухилятиметься від їх отримання.

9. Запропоновано теоретичну модель вчинення виконавчого напису на аліментному договорі, який зводиться до надання нотаріусу безспірного доказу невиконання зобов'язаною особою аліментного обов'язку – Акт виконання аліментного обов'язку в готівковій формі, який є невід'ємною частиною договору. Щодо перерахування боржником аліментів безготівково, стягувач повинен надати нотаріусу довідку про те, що аліментний платіж не надійшов у передбачені договором строки. При вчиненні виконавчого напису нотаріус також зобов'язаний здійснити перевірку наявності чи відсутності аліментів на депозитних рахунках нотаріусів. У зв'язку з чим пропонується створити Єдиний електронний реєстр депозитних операцій нотаріусів.

10. Запропоновано алгоритм виконання аліментного договору із вчиненням на ньому виконавчим написом у примусовому порядку, який зводиться до того, що аліментний договір із виконавчим написом підлягає негайному (на кшталт негайного виконання судового рішення про стягнення аліментів) примусовому виконанню без пропозиції державного виконавця щодо його добровільного виконання. Даний виняток варто передбачити у ч. 3 ст. 30 ЗУ «Про виконавче провадження».

11. Обгрунтовано: неможливість примусового виконання рішення про стягнення аліментів може зумовлюватися тим, що в сучасних умовах аліментнозобов'язана особа може, як із суб'єктивних, так і об'єктивних причин, бути безробітною. Тому питання притягнення її до кримінальної відповідальності за ч. 10 ст. 74 ЗУ «Про виконавче провадження» державним виконавцем може ставитися лише у випадках, коли зобов'язання не виконуються внаслідок свідомого небажання боржника працювати і отримувати дохід, а не через встановлену суму заборгованості.

Дістала подальшого розвитку

12. Концепція С.Я. Фурси

– щодо необхідності оформлення результатів визнання умов мирової угоди судом у формі ухвали про визнання умов мирової угоди та закриття провадження у справі й запропоновано викладати умови мирової угоди про врегулювання аліментного обов'язку з урахуванням імперативного положення закону про те, що взаємні поступки батьків щодо розміру аліментів не повинні бути меншими за прожитковий мінімум для дитини відповідного віку;

– щодо неможливості поширення на аліментний договір принципу свободи договору, оскільки цей договір є особистісним, саме законом визначені аліментні права та обов'язки його сторін, а договором вони лише конкретизуються, тобто визначається їх розмір з урахуванням мінімального розміру аліментів, порядок виконання, строки.

Запропоновано внесення змін, доповнень до Закону України «Про виконавче провадження», Сімейного кодексу України, актів міжнародного права.

13. Аргументовано, що для забезпечення примусового виконання рішень зі стягнення аліментів, крім звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію, варто звертати на дивіденди, результати підприємницької діяльності, зокрема за здачу квартир в оренду та відсотки по депозитних рахунках у банках, а також результати діяльності адвокатів, нотаріусів, які мають регламентуватися у законі окремою нормою. Істотною складністю для розрахунку є звернення стягнення на значні доходи спортсменів, артистів, моряків, які укладають конфіденційні контракти з іноземними контрагентами і отримують доходи за кордоном, що зобов'язує державу укладати міжнародні договори про розкриття доходів громадян України за кордоном, а не лише про уникнення подвійного оподаткування.

14. Запропоновано у ЗУ «Про виконавче провадження» послідовно та логічно викласти порядок звернення стягнення щодо періодичних і постійних платежів, до яких мають входити й аліменти, які так само можуть бути як періодичними, так і постійними (довічний обов'язок батьків утримувати дитину інваліда). При цьому варто враховувати не лише можливі відсотки стягнень, а й допустимість стягнення в контексті прожиткового мінімуму для самого боржника, раціональність загального

строку звернення періодичного стягнення, необхідність спеціальної підготовки державних виконавців для такої роботи, оскільки вона пов'язана не так з правовим аспектом, як з бухгалтерськими розрахунками тощо.

15. Запропоновано внести зміни та доповнення, уточнити та змінити редакцію ст. ст. 183, 184, 196, 205 СК, ст. ст. 96, 372 ЦПК, ст. ст. 30, 74 ЗУ «Про виконавче провадження».

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні результати дисертаційного дослідження були використані:

у науково-дослідній сфері – при подальшому формуванні доктрини сімейного права та цивілістичного процесу;

у сфері нормотворчості – з метою вдосконалення чинного законодавства, зокрема при доопрацюванні СК, ЦПК, законів України «Про виконавче провадження», «Про нотаріат» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України;

у правозастосовній діяльності – при розгляді судами справ про стягнення аліментів, посвідченні нотаріусами аліментних договорів та виконання державними виконавцями рішень судів про стягнення аліментів та аліментних договорів.

у навчальному процесі – під час викладання спецкурсів «Нотаріат в Україні» для бакалаврів; «Особливості виконання рішень судів та договорів з аліментних зобов'язань», «Теорія нотаріального процесу», «Теорія виконавчого процесу» для магістрів напрямку підготовки «Виконавче право та процес», «Нотаріат».

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконано дисертантом самостійно. Основні положення та розробки, що характеризують новизну роботи, теоретичне і практичне значення її результатів, одержані також самостійно.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протоколи № 2 від 26.10.12 р.; № 9 від 23.05.2013 р.; № 3 від 21.11.2013 р.; № 5 від 07.03.2014 р.).

Основні положення та висновки дисертації оприлюднені в доповідях і виступах автора на міжнародних, всеукраїнських науково-теоретичних, науково-практичних, наукових конференціях: «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 14–15 червня 2012 р.); «Цивилистический процесс: основные проблемы и тенденции развития» (м. Саратов, 1 жовтня 2012 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки і практики» (м. Харків, 10–11 грудня 2012 р.); «Актуальні проблеми теорії та практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: співвідношення і взаємодія» (Київ, 21–22 лютого 2013 р.); «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 26–27 квітня 2013 р.); «Приоритетные направления модернизации системы права Украины» (м. Сімферополь, 11–12 жовтня 2013 р.); «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 14–15 березня 2014 р.).

Висновки, отримані під час написання дисертаційного дослідження, апробовані шляхом направлення їх до Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя, в результаті чого вони були визнані слухними та такими, що можуть бути використані у законодавчій діяльності (лист № 04–15/17–2056 від 22 липня 2014 р. за підписом Голови Комітету С.В. Ківалова).

Публікації: Основні положення дисертаційного дослідження відображені у 19 наукових статтях: дев'ять з них – у наукових фахових виданнях (три – у виданнях іноземних держав), три – в інших виданнях та семи тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації: визначається її предметом, метою, завданнями дослідження та логікою розробки теми. Вона складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів (з висновками), загальних висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дослідження становить 206 сторінок, із них основного тексту – 187 сторінки. Список використаних джерел нараховує 176 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО АЛІМЕНТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

1.1. Історичні та науково-методологічні засади дослідження інституту аліментних зобов'язань

Питання регулювання аліментних зобов'язань батьків і дітей у процесі розвитку та становлення нашої держави є надзвичайно актуальним. На сьогодні інститут аліментних правовідносин зазнав істотних змін, поповнився багатьма новелами, які потребують детального вивчення. Аліментні зобов'язання – це правовідносини, що виникають на підставі передбачених законом юридичних фактів: домовленості сторін або рішення суду, за яким одні члени родини зобов'язані надати утримання іншим членам, а останні мають право його вимагати.

У науці виникнення терміна «аліменти» (лат. *alimentum* – харчі, утримання) пов'язують з періодом принципату Римської імперії. В той час існувала так звана система аліментації, що передбачала видачу грошових сум середнім і дрібним землевласникам з особливого аліментарного фонду. Відсотки за користування ними йшли на роздачу сиротам і дітям незаможних батьків. Тим самим система аліментації зводилася до матеріальної підтримки з боку держави виробників сільськогосподарської продукції та малозабезпечених [168, с. 96-97]. У наш час терміни «аліменти», «аліментні зобов'язання» широко застосовуються лише у сімейному законодавстві, хоча мається на увазі одержання утримання особами не за рахунок держави, а за рахунок дійсних і колишніх членів сім'ї.

Формування аліментних відносин між членами сім'ї – батьками, дітьми, подружжям та іншими родичами – розпочалося ще за часів феодального права. Але тоді ці відносини ще не мали міцної правової основи, а базувалися загалом на традиціях. Втім батьки повинні були утримувати своїх дітей, забезпечувати їх їжею, а після того, як вони набували похилого віку, піклуватися про них мали їхні діти. З подальшим розвитком суспільних відносин майнові правовідносини між членами сім'ї стали набувати більш чіткого юридичного змісту [138, с. 11].

Законодавство Російської імперії XVIII ст. було побудоване з урахуванням права європейських країн, що дозволило застосувати закони інших країн при встановленні норм поведінки в аліментних правовідносинах. У дореволюційній Росії право на утримання визнавалося за дружиною, котру чоловік повинен був утримувати «за станом і своїми можливостями». Цей обов'язок припинявся, якщо дружина не виконувала своїх подружніх обов'язків, зокрема відмовлялася слідувати за чоловіком. На початку XX ст. Звід законів Російської імперії (далі – Звід) був доповнений ст. 106, згідно з якою за дружиною зберігалось право на утримання, якщо вона ухилялася від спільного проживання з чоловіком, з вини якого спільне життя подружжя було визнане неможливим [142].

Варто зазначити, що обов'язки подружжя на початку XX ст. також були нерівними. Чоловік повинен був надавати кошти на утримання дружини, а вона в свою чергу не зобов'язувалася матеріально підтримувати чоловіка. Так, у Звід законів Російської імперії увійшла норма, за якою зберігалось право на утримання дружини, яка не проживала з чоловіком, з вини якого подружнє життя було визнане судом неможливим (ст.106¹).

Обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей також був закріплений на законодавчому рівні. Батьки повинні були надавати своїм дітям добре виховання, забезпечувати прожиток, одяг за своїм станом. Аліментний обов'язок не обмежувався віком дитини і зберігався після досягнення нею повноліття за умови, що вона потребувала батьківської допомоги (ст. 172 Зводу). Якщо батьки жили окремо, утримувати дитину повинен був той із батьків, з ким залишалася дитина. Однак якщо сім'я розпадалася з вини того із подружжя, який жив поза сім'єю, від обов'язку утримувати дитину він не звільнявся. Якщо батько не мав достатніх коштів, то мати повинна була брати участь в утриманні дитини залежно від свого майнового стану. У разі позбавлення батьківських прав, мати чи батько дитини не звільнялися від аліментного обов'язку. Разом з тим батьки не повинні були надавати утримання неповнолітнім дітям, якщо вони одружувалися.

У дореволюційному суспільстві права дітей, народжених поза шлюбом, прирівнювалися до прав законнонароджених. Батько позашлюбних дітей мав

надавати їм утримання. У ст. 132 Зводу зазначалося, що батько позашлюбної дитини зобов'язаний відповідно до своїх майнових коштів та суспільного становища матері дитини нести витрати з її утримання, якщо вона того потребує, до її повноліття. Цей обов'язок вважався таким, що «постає з природного зв'язку між батьками та дітьми». Але батько повинен був надавати утримання тільки у разі, якщо дитина дійсно потребувала допомоги, а мати не мала достатніх коштів, щоб самостійно утримувати її.

Крім того, згідно зі ст. 132 Зводу, батько позашлюбних дітей повинен був надавати кошти на утримання матері своїх дітей, якщо піклування та догляд за ними не дозволяли їй добувати кошти для життя. Цей обов'язок тривав доти, доки мати залишалася нужденною.

Обов'язок надавати утримання стосувався і дітей щодо батьків. Так, у ст. 194 Зводу було закріплено, що діти повинні надавати утримання та прожиття батькам, якщо ті «знаходяться в бідності, старезності або немоцях». Розмір коштів, які вони мали надавати своїм батькам, залежав від їхніх матеріальних можливостей. Крім того, діти і батьки могли за взаємною згодою домовитися, як і в якому розмірі буде надаватися утримання. Батьки могли вимагати матеріальної допомоги від дитини, яка мала достатні кошти, щоб надавати утримання. Якщо батьки мали декілька дітей, то всі вони залучалися до аліментного обов'язку, але обсяг участі у його виконанні визначався залежно від майнового стану кожного з них.

Після революції 1917 року та з появою Радянської держави були скасовані закони царської Росії і прийняті нові декрети, що регламентували правовідносини та майнові стосунки у сім'ї. До них увійшли як старі положення, так і нововведення. Так, у Декреті РНК РРФСР від 18 грудня 1917 року «Про цивільний шлюб, про дітей та про ведення книг актів громадянського стану» проголошувалася рівність подружжя в особистих та майнових правах. Це положення мало певне значення у розвитку сімейних стосунків. У Декреті передбачалася рівність прав дітей, народжених у шлюбі, та позашлюбних. Закон не передбачав обмеження прав і обов'язків батьків за мотивом того, що мати і батько дитини не перебували у зареєстрованому шлюбі [89].

У Декреті ВЦВК та РНК РРФСР від 18 грудня 1917 року йшлося про те, що визнання батьківства стосовно позашлюбних дітей можливе як у добровільному, так і судовому порядку.

Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право від 1918 року зобов'язував чоловіка після розлучення утримувати свою колишню дружину. Найбільш значущою була норма, на підставі якої визнавалася рівність дітей, незалежно від того, народжені вони в шлюбі чи поза шлюбом. Справи про аліменти розглядалися відділами соціального забезпечення, що обумовлювалося тогочасною точкою зору щодо аліментів як «сурогату соціального забезпечення». Підставою для надання утримання визнавалася нужденність і непрацездатність одного із подружжя. Розмір аліментів у сукупності з іншими доходами отримувача не повинен був перевищувати прожитковий мінімум. У разі смерті платника аліменти виплачувалися з його майна, що залишилося [172, с. 172-174].

Регламентация сімейних відносин в Україні на законодавчому рівні починає свій розвиток з виданням у 1919 році декретів «Про цивільний шлюб та про введення книг актів громадського стану» та «Про розлучення», а також декрету «Про організацію відділів ЗАГСу». З прийняттям цих нормативних актів починається історія становлення сімейного законодавства України [112; 89].

Слово «аліменти» в українській юридичній лексиці вперше з'явилося завдяки Кодексу 1926 року, розділ 4 якого мав назву «Стягання утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)». Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 вересня 1945 році у ст. 31 цього Кодексу було включено словосполучення «кошти на утримання дитини (аліменти)» [134, с. 305].

У Кодексі законів про шлюб, сім'ю та опіку 1926 року зміст аліментного зобов'язання був встановлений законом і не підлягав зміні за погодженням сторін. Підставою виникнення аліментних обов'язків у батьків по відношенню до їхніх дітей було кровне споріднення і наявність зареєстрованого шлюбу між батьками не мала значення. Аліментний обов'язок вітчима (мачухи) передбачав утримання і виховання дитини [58].

Постановою ЦВК і РНК УСРР від 27 червня 1936 року «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення матеріальної допомоги багатодітним» було введено утримання аліментів на неповнолітніх дітей в частковому співвідношенні до заробітку платника: 1/4 – на одну дитину, 1/3 – на двох дітей, 1/2 – на трьох і більше дітей [88, с. 309]. Згодом ця норма була відтворена у статті 82 КпШС. Такого способу визначення розміру аліментів не було у законодавстві жодної держави, крім СРСР. На сьогодні він збережений у кодексах Російської Федерації та Республіки Білорусь [172, с. 172-173].

Указ Президіуму Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотніми матерям, посилення охорони материнства і дитинства» відмінив раніше існуюче право матері-одиначки на звернення до суду з позовом про встановлення батьківства і про стягнення аліментів на утримання позашлюбної дитини. Батько, який не укладав шлюбу з матір'ю дитини, не користується батьківськими правами по відношенню до цієї дитини. Взяття дитини на своє виховання для фактичного батька дитини тягнуло за собою ті самі правові наслідки, що передбачені законом для фактичного вихователя [90, с. 72].

Також цим Указом заборонялося встановлення батьківства як в судовому, так і добровільному порядку. Варто зауважити, що пізніше було дозволено встановлювати батьківство, але лише в добровільному порядку, про що йтиметься нижче.

Даний Указ викликав жваві обговорення серед науковців. Так, М.В. Антокольська слушно зауважила, що даний Указ, який був прийнятий в період культу особи Сталіна, відіграв вкрай негативну роль в розвитку законодавства про шлюб та сім'ю. Раніше одне з найбільш прогресивних у світі радянське законодавство було відкинуте до рівня Кодексу Наполеона 1804 року, який забороняв пошуки батьківства [3, с. 119]. Г.М. Каратиш підкреслив, що після видання даного Указу при реєстрації народження дитини від матері, що не перебувала в зареєстрованому шлюбі, в запису про народження вказувалася тільки мати. Батьком дитини не могла бути особа, яка не перебуває у шлюбі з матір'ю

дитини, отже, у неї не виникало обов'язку по утриманню дитини [55, с. 5-6]. О.М. Кудрявцев справедливо відзначав, що після закінчення війни та відродження мирного життя все виразніше стали проявлятися негативні сторони Указу – відсутність батьківських обов'язків з боку батька по відношенню до його позашлюбних дітей не лише не сприяла зміцненню сімейних відносин, а й підтримувала випадкові зв'язки, принижувала гідність жінки, роблячи її, по суті, єдиною винуватицею такого зв'язку [68, с. 9].

Видання такого Указу неминуче потягло зміну сімейного законодавства союзних республік, у тому числі законодавства УРСР. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 вересня 1945 року, з Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР було вилучено 18 статей, змінено та доповнено понад 20 статей, з'явилося вісім нових [106].

Пізніше було прийнято Постанову Пленума Верховного Суду СРСР від 4 серпня 1950 року, якою фактично посилювалася відповідальність батьків, які ухилялися від виконання аліментного обов'язку щодо дітей. Також Постановою визначалося, що пред'явлення позову про визнання неправильності запису про батьківство передбачалося лише особою, на ім'я якої зареєстровано дитину. Суди були зобов'язані при розгляді справ про стягнення аліментів, окрім пред'явлення свідоцтва про народження дитини, вимагати надання документів для підтвердження зареєстрованого шлюбу між сторонами. В іншому випадку справу припиняли через відсутність у позивачки права на позов [85, с. 56-66].

Наступним етапом у розвитку сімейного законодавства України стало прийняття 20 червня 1969 року Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР, який був введений у дію 1 січня 1970 року. У Кодексі термін «аліменти» використовувався як самотійно, так і в парі: «утримання (аліменти)». Глава 12 Кодексу мала назву «Аліментні обов'язки батьків і дітей», однак розпочиналася вона зі ст. 80 – «Обов'язок батьків утримувати своїх дітей».

Слово «аліменти» завжди супроводжувалося словами «стягуються» або «сплачуються». З цього можна було зробити висновок, що «аліменти» трактувалися

як кошти, як певна грошова сума. Проте послідовності у визначенні взаємозв'язку термінів «утримання» та «аліменти» все ж не було [134, с. 304].

У Кодексі про шлюб та сім'ю України визначалися права і обов'язки батьків, дітей та інших членів сім'ї, пов'язані з аліментними зобов'язаннями. Були кодифіковані норми, які регулювали сплату аліментів на неповнолітніх дітей у частках від заробітку, що надавало можливість за певних умов стягувати аліменти у твердій грошовій сумі. Також варто відзначити, що суд міг тимчасово стягнути аліменти на дітей до закінчення розгляду справи. Визначалося, що батьки можуть притягуватися до участі в додаткових витратах на дітей. Кодекс передбачав певні гарантії для платника аліментів, а саме можливість зменшення судом розміру аліментів, що стягувалися на неповнолітніх дітей, якщо у батька, який сплачує аліменти, є інші неповнолітні діти, якщо платник аліментів є інвалідом або у разі, якщо діти працюють і мають достатній заробіток. Крім того, суд міг змінити розмір аліментів, що стягувалися на повнолітніх дітей та на батьків. У Кодексі було закріплено положення, згідно з яким батьки зобов'язувалися утримувати своїх непрацездатних повнолітніх дітей та право батьків на аліменти від дітей. Кодексом про шлюб та сім'ю визначався обов'язок подружжя по взаємному утриманню, детально регулювалися права на одержання утримання після розірвання шлюбу, а також умови, за яких один із подружжя звільнявся від аліментного обов'язку. Окреме місце в Кодексі відводилося аліментним обов'язкам інших членів сім'ї.

Захисту прав дитини на отримання аліментів немало посприяла Постанова Ради Міністрів СРСР від 6 лютого 1984 року «Про введення тимчасової допомоги на неповнолітніх дітей в період розшуку батьків, які ухиляються від сплати аліментів». Цією Постановою створювався так званий «аліментний фонд» на всій території СРСР. Неповнолітні діти отримували допомогу в період розшуку їхніх батьків, які ухилялися від сплати аліментів [87].

Після здобуття Україною незалежності відбулися суттєві зміни в соціальному та економічному житті країни. Майже десятиріччя Україна користувалася старим законодавством, яке конче потребувало кардинальних змін. Навколо проекту нового Сімейного кодексу точилися запеклі дискусії.

Сімейний кодекс України був прийнятий Верховною Радою України 10 січня 2002 року.

Нове сімейне законодавство, зокрема щодо порядку сплати аліментів, вийшло на новий рівень регулювання сімейних правовідносин. При цьому воно пішло шляхом відмови від старих принципів, що встановлювалися радянським законодавством, і спрямувало свій погляд на міжнародну практику.

Отже, перейдемо до нововведень. Безумовно, найцікавішим з них є розширення законодавчого переліку способів виконання батьками обов'язку утримувати дитину. Раніше був відомий тільки один спосіб – грошова форма утримання дитини у випадку, якщо хтось із батьків не проживав разом з дитиною. За СК України передбачається можливість домовленості, за якою той з батьків, хто проживає окремо від дитини, може брати участь в її утриманні у грошовій і (або) натуральній формі.

Встановлення можливості натуральної форми утримання дитини відповідає сучасному етапу розвитку української економіки, коли в деяких регіонах держави виплата заробітної плати фактично здійснюється в натуральній формі, або у випадку, коли платник аліментів займається сільським господарством, в якому кінцевий продукт (товар) має натуральну форму.

Уперше в історії незалежної України законодавець свідомо відступив від фіксованих часток, що підлягають стягненню в рахунок аліментів. Це позитивний крок у напрямі захисту інтересів дитини. Суд має змогу враховувати всі обґрунтовані потреби неповнолітнього, у тому числі кошти, необхідні для розвитку дитини як особистості. Суд може самостійно визначити суму, яка необхідна дитині, як у разі стягнення аліментів у відсотковому відношенні до заробітку (доходу) платника, так і при визначенні аліментів у твердій грошовій сумі (ст ст.183–184 СК України)[138, с. 29-30].

Так, батьки можуть укласти між собою договір про сплату аліментів на дитину, в якому визначити розмір та строки виплати (ст.189 СК України). Умови договору не можуть порушувати права дитини, встановлені законодавством. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. Ця норма свідчить про

диспозитивний характер договірних правовідносин щодо сплати аліментів. Законодавець надав право сторонам цих правовідносин самим визначати обсяг та порядок здійснення аліментного обов'язку.

Ще однією з новел СК України є передбачення можливості припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям нею права власності на нерухоме майно. Так, ст. 190 СК України передбачає, що той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки і піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо). У разі укладення такого договору той із батьків, з ким проживає дитина, зобов'язується самостійно утримувати її. Але той із батьків, хто передав право власності на майно, не звільняється від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину.

У новий Сімейний кодекс увійшла норма, яка зобов'язує батьків утримувати дітей до моменту закінчення ними навчання у вищих навчальних закладах. Так, у ст. 199 СК України визначено: якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення 23 років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання призупиняється у разі припинення навчання. Цією нормою був покладений початок нових аліментних правовідносин між батьками та дітьми.

Сімейний кодекс України вніс ті суттєві зміни, яких так довго потребувало наше суспільство. Законодавцем був покладений диспозитивний початок сімейних відносинах. У багатьох сімейних інститутах вперше надається право визначати порядок сімейних стосунків саме членам сім'ї, а не державі. Найбільш повно це виявляється в аліментних правовідносинах між членами сім'ї, які мають змогу обрати найбільш прийнятний для всіх зацікавлених осіб спосіб виконання аліментного обов'язку.

СК України не вирішує всіх проблем, його прогалини та недостатня конкретизація окремих норм права можуть призвести до порушення прав суб'єктів

аліментних зобов'язань. Усе це є вагомою підставою для всебічного дослідження цього інституту.

Варто відзначити, що інституту аліментних зобов'язань приділялася неабияка увага не лише на законодавчому, а й доктринальному рівнях. Адже правова доктрина покликана не лише вдосконалювати чинне законодавство та практику його застосування, а здатна визначати напрями правової політики держави як у правовій, так і економічній та політичній сферах життєдіяльності суспільства.

Теоретичною основою для вирішення поставлених завдань послужили праці багатьох вітчизняних вчених – фахівців у галузі загальної теорії права та цивільного права, які зробили вагомий внесок у розвиток правової науки та уявлень про механізм правового регулювання в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., в радянський період та на сучасному етапі розвитку Української держави. Серед них опубліковані до 1917 року праці Н.М. Коркунова, Д.І. Меєра, С.В. Пахмана, Л.І. Петражицького, К.П. Победоносцева, І.А. Покровського, Г.Ф. Шершеневича. У радянський та пострадянський період видано наукові праці М.М. Агаркова, П.Г. Александрова, С.С. Алексеєва, С.Н. Братуся, Я.Р. Веберса, О.С. Іоффе, В.Б. Ісакова, О.А. Красавчікова, Е.А. Лукашевої, Л.А. Лунца, Я.М. Магазінера, А.В. Малько, Є. А. Суханова, В.А. Тархова, Ю.А. Тихомирова, Ю.Г. Ткаченко, Ю.К. Толстого, Р.О. Халфіної, Б.Б. Черепахіна, Д.М. Чечота, Л.С. Явіча, В.Ф. Яковлева та ін. У деяких з них висловлювалися думки і судження, які мали безпосереднє відношення до аліментних зобов'язань.

Науковий внесок у формування та розвиток теорії правового регулювання сімейних відносин, у тому числі відносин з надання утримання між членами сім'ї, був зроблений працями фахівців в області сімейного права: М.В. Антокольської, Л.В. Афанасьєвої, В.К. Антошкіної, Г.В. Богданової, Є.М. Ворожейкіна, Я.Р. Веберса, К.А. Граве, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, І.В. Жилінкової, О.С. Іоффе, В.Я. Калакури, О.О. Кармази, В.І. Кисіля, О.М. Клименко, О.М. Кудрявцева, Г.М. Каратиша, І.М. Кофмана, Л.В. Короткової, В.А. Кройтора, М.Г. Масевич, В.П. Маслової, В.П. Нікітіної, А.І. Пергамент, Л.М. Пчелінцевої, О.А. Пушкіна, Є.А. Поссе, З.В. Ромовської, В.А. Рясенцева, Л.М. Рогович, Н.В. Рабинович, Л.В.

Сапейко, Г.М. Сverdлова, Т.А. Фадєєвої, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко та ін.

Спеціальні сімейно-правові дослідження аліментних правовідносин стали здійснюватися автономно від цивільного права тільки у другій половині минулого століття і не були численними. Основи теорії аліментних зобов'язань були закладені в монографії А.І. Пергамент «Аліментні зобов'язання за радянським правом» (1951 р.) [92], яка не втратила свого наукового значення і до сьогодні. Правове регулювання аліментних зобов'язань на основі раніше діючого КпШС РРФСР знайшло відображення в докторській дисертації у формі наукової доповіді А.М. Рабец «Методологічні та теоретичні проблеми правового регулювання відносин по взаємному аліментуванню» (1992) [115]. Однак реформування законодавства, спрямованого на вирішення проблем життєзабезпечення непрацездатних членів сім'ї, складнощі, що виникають в процесі його застосування на практиці, розвиток науки сімейного права зумовили необхідність подальшої наукової розробки теорії правовідносин з аліментних відносин.

Сучасний період дослідження проблемних питань інституту аліментних зобов'язань представлений доробками таких українських вчених: Л.В. Афанасьєва, В.К. Антошкіна, І.В. Жилінкова, В.А. Крайтор, Л.В. Сапейко, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко та ін. Але переважна більшість цих вчених розглядають питання аліментних зобов'язань з точки зору матеріального права, а саме: підстави виникнення аліментних зобов'язань між батьками та дітьми, права та обов'язки сторін даних зобов'язань; вирішення міри захисту та міри відповідальності в аліментних правовідносинах; добровільне виконання батьками та дітьми обов'язку по взаємному утриманню та примусове виконання батьками і дітьми аліментного обов'язку за Сімейним кодексом України та ін.

У свою чергу вчені-процесуалісти не залишилися осторонь даного правового інституту, вони дослідили окремі питання аліментів при викладанні учбових курсів із цивільного та нотаріального процесів (М.Й. Штефан, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та ін.).

Так, першим кроком на шляху адаптації нотаріальної практики до змін у сімейному законодавстві була книга С.Я. Фурси, Л.Ю. Драгнєвіч, Є.І. Фурси

«Настільна книга нотаріуса: сімейні відносини в нотаріальному процесі» (2003) [161]. У даному підручнику цілий розділ присвячений дослідженню сімейних відносин за договірним правом. Автори здійснили аналіз різних видів аліментних договорів, аналізуючи при цьому можливий суб'єктний склад та умови укладання даних договорів. Наголосили на можливих проблемах, які можуть виникати при посвідченні аліментних договорів, зокрема можливість нотаріуса діяти в межах аналогії закону і права, якщо нормами матеріального права передбачена обов'язкова нотаріальна форма посвідчення аліментного договору, але процедура його посвідчення у Законі України «Про нотаріат» та на той час Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (нині Порядок. – О.Д.) відсутня. Посібник містить проекти аліментних договорів по утриманню дітей, батьків, інших членів сім'ї та родичів.

Не менш цікавим є науково-практичний посібник у двох книгах за загальною редакцією С.Я. Фурси – «Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд» (2005) [144]. У даному посібнику висвітлено актуальні проблеми сімейного права в Україні та особливості реалізації норм СК у нотаріальній та судовій практиці. У ньому містяться нові теоретичні аспекти інститутів сімейного права, способи вирішення правових ситуацій, проекти нотаріальних договорів, заяв до суду та інше. Особлива увага приділена методиці діяльності адвоката у сімейних справах, зокрема аліментних зобов'язаннях. Глава 6 присвячена питанням прав та обов'язків матері, батька і дитини. Слід відзначити, що в даному посібнику проаналізовані норми сімейного права у контексті їх реалізації в нотаріальному процесі та цивільному судочинстві. Запропоновано велику кількість договорів, за допомогою яких громадяни можуть реалізувати свої безспірні права у нотаріальному порядку. Також запропоновано значну кількість проектів позовних заяв для звернення до суду, а в коментарях до них висвітлено питання підсудності, підвідомчості, кола суб'єктів, які мають право звертатися до суду тощо.

Проблематиці правового регулювання аліментних зобов'язань між членами сім'ї був присвячений ряд дисертаційних досліджень. Так, Л.В. Афанасьєвою в 2003 році захищена дисертація «Аліментні правовідносини в Україні» [8], що реалізована

на ідеї комплексного підходу до проблем даного інституту в цілому. Л.В. Сапейко в 2004 році захистила дисертацію на тему «Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей» [138], у якій дисертантка дослідила історико-правові корені формування інституту аліментних зобов'язань батьків та дітей і висхідних доктрин цивільного та сімейного права. Також розкрила сутність та основні риси аліментного зобов'язання, співвідношення між поняттями «аліментне зобов'язання» та «аліменти», особливості аліментування в інших країнах, його функціональне призначення, сучасні тенденції розвитку та забезпечення виконання, правова природа договору про сплату аліментів, особливості його укладення та виконання, переваги та недоліки, специфіку примусу до виконання аліментного зобов'язання, уточнено момент виникнення аліментного зобов'язання.

В.К. Антошкіною в 2006 році захищена дисертація «Договірне регулювання відносин подружжя». У дисертації автор дослідила найбільш значущі теоретичні й практичні питання, які стосуються договірному регулювання відносин подружжя, співвідношення ролі законного та договірному правового регулювання майнових відносин подружжя. Вперше здійснила теоретичний аналіз принципу свободи договору при регулюванні майнових відносин подружжя. Провела комплексний правовий аналіз договорів у сімейному праві та їх особливості.

У 2006 році вийшла монографія Л.В. Афанасьєвої «Аліментні правовідносини в Україні». Аналіз нового законодавства дозволив автору виробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання аліментних відносин. Особлива увага була приділена дослідженню підстав виникнення та суб'єктному складу аліментних зобов'язань, співвідношенню понять «суб'єкт аліментного зобов'язання» і «член сім'ї», правових норм, що регулюють визначення розміру аліментів і встановлюють спрощений порядок їх стягнення, законодавчих новел щодо договірному регулювання аліментних відносин. У 2008 році була опублікована монографія у співавторстві Л.В. Сапейко, В.А. Кройтор – «Аліменти дітям та батькам»[136].

Варто також відзначити джерелознавчі аспекти досліджуваної теми, зокрема порівняльний аспект розвитку наукової думки в працях російських науковців

зокрема О.О. Давидової, О.Ю. Косової, О.В. Капітової, О.Ю. Костюченко, М.К. Мамедової, Ю.А. Рустамової, Л.О. Смоліної та ін.

Передусім варто звернути увагу на дисертацію О.Ю. Косової на тему «Сімейно-правове регулювання відносин з надання утримання членам сім'ї», представлену на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Одна з основних ідей, сформульованих дослідницею, полягає в тому, що право на утримання варто розглядати в широкому сенсі, як юридично гарантовану можливість життєзабезпечення одних осіб за рахунок інших, втілену у формі специфічного галузевого суб'єктивного права, в тому числі і на аліментування. Таким чином, в дисертації О.Ю. Косової аліментні зобов'язання та питання їх правової регламентації розглядаються лише як елементи механізму з надання утримання, при цьому безпосередньо сімейно-правовій проблематиці аліментних правовідносин увага приділяється лише частково.

Також були представлені до захисту наступні кандидатські дисертації: О.А. Давидової на тему «Правове регулювання аліментних відносин в сімейному праві РФ», Ю.А. Рустамової на тему «Правове регулювання аліментних відносин в РФ та проблеми їх вдосконалення», М.К. Мамедової на тему «Процесуальні особливості розгляду справ про стягнення аліментів», О.В. Капітової на тему «Правова природа механізму аліментування у сімейному праві Російської Федерації» [54] та інших вчених.

Про міжгалузевий характер досліджуваної теми свідчить і наявність дисертацій по інших юридичних спеціальностях. Наприклад, дисертація А.І. Паришева на тему «Злісне ухилення від сплати аліментів: кримінально-правові та кримінологічні аспекти».

Незважаючи на зростаючу увагу науковців до інституту аліментних зобов'язань, більшість наукових досліджень була проведена з позиції радянського шлюбно-сімейного законодавства (В.П. Юрасов, А.М. Рабець, М.В. Антокольська, О.Й. Пергамент, З.В. Ромовська), і лише незначна кількість праць – з позиції сучасного сімейного законодавства (Л.В. Афанасьєва, В.К. Антошкіна, Л.В. Сапейко та ін.).

Проте досить важливим для охорони та захисту прав суб'єктів сімейних, зокрема аліментних відносин, є комплексний підхід до реалізації їхніх прав у нотаріальному, судовому та виконавчому провадженнях.

Як правильно зазначає С.Я. Фурса, розглядати спадкові правовідносини (а також сімейні. – О.Д.) необхідно у тісній єдності норм матеріальних і процесуальних галузей права. Тобто слід брати до уваги насамперед те, що не тільки норми матеріального права регламентують спадкові (сімейні. – О.Д.), а й через особливість нотаріального процесу, спрямованого на охорону прав суб'єктів нотаріальних правовідносин, він берпосередньо впливає на процес їх реалізації [162]. Тому не можна недооцінювати процедуру нотаріального посвідчення аліментних договорів, оскільки нормами Сімейного кодексу передбачена обов'язкова нотаріальна форма їх посвідчення, яка тісно пов'язана з процедурою нотаріального посвідчення аліментних договорів та зводиться до формування сторонами істотних умов таких договорів під контролем нотаріуса, встановлення останнім дійсних намірів кожної із сторін на вчинення даного правочину та однакового розуміння ними його значення, умов, правових наслідків для кожної із сторін та несуперечність їх нормам законодавства та інтересам осіб, на права яких такий договір може мати вплив. Так само важливе значення в охороні та захисті аліментних прав мають судові рішення, якими встановлюються аліментні зобов'язання, зокрема й накази та мирові угоди і процедура примусового виконання цих юрисдикційних актів, від яких залежить повне, неупереджене та своєчасне відновлення порушеного права на аліменти.

Проте нині не дослідженими на комплексному рівні залишилася низка питань, зокрема процесуального характеру: процедура ухвалення та виконання рішень судів, судових наказів та мирових угод щодо аліментних зобов'язань, стягнення аліментів та заборгованості по них у примусовому порядку, виконання органами ДВС умов мирової угоди щодо аліментних зобов'язань, яка визнана судом, але добровільно не була виконана сторонами; особливості мирових угод щодо аліментів, які були визнані судом на стадії примусового виконання та їх правові наслідки, процедура виконання аліментних договорів у примусовому порядку.

Тому метою цього дослідження є комплексне, з урахуванням положень цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, які входять до системи цивілістичного процесу, з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації норм Сімейного кодексу, що регламентують аліментні зобов'язання з подальшим розробленням науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України та ефективного застосування чинних правових норм як матеріального, так і процесуального права. У цьому зв'язку заслуговує на увагу думка В.В. Яркова [176, с. 582] про те, що потребує проробки цілий комплекс питань, які проходять наскрізною лінією не лише через процесуальне право, а й інші взаємопов'язані з ним галузі права в силу тісних функціональних зв'язків.

Передумовою для такого об'єднання [165, с. 382-387] є характер матеріальних правовідносин, в основі яких знаходяться права та обов'язки, зокрема на майно (аліменти. – О.Д.), що дозволяє розглядати матеріальні правовідносини комплексно: від їх оформлення у належній формі, вирішення спірних відносин і випадків правопорушень до їх ліквідації та відновлення прав. У даному випадку ми маємо можливість послідовно проаналізувати право особи від виникнення до моменту відновлення після його порушення, і так виявити способи вдосконалення його охорони, захисту й відновлення, які до останнього часу аналізувалися лише в межах окремих галузей правової науки, що значно обмежувало сферу досліджень, а проблеми, що виникатимуть з аліментних зобов'язань, необхідно аналізувати на міжгалузевому просторі. При цьому цивілістичний погляд дозволить аналізувати реалізацію аліментних прав та виконання аліментних обов'язків у взаємозв'язку, взаємодії та комплексно.

Такі взаємозв'язки знайшли своє закріплення у доктрині цивілістичного процесу [139, с. 14-34]. О.О. Кармаза запропонувала теоретичну модель цивілістичного процесу, яка обґрунтовується процесуально-правовою природою, структурою, взаємозв'язком та взаємодією таких самостійних юридичних процесів, як нотаріальний, цивільний, виконавчий. У цивілістичному процесі приділяється особлива увага нотаріальному процесу як системоутворювальному, саморегулятивному механізму забезпечення реалізації, охорони та захисту

безспірних житлових прав (зокрема, аліментних. – О.Д.). Забезпечувальним змістом цивільного та виконавчого процесів є захист та відновлення житлових (сімейних. – О.Д.) прав осіб [56, с. 4]. Цю модель можна поширити й на аліментні зобов'язання, оскільки реальний захист прав суб'єктів сімейних відносин можливий лише за єдності таких способів захисту.

Таким чином, дослідження аліментних зобов'язань з метою їх охорони та захисту через призму взаємодії та взаємозв'язку нотаріального, цивільного та виконавчого процесу має істотне значення, оскільки один юридичний процес зумовлює виникнення іншого самостійного юридичного процесу, спрямованого на охорону та захист аліментних прав, а за наявності правопорушення – відновлення у примусовому порядку.

Тому вважаємо, що лише за рахунок сприйняття аліментних зобов'язань через призму цивілістичного процесу можна досягти комплексного вирішення існуючих проблем у сфері регламентації аліментних прав та обов'язків як судом, так і нотаріусами в більш конструктивних умовах, забезпечити їх належне виконання за допомогою конкретизації наслідків невиконання, а також гарантувати їх примусове виконання в межах виконавчого процесу. Дана гіпотеза підтверджується тим, що, розглядаючи два напрями регламентації аліментних зобов'язань як добровільний (нотаріальний) та примусовий (судовий), ми можемо виробити множину варіантів виходу зі складних протистоянь між батьками щодо найоптимальнішого способу утримання дитини, її виховання та розвитку, а не лише простого встановлення розміру аліментних обов'язків.

Для досягнення мети та завдань, які автор поставив перед собою у даному дисертаційному дос

омів для дослідження нотаріальної, судової, виконавчої практики реалізації аліментних зобов'язань, їх сукупність та певна послідовність, оскільки, як вказував російський вчений Д. Малешін, недоліком сучасної методології є відсутність її практичної реалізації. Зокрема, однією з причин неналежної реалізації теоретичних розробок щодо методології є відсутність саме галузевих розробок у даній галузі. У цьому зв'язку необхідно починати об'єднувати загальну теорію права із

особливостями галузевих наук [75, с. 4]. Тому ми поставили собі за мету розкрити особливості аліментних зобов'язань, їх встановлення та виконання за допомогою різних методів, зокрема й правової науки.

Метод (від грец. *methodos* – спосіб, метод, шлях) – у найбільш загальному випадку означає спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність. Науковий метод – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку [119, с. 76].

У роботі використовувалися такі наукові методи: *історико-правовий*, який дозволив прослідкувати історико-правовий аспект розвитку аліментних відносин в Україні, вплив історичних подій та соціального розвитку суспільства на законодавчий процес. Цей метод допоміг проаналізувати становлення та розвиток в Україні теорії цивілістичного процесу, його складових та взаємодії різних цивільних юридичних процесів, зокрема нотаріального, цивільного та виконавчого, та їх значення у реалізації норм матеріального права, зокрема сімейного, при вирішенні правових ситуацій, пов'язаних зі сплатою аліментів на утримання длітей на інших членів сім'ї. *Порівняльно-правовий* метод використано при порівняльному аналізі відповідних положень про поняття «аліментне зобов'язання», «аліменти» та «утримання» у теоретичних розробках представників різних галузей права, як процесуального, так і матеріального, а також положень СК України та теоретичних розробок вчених і законодавства інших зарубіжних країн, зокрема Франції, Німеччини, Польщі та ін.

Метод класифікації дав змогу розподілити аліментні зобов'язання залежно від низки критеріїв та запропонувати їх системні різновиди, що дозволило визначити теоретичні моделі процедури примусового виконання аліментних договорів, ухвал про визнання мирових угод.

Конкретно-статистичний метод був використаний при узагальненні практики судів загальної юрисдикції щодо розгляду справ про стягнення аліментів, нотаріальної та виконавчої практики щодо нотаріального посвідчення аліментних договорів, вчинення на них виконавчих написів і примусового виконання рішень судів та актів нотаріуса, якими передбачено аліментні обов'язки.

Метод моделювання застосовано при розробленні ряду пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення сімейного, цивільно-процесуального законодавства, законодавства про нотаріат та виконавче провадження і практики його застосування.

У процесі дослідження використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема процедура пізнання нотаріусом документів (доказів), які сторони повинні надати йому для вчинення нотаріальних дій з посвідчення аліментних договорів і виконавчих написів та суду для розгляду справ, пов'язаних зі стягненням аліментів.

1.2. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АЛІМЕНТНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Інститут аліментних зобов'язань є одним із найважливіших інститутів сімейного права. Аліментні зобов'язання зачіпають інтереси найбільш незахищених верств населення (зокрема, неповнолітніх дітей), у зв'язку з чим їх виконання має особливу соціальну значимість.

У правовій літературі склалися найрізноманітніші підходи до визначення поняття аліментного зобов'язання, його суті, співвідношення понять «аліменти» та «утримання» [41, с. 282-287].

До 1990-х років аліментне зобов'язання зазвичай розглядалося як правовідношення, в силу якого одні члени сім'ї, відповідно до закону, зобов'язані надавати утримання іншим її членам. У свою чергу аліменти розглядалися як кошти, надані відповідно до норм закону. В сучасній юридичній літературі аліментне зобов'язання розглядається, в цілому, аналогічно, при цьому часто відзначається його диспозитивний характер (М.В. Антокольська [5], С.Н. Бондов [12], Л.М. Пчелінцева [113] та ін.).

Так, Д.А. Медведєв визначає аліментне зобов'язання як «цивільне правовідношення, в силу якого аліментнозобов'язана особа (платник) зобов'язується надавати іншій особі (одержувачу аліментів) майнове утримання на умовах, встановлених сімейним законодавством та угодою сторін» [25, с.447]. На думку науковця, підставою виникнення аліментних зобов'язань виступають два юридичні склади, кожен з яких включає факт-стан і факт-дію. «При сплаті аліментів на підставі угоди сторін це: а) стан спорідненості або інший родинний стан, що пов'язує платника і одержувача, б) двостороння операція по сплаті аліментів. У другому випадку до названих сімейних факт-станів додається рішення суду, що вступило в законну силу».

О.Й. Пергамент визначає аліментне зобов'язання як встановлений законом обов'язок певних членів сім'ї утримувати інших членів сім'ї, які потребують допомоги. Якщо зобов'язана особа безпосередньо не утримує члена своєї сім'ї, який має на це право (тобто не надає йому необхідного харчування, одяжі, не забезпечує

житлом і т.ін.), вона повинна сплачувати кошти на його утримання (аліменти) [93, с. 96]. Однак, як зазначає З.В. Ромовська, аліментне зобов'язання – це не лише обов'язок однієї сторони. Це насамперед правовідносини, в яких обов'язку однієї сторони кореспондує право іншої. Таким чином, аліментні зобов'язання можуть бути визначені як правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана за наявності умов, передбачених законом, утримувати іншу сторону – члена своєї сім'ї чи родича, а остання може вимагати виконання даного обов'язку [132, с. 74]. Дане визначення, на наш погляд, є вдалим, адже окрім того, що аліментне зобов'язання визначається як правовідношення, автор зазначає ще суб'єктний склад даного правовідношення.

Л.В. Афанасьєва, у свою чергу, визначає аліментне зобов'язання як правовідносини, що виникають на підставі передбачених у законі юридичних фактів, за якими одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – дружину (чоловіка), жінку (чоловіка) за умови тривалого спільного проживання без реєстрації шлюбу, родича або свояка певного ступеня спорідненості чи свояцтва, особу, яка взяла у свою сім'ю дитину, що є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, вихованця, а останні вправі вимагати виконання даного обов'язку [8, с. 9]. Дане визначення, як бачимо, є значним за своїм обсягом. Вважається, що перераховувати всіх суб'єктів аліментних правовідносин немає сенсу, адже їх коло визначається законодавством.

Більш універсальним, на наш погляд, є визначення аліментного зобов'язання, запропоноване М.В. Антокольською. Аліментне зобов'язання – це правовідносини, які виникають на підставі передбачених у законі юридичних фактів, внаслідок яких одні члени сім'ї зобов'язані надавати утримання іншим її членам, а останні вправі вимагати цього утримання [2, с. 7].

Поняття аліментного зобов'язання, на наш погляд, дещо ширше за поняття «аліменти». З'ясування понять «аліменти» та «аліментне зобов'язання» неможливо без їх зіставлення з поняттям «утримання».

Великий енциклопедичний юридичний словник визначає поняття «аліменти» (від лат. *alimentum* – їжа, утримання) як матеріальне утримання, що надається

однією особою іншої на умовах, установлених законодавством про сім'ю, та за згодою сторін. У даному визначенні поняття «аліменти» розкривається через застосування терміна «утримання».

Деякі автори, пропонуючи визначення аліментів, не враховують зміни в сімейному законодавстві. Так, М.Г. Столбов розглядає аліменти як грошові кошти [149, с. 3], однак сьогодні можливе стягнення аліментів у натуральній формі.

У теорії сімейного права існують різні визначення, і між науковцями досі немає єдиної точки зору щодо співвідношення термінів «аліменти» та «утримання». Думки вчених з цього приводу розділилися таким чином: одні з них схиляються до ототожнення вказаних понять, тобто останні є рівними за обсягом (Г.М. Рабець, А.І. Пергамент, М.Г. Юркевич, Л.В. Сапейко, В.А. Крайтор), інші наголошують на тому, що ці поняття не є рівнозначними, тобто що «утримання» є ширшим поняттям, ніж «аліменти», беручи за основу їх розмежування добровільний чи примусовий характер надання утримання (А.М. Рабець, М.Г. Масевич, О.С. Іоффе, Є.А. Поссе, Р.А. Майданик, Ю.С. Червоний, В.О. Рясенцев, О.Ю. Косова).

Так, А.М. Рабець охоплювала поняттям «утримання» фактично всі форми взаємної матеріальної підтримки членів сім'ї, вважаючи, що поняття «утримання» ширше за поняття «аліменти», оскільки «в нього входить, крім аліментування, тобто точного фіксованого розміру щомісячних платежів, інші форми матеріальної допомоги непрацездатним членам сім'ї», що мають в цьому потребу, - «надання їжі, одягу, житла, ремонт квартири, допомога, догляд», хоча «чинне законодавство не надає цьому поняттю правового значення», незважаючи на значущість таких форм утримання у порівнянні з аліментами [115, с.6].

Ю.С. Червоний вказує, що поняття «утримання» використовується не тільки у сімейному законодавстві, а й у цивільному. Наприклад, відповідно до договору довічного утримання набувач майна також зобов'язаний надавати відчужувачу майна матеріальне забезпечення, тобто утримання (ст. 744 ЦК) [84, с. 464]. С.Я. Фурса зазначає, що утримання буває двох типів: таким, що здійснюється на добровільній основі, і таким, що здійснюється за рішенням суду. Добровільне утримання необхідно також поділити на підвиди: утримання, яке здійснюється з

благодійною метою та яке здійснюється зобов'язаною особою. Конкретизуючи питання щодо утримання на договірній основі, автор робить висновок про те, що воно стосується утримання саме зобов'язаною за законом особою [161, с. 64].

Аналізуючи норми СК України, неможливо дійти однозначного висновку, що закон використовує поняття «аліменти» тільки у випадку примусового стягнення коштів на дитину, а поняття «утримання» включає також добровільне надання таких коштів. Наприклад, у ст. 189 СК України передбачено договір про сплату аліментів, а не договір про утримання дитини.

Термін «утримання» найчастіше вживається в словосполученні «утримання надається» (ч. 1 ст. 77, ст. 78 СК), тоді як «аліменти стягуються» чи «присуджуються судом» (ч. 2 ст. 77, ст. ст. 79–80 СК), що вказує на таку їх ознаку, як примусовий характер сплати [130, с. 41-51].

Очевидним є факт, що законодавець не поділяє терміни «утримання» й «аліменти», використовуючи їх як синоніми (ч. 2 ст. 75 СК України – «Право на утримання (аліменти) має ...»). Тобто в ч. 2 ст. 75 СК України слово «аліменти» міститься в дужках після слова «утримання».

Отже, з аналізу норм СК України можна зробити висновок, що в законі терміни «аліменти» та «утримання» не мають самостійного змістовного навантаження і використовуються як синоніми. Сьогодні в літературі пропонується чітко визначити поняття «аліменти» та «утримання» [66, с. 63-80].

Утримання як особливий вид діяльності з матеріального забезпечення нужденних осіб має особливі ознаки:

1. Утримання надається одними членами сім'ї іншим на добровільній основі, без примусу і закріплення в законі відповідного обов'язку. Таким чином, підтримується точка зору О.С. Іоффе, який розрізняв обов'язки по утриманню і аліментні зобов'язання: обов'язки по утриманню, на його думку, існують до відмови від добровільного надання утримання, а аліментне зобов'язання, у свою чергу, виникає після такої відмови [51].

2. Категорія «утримання» може застосовуватися до будь-якої особи, утримувати можна не лише члена сім'ї, а й утриманця, який не належить до членів

сім'ї. Категорія «утримання» застосовується не лише до відносин між фізичними особами, а також до відносин між державою і особами, що мають потребу в цьому (наприклад, у рамках права соціального забезпечення).

3. Відносини з утримання мають специфічні цілі, основна з яких - матеріальне забезпечення особи, що має в цьому потребу. В якості додаткової цілі відносин з утримання можна назвати укріплення сім'ї та підвищення відповідальності громадян; для аліментних правовідносин дана ціль не є характерною, оскільки часто аліментні відносини починають функціонувати при розірваних родинних зв'язках [53, с. 8].

Отже, утримання – це діяльність по забезпеченню життєвих потреб одних осіб за рахунок коштів та (або) зусиль інших. Утримання може надаватися як у рамках правовідносин, у тому числі сімейно-правових, так і поза ними на добровільній основі будь-якою особою.

Аліментні правовідносини – це особлива група відносин по утриманню. І ті й інші мають ряд спільних ознак [54, с. 18]:

1. Відносинам щодо утримання (як і аліментним) притаманний безвідплатний характер. Відплатність в аліментних правовідносинах існувати не може, хоча, на перший погляд, можна знайти певну закономірність. Наприклад, при утриманні батьками своїх дітей, а згодом, навпаки, дітьми батьків. Але вказані аліментні зобов'язання не однакові за своїм характером та виникають з різних юридичних підстав, тому кожен аліментні правовідносини є самостійними, незалежними від інших. Крім того, неможливе паралельне існування аліментного обов'язку одних і тих же членів сім'ї.

2. Відносини щодо утримання (як і аліментні) мають тривалий характер – наприклад, аліментний обов'язок батьків триває до повноліття дітей; право на утримання (і на аліменти) може бути реалізоване протягом всього терміну існування тих умов, з якими закон пов'язує можливість виникнення цих відносин.

3. Право на утримання (у тому числі і право на аліменти) виникає незалежно від бажання управомоченої особи; суб'єкт не може відмовитися від свого права на утримання; відмова можлива лише від реалізації цього права.

4. Право на утримання (у тому числі право на аліменти) є невідчужуваним – передати його іншій особі не можна, лише смерть учасника правовідносин припиняє ці правовідношення.

Аліментні зобов'язання, попри свою схожість з відносинами щодо утримання, мають деякі специфічні ознаки. У літературі не раз робилися спроби встановити ці ознаки [50; 92, с. 7-8, 13-20; 78, с. 112-113; 138]:

1. За своєю правовою природою аліментні правовідносини є майновими. Сутність цих правовідносин полягає в наданні майнових благ для задоволення потреб управомоченої особи. Зі свого боку, управомочена особа має право вимагати від аліментнозобов'язаної особи не моральної допомоги, а саме майнової. В іншому випадку правовідносини втрачають характер аліментних. З другого боку, ці правовідносини мають суворо особистий характер. Таким чином, аліментні правовідносини – це «сурогат» майнових та особистих правовідносин; право на отримання аліментів – це зворотна сторона права на взаємодопомогу та взаємоповагу, якими володіє подружжя; права на турботу, яким володіє дитина; права на пріоритетний захист, яким володіють непрацездатні члени сім'ї.

2. В аліментних зобов'язаннях беруть участь прямо визначені законом фізичні особи, що знаходяться в особливому правовому статусі – це подружжя, діти, батьки, інші члени сім'ї та родичі.

3. Аліментне зобов'язання відрізняється тривалим характером. Виконується воно шляхом надання нужденному члену сім'ї періодичного (місячного) утримання, але протягом тривалого строку. Тривалість утримання члена сім'ї залежить від умов, що стали підставою до виникнення аліментних правовідносин. Доки не відпадуть умови, за яких член сім'ї потребує утримання, доти триватиме аліментне зобов'язання.

4. Аліментне правовідношення виникає на підставі передбачених у законі юридичних фактів. Якщо розглядати аліментні зобов'язання між батьками та дітьми, які належать до розряду першої черги, то варто відзначити, що головною підставою виникнення цих аліментних зобов'язань є наявність родинних зв'язків між батьками та дітьми, що засвідчені у визначеному законом порядку (ст. 121 СК України), або

інші юридично значущі зв'язки між ними (наприклад, усиновлення, удочеріння тощо). Виникнення аліментного зобов'язання між батьками і повнолітніми дочкою, сином також може бути пов'язано або з досягненням пенсійного віку, або ж з інвалідністю. При цьому батьки повинні вимагати матеріальної допомоги через відсутність пенсії або незначний її розмір.

Такі підстави, як непрацездатність і нужденність (потреба в матеріальній допомозі), одночасно стосуються утримання батьками своїх уже повнолітніх дітей (ст. 198 СК України) та обов'язку утримання повнолітніми дочками та синами своїх непрацездатних батьків (ст. 202 СК України). Причому для виникнення аліментних правовідносин між батьками та їхніми повнолітніми дітьми обов'язковою умовою є здатність батьків надавати матеріальну допомогу, що враховується при винесенні відповідного рішення суду в справі про таке утримання.

Загальними підставами виникнення аліментних правовідносин є наявність між суб'єктами спорідненості чи іншого сімейного зв'язку; наявність передбачених законом або угодою сторін умов (наприклад, нужденність, непрацездатність одержувача аліментів, наявність у платника необхідних коштів для виплати аліментів); рішення суду про стягнення аліментів, судовий наказ чи аліментний договір.

5. Ще однією із особливостей аліментного зобов'язання є його взаємність. Свого часу Г. Сverdlov відзначав, що взаємність в аліментних відносинах не є принципом взаємності та рівності майнових благ, що надаються один одному особами, які пов'язані аліментними відносинами, а принципом взаємної посильної турботи, що покладається або кровним зв'язком, або приналежністю до сімейного союзу [140, с. 72-87]. А.І. Пергамент звертала увагу на те, що взаємністю не обумовлено виникнення аліментного зобов'язання. Аліментне зобов'язання виникає за наявності встановлених законом умов цілком незалежно від можливості отримання аліментозобов'язаною особою в майбутньому якихось коштів від особи, що аліментується. Право на аліменти, пише автор, виникає також незалежно від того, чи сплачувала особа, що вимагає аліменти, раніше кошти на утримання тій особі, від якої їх вимагає [92]. Варто погодитися з цією точкою зору, адже

взаємність не є синонімом відплатності. Як справедливо зазначає З.В. Ромовська, взаємність аліментних зобов'язань означає можливість особи, яка в минулому виконувала обов'язок по утриманню окремих членів сім'ї, вимагати від них матеріальної допомоги на свою користь. Отже, продовжує автор, аліментнозобов'язана особа може одержати право на отримання аліментів для себе тільки в разі припинення першого зобов'язання [131].

6. Аліменти мають цільове призначення. Ціль виявляється в наданні необхідних коштів до існування конкретного члена сім'ї, що потребує допомоги.

7. Аліментні зобов'язання ніколи не є відшкодуванням збитку. Уповноважений на отримання аліментів ніякого збитку не несе. В аліментних зобов'язаннях їх розмір не пов'язаний з тим самим (або можливим) заробітком аліментноуправомоченої особи. Розмір аліментного платежу визначається законом, виходячи з інтересів виховання дітей та зміцнення сім'ї, і не пов'язаний з поняттям збитків.

8. В аліментних правовідносинах неможлива множинність суб'єктів. Як відзначається в юридичній літературі, множинність суб'єктів аліментного зобов'язання неможлива навіть у правовідносинах між обома батьками й кількома дітьми. У цьому випадку наявне не одна складна, а декілька простих правовідносин між кожним із батьків і кожним із дітей [117]. У разі стягнення аліментів на кількох дітей у батьків виникає окремий обов'язок у зв'язку з тим, що момент виникнення та припинення правовідносин може існувати в різний час. Навіть якщо аліментне зобов'язання виникає та припиняється одночасно, воно має самостійний індивідуальний характер.

9. Виконання аліментних зобов'язань пов'язане з особливими гарантіями для одержувача:

– аліменти присуджуються за рішенням суду від дня подання позовної заяви (ч.1 ст. 191 СК);

– зворотне стягнення аліментів за загальним правилом неможливе, навіть при їх помилковому стягненні.

Розглянуті ознаки аліментних зобов'язань є, на наш погляд, показовими: з одного боку, вони допомагають розмежувати поняття «утримання» та «аліменти», з іншого – визначити правову природу аліментних зобов'язань.

Для виявлення специфіки аліментного зобов'язання як окремого різновиду сімейних правовідносин важливо визначити його внутрішню структуру і особливості елементів: об'єкта, суб'єктів і змісту.

В юридичній літературі розгортаються дискусії – вважати аліментні правовідносини регулятивними чи охоронними. Своє визначення регулятивних та охоронних правовідносин за радянських часів давав С.С. Алексєєв. Регулятивні правовідносини виникають на підставі правомірної поведінки суб'єктів та створюють природну, нормальну тканину соціалістичного правопорядку. Під охоронними автор розумів правовідносини, що виникають на підставі протиправних дій, які відображають відому аномалію в процесі правового регулювання, з їх допомогою здійснюються заходи, спрямовані на підвищення відповідальності та захисту суб'єктивних прав [1, с. 107].

При дослідженні даного питання важливо з'ясувати, чи будуть існувати регулятивні правовідносини між членами сім'ї, якщо матеріальна допомога надається за відсутності умов, які можуть спричинити захист права.

Так, на думку Л.М. Рогович [129, с. 4], взаємний матеріальний обов'язок подружжя по наданню матеріальної підтримки не є аліментами. Автор відзначала, що аліментне правовідношення виникає лише з моменту втрати одним із подружжя працездатності, за умови визнання його нужденним. Після цього взаємний обов'язок матеріального утримання трансформується в односторонній обов'язок по наданню аліментів. Аліментне правовідношення, що виникло, може залишитися регулятивним, якщо обов'язок виконується добровільно. Якщо обов'язок не виконується, то правовідносини переходять у стадію домагання, і з цього моменту виникають охоронні аліментні правовідносини, в рамках яких здійснюється примусова реалізація обов'язку, тобто аліментне зобов'язання може існувати як в якості регулятивних, так і охоронних правовідносин.

З точки зору Л.В. Сапейко [138, с. 41], регулятивні правовідносини мають місце не тільки при виникненні права на аліменти в одних членів сім'ї та добровільному виконанні аліментного обов'язку іншими членами сім'ї, а й тоді, коли особи з власної ініціативи беруть на себе обов'язок з утримання конкретного члена сім'ї. Наприклад, якщо за домовленістю між подружжям один з них не працює і займається домашнім господарством, а інший його утримує. При цьому також можна говорити, що взаємний матеріальний обов'язок перетворюється в односторонній після врегулювання цих відносин самими сторонами. Такі правовідносини мають особистий характер.

Аналізуючи норми сучасного законодавства, Л.В. Сапейко звертає увагу на те, що аліментні правовідносини лише в окремих випадках можуть залишатися регулятивними. Відповідно до норм СК України кошти на утримання можуть сплачуватися добровільно зобов'язаною особою шляхом укладення договору з одержувачем аліментів. У разі невиконання обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Разом з тим аліменти можуть сплачуватися з ініціативи зобов'язаної особи без укладення договору. Це дає підставу вважати, що хоча в законодавстві прямо і не сказано про право одержувача звернутися до суду у разі, якщо з якихось причин його не влаштовує добровільний порядок сплати аліментів зобов'язаною особою, але все ж таки така можливість існує. Крім того, якщо одержувач аліментів звернеться до суду з вимогою про стягнення аліментів з добросовісного платника, то суд може визначити кошти, які підлягають сплаті будь-якою сумою, незважаючи на те, скільки сплачувала зобов'язана особа до пред'явлення їй позовної заяви. Розмір аліментів, що підлягають стягненню, визначається судом. Тому можна говорити не лише про зміну способу виконання зобов'язання, а й про його виконання у більшому обсязі, ніж був при добровільному виконанні.

Так, до СК України увійшла норма, на підставі якої при виникненні заборгованості по аліментах, присуджених за рішенням суду, з вини зобов'язаної особи одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені). Тобто йдеться про покладання додаткового обов'язку на платника аліментів. Додатковий обов'язок

має за мету як компенсацію зацікавленій особі коштів на її утримання, які не були одержані вчасно з вини зобов'язаної особи, так і упорядкування поведінки зобов'язаної особи для запобігання порушень у майбутньому.

Охорона прав є складним поняттям, що включає в себе як усунення можливих порушень з боку зобов'язаної особи, так і захист інтересів уповноважених осіб, якщо порушення вже відбулося. Таким чином, охоронними аліментні правовідносини будуть у випадку, коли вимога про примусове стягнення аліментів висувається до добросовісного платника, що виконує обов'язок у добровільному порядку, з метою попередження порушення прав аліментноуповноважених осіб у майбутньому. Крім того, аліментні відносини є охоронними у будь-якому випадку порушення прав аліментноуповноважених осіб, що виявилось у невиконанні або неналежному виконанні обов'язку особою, на яку він покладений. Захист прав уповноважених осіб відбувається в цьому випадку шляхом застосування державного примусу до недобросовісного платника аліментів та покладання додаткових обтяжень на таку особу у вигляді неустойки (пені). Усе це дає підстави вважати, що законодавець ставить аліментні зобов'язання у рамки охоронних правовідносин, за винятком випадків виконання обов'язку в добровільному порядку, якщо такий порядок задовольняє уповноважену особу [137, с. 6].

Аліментні правовідносини мають свій об'єкт. Об'єкт аліментного зобов'язання в юридичній літературі розглядається по-різному. А.І. Пергамент вважає, що об'єктом аліментного зобов'язання є певні матеріальні блага. Л.М. Рогович зауважувала, що інтерес управомоченого може бути забезпечений не передачею якоїсь суми грошей за точно визначений період часу, а систематичним утриманням. На думку автора, правовий результат у цьому випадку невіддільний від самого процесу виконання, він виявляє себе не з припиненням зобов'язання, а в процесі виконання [128, с. 8]. В.А. Рясенцев, допускаючи множинність об'єктів сімейних правовідносин, бачив серед них і дії, і речі, він вважає дії по сплаті аліментів об'єктом таких майнових відносин як аліментні. Його погляди знайшли відображення і в сучасній правовій літературі. Наприклад, за словами Д.А. Медведєва, об'єктом аліментного зобов'язання є дії платника аліментів

(зобов'язаної особи) по передачі майнового утримання отримувачу аліментів [25, с. 448]. Такі дії можуть вчинятися платником на підставі укладеного аліментного договору, а можуть вироблятися в бездоговірному, примусовому порядку – на підставі судового рішення.

Ми пропонуємо об'єктом аліментного зобов'язання визнавати аліменти (утримання), тобто ті майнові блага, які одна сторона в силу імперативної вказівки закону зобов'язана надати іншій стороні та які використовуються для життєзабезпечення непрацездатного члена сім'ї.

Пропонуємо використовувати дві додаткові категорії: предмет аліментного зобов'язання і предмет виконання аліментного зобов'язання.

Предметом аліментного зобов'язання є обов'язок надавати утримання (аліментувати).

Предметом виконання аліментного зобов'язання є ті конкретні дії аліментнозобов'язаного члена (колишнього члена) сім'ї, які він повинен здійснити для належного виконання свого обов'язку. В умовах нормально функціонуючої сім'ї та безконфліктній ситуації предмет виконання аліментного зобов'язання лежить поза межами правового поля і не потребує правової конкретизації. При протиріччях в інтересах сторін, у разі конфлікту предмет виконання аліментного зобов'язання конкретизується в договорі або судовому рішенні.

Активні фактичні дії зобов'язаної сторони по передачі майна та (або) вчинення інших дій на користь уповноваженої особи з метою її життєзабезпечення є не об'єктом аліментного зобов'язання, а виконанням обов'язку по утриманню (аліментуванню).

До суб'єктів аліментного зобов'язання відноситься велика група осіб, об'єднаних сімейними стосунками. Суб'єктами так званої першої черги, є подружжя, що перебуває у шлюбі (ст. 75 СК України); чоловік та жінка після розірвання шлюбу (ст. 76 СК України); батьки та діти (ст. ст. 180, 198, 199, 202 СК України). Учасниками аліментних правовідносин є також родичі другої черги, тобто особи, пов'язані між собою більш віддаленим ступенем сімейного зв'язку. Такими особами виступають баба, дід (ст. 265 СК України); онуки та правнуки (ст. 266 СК

України); брати та сестри (ст. 267 СК України); мачуха та вітчим (ст. 268 СК України); падчерка та пасинок (ст. 270 СК України); особи, у сім'ї яких виховувалася дитина (ст. 269 СК України); особа, яка проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю (ст. 271 СК України).

Як бачимо, аліментні зобов'язання відрізняються від інших правовідносин своїм суб'єктним складом, їх учасниками є лише громадяни і при тому ті, які за загальним правилом знаходяться в близькому кровному спорідненні між собою, у відносинах усиновлення, перебувають чи перебували у шлюбі. І лише в окремих випадках аліментний обов'язок щодо неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї може бути покладений на вітчима, мачуху, пасинків, падчерок та інших осіб.

Варто зазначити, що за СК України коло аліментноуповноважених та аліментнозобов'язаних суб'єктів дещо розширилося. Так, право на аліменти мають повнолітні діти, якщо вони продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. Батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 199 СК України).

Крім того, у сімейному законодавстві визначено коло осіб, які хоча й не є родичами у правовому розумінні, але мають право на отримання аліментів. Відповідно до ст. 271 СК України, якщо особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, вона зобов'язана утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживала не менше п'яти років, за умови, що ця особа може надавати матеріальну допомогу. Ми вважаємо, що ця норма має досить спірний характер. З точки зору права, сімейні обов'язки можуть виникати лише в осіб, пов'язаних кровною спорідненістю, або які набули статусу члена сім'ї у вставленому законом порядку. Зрівнювання правового стану інших осіб з родичами, навіть якщо особа, на яку може бути покладений обов'язок з утримання, проживала з ними однією сім'єю, може призвести до зловживань у цій сфері правовідносин. Поряд з цим може виникнути ситуація, коли окремі громадяни будуть навмисне ухилятися від оформлення в установленому законом порядку сімейних стосунків. У даному випадку можуть виникнути складнощі із

встановленням правового зв'язку між цією особою та сім'єю, в якій проживав неповнолітній. Також варто враховувати, що проживання однією сім'єю не свідчить про те, що неповнолітньому надавалася матеріальна допомога особою, яка вимагатиме утримання. Ми вважаємо, що правильніше було б зазначити, що інші особи, з якими неповнолітній проживав однією сім'єю, мають право у майбутньому вимагати утримання у разі, якщо буде доведено, що вони дійсно були прирівняні до члена сім'ї та брали участь в утриманні неповнолітнього.

До новел СК України слід віднести положення ст. 267 СК України, якою розширене коло аліментнозобов'язаних осіб щодо непрацездатних повнолітніх братів та сестер. Визначається, що повнолітні брати та сестри зобов'язані утримувати непрацездатних повнолітніх братів і сестер, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають подружжя, батьків або дітей, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу. Для порівняння: в КпШС (1969 р.) обов'язок по утриманню покладался на братів та сестер тільки стосовно неповнолітніх братів та сестер. Непрацездатні повнолітні особи мали право на утримання від інших членів сім'ї, але на братів та сестер цей обов'язок не поширювався.

Суб'єкти аліментного зобов'язання є правоздатними. Правоздатність виникає з моменту народження і припиняється зі смертю особи або оголошення її померлою. Як відзначав Я.Р. Веберс, зміст правоздатності в сімейному праві визначається нормами, що встановлюють можливість громадянина бути суб'єктом конкретних сімейних правовідносин. На думку автора, в сімейному праві докладно й чітко визначено ті обставини, які формують правоздатність стосовно кожного конкретного виду сімейних відносин [16, с. 88]. Наявність дієздатності суб'єктів аліментного зобов'язання не є умовою для виникнення в них прав та обов'язків стосовно цих правовідносин. Недієздатна особа, безумовно, має право на отримання аліментів від зобов'язаних членів сім'ї. Вона може виступати також як аліментнозобов'язаний суб'єкт, але виконується цей обов'язок за допомоги законного представника. Однак, як зауважує А.М. Рабець [114, с. 2], з народження і до 18 років аліментна правоздатність є скороченою, оскільки дитина може володіти

лише суб'єктивним правом на отримання аліментів, але не несе обов'язків по аліментуванню. З 18 років аліментна правоздатність стає повною, включаючи як володіння правом, так і можливість несення обов'язків. Це цілком справедливо. До настання повноліття, за загальним правилом, дитина може бути лише уповноваженою на отримання аліментів. Разом з тим, за новим СК України у виняткових випадках, якщо батьки є тяжкохворими, інвалідами, а дитина має достатній дохід (заробіток), суд може стягнути з неї кошти на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за батьками (ст. 206 СК України). Після настання повноліття особа стає аліментнозобов'язаною, набуває обов'язків по утриманню батьків, дітей, подружжя та інших членів сім'ї за наявності фактів, що формують аліментне зобов'язання.

Варто відзначити, що окремі автори заперечують відокремлене існування у сімейному праві понять «правоздатність» та «дієздатність». М.Т. Оридорогою пропонувалося використовувати категорію правосуб'єктність, до якої автор відносить як здатність бути носієм прав та обов'язків, так і здатність до їх самостійного здійснення [91, с. 13]. А.М. Рабець ширше розуміє правосуб'єктність. Автор вважає, що сімейна правосуб'єктність, як і цивільна, містить три елементи – правоздатність, дієздатність та відношення представництва [114, с. 2]. На думку вчених - С.С. Алексєєва, О.А. Красавчикова, Л.Г. Кузнєцової, правосуб'єктність складається з двох елементів – правоздатності і дієздатності, кожен з яких має самостійне значення і не потребує об'єднання з іншими в рамках окремої категорії. Виходячи з цього, немає необхідності вводити правосуб'єктність як самостійне поняття в сімейне право.

Крім правоздатності, суб'єкти аліментного зобов'язання мають бути дієздатними. Я.Р. Веберс визначає сімейну дієздатність як здатність до здійснення сімейно-правових актів, що спрямовані на створення або припинення сімейних правовідносин, а також здатність до здійснення особистих та майнових прав та обов'язків, що впливають з них [138, с. 48]. Наявність дієздатності суб'єктів аліментного зобов'язання не є умовою для виникнення в них прав та обов'язків стосовно цих правовідносин. Безумовно, недієздатна особа, має право на отримання

аліментів від зобов'язаних членів сім'ї. Вона може виступати також як аліментнозобов'язаний суб'єкт, але виконується цей обов'язок за допомогою законного представника. Так, В.А. Рясенцев зазначав, що наявність дієздатності не завжди необхідна для участі в сімейних правовідносинах. У правовідносинах, наприклад аліментних, одна із сторін може бути недієздатною, але її дієздатність повинна доповнюватися діями законних представників [135, с. 49].

Варто звернути увагу на те, що інколи виділяють ще одну умову аліментного зобов'язання. Так, зауважується, що платник аліментів повинен володіти аліментоздатністю. Ним може бути тільки дієздатна фізична особа, яка перебуває в родинному або іншому сімейно-правовому зв'язку з отримувачем аліментів. У деяких випадках, на думку авторів, при виникненні дієздатності раніше офіційного повноліття (емансипація неповнолітнього або його вступ у шлюб раніше 18 років) особа повинна бути визнана аліментнозобов'язаною [25, с. 592]. На думку Сапейко Л.В., аліментоздатність – це здатність надавати кошти до існування членам сім'ї, які їх потребують, тобто достатній рівень матеріального забезпечення, саме тому на думку вченого, не можна говорити про аліментоздатність стосовно аліментного обов'язку батьків щодо дітей. Аліментоздатність може братися до уваги тільки при виконанні аліментного обов'язку щодо інших членів сім'ї та подружжя, оскільки покладання цього обов'язку закон ставить у залежність від наявності достатніх коштів у зобов'язаної особи [138, с. 49].

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що аліментне зобов'язання має свої характерні риси, які дозволяють відокремити його від інших видів зобов'язань. Аліментні зобов'язання є інститутом тільки сімейного права. Ці зобов'язання мають низку особливостей, які у сукупності відрізняють їх від цивільно-правових зобов'язальних відносин. У цивільному праві ми зустрічаємося з обов'язками, зовні подібними з аліментними зобов'язаннями. Змістом цих зобов'язань є періодична виплата однією особою певних сум іншій особі, причому в деяких випадках ці виплати можуть бути єдиним джерелом існування особи, яка їх отримує. У цивільно-правових зобов'язаннях йдеться не про обов'язок внаслідок певних родинних взаємин забезпечити умови існування уповноваженого на одержання

утримання (аліментів) особи, а про відшкодування завданих збитків, виконання майнового розпорядження третьої особи, зустрічне задоволення за відплатним договором і т.д. Такі зобов'язання в деяких моментах і збігаються з аліментними, проте не можуть бути визнані такими, тому що в них відсутні саме ті ознаки, які притаманні аліментним зобов'язанням, виходячи з того, що в їх основі лежать сімейні відносини.

Аліментні зобов'язання виникають тільки між членами сім'ї, а цивільно-правові – не тільки між членами сім'ї. На аліментні зобов'язання не поширюються правила про відступлення вимог і переведення боргу, оскільки вони виникають незалежно від вини зобов'язаної особи, вина відносить зобов'язання у сферу цивільного права.

Виникнення й існування цивільно-правових зобов'язань, як правило, не пов'язане з питанням про наявність чи відсутність коштів у зобов'язаної особи. Тим часом для аліментних зобов'язань питання про наявність коштів у аліментнозобов'язаних осіб є, як правило, вирішальним. Закон виходить з того, що аліментнозобов'язаний має матеріальну можливість платити аліменти. У деяких випадках виникнення аліментних обов'язків обумовлено наявністю у зобов'язаної особи достатніх коштів (аліменти на утримання чоловіка, братів, онуків тощо).

Проаналізувавши особливості інституту аліментних зобов'язань, їх суб'єктний склад та підстави виникнення, ми вважаємо за потрібне запропонувати власне визначення аліментного зобов'язання.

Аліментне зобов'язання – це одностороннє матеріальне правовідношення, яке має особистісний характер та виникає на підставі таких юридичних фактів, як родинні та сімейні зв'язки, нужденність отримувача аліментів, неповноліття, непрацездатність, рішення суду, зокрема й судовий наказ, мирова угода про сплату аліментів, нотаріальний договір про сплату аліментів, внаслідок яких одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – члена сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання аліментного обов'язку.

З урахуванням та співвідношенням таких понять, як «утримання», «аліменти», «аліментне зобов'язання», останнє слід сприймати як елемент комплексного поняття

«утримання особи», які встановлюються на підставі усного, письмового, нотаріально посвідченого договору або за рішенням суду і відповідають тим фактичним обставинам справи, що передували фіксуванню конкретного обов'язку зі сплати аліментів у встановлені строки, у відповідному розмірі та у певному порядку.

1.3. Класифікація аліментних зобов'язань

Аліментні зобов'язання можуть бути класифіковані за різними критеріями, але не слід забувати, що, як і в будь-якій іншій класифікації, їх поділ на види має умовний, пізнавальний характер.

Залежно від суб'єктного складу аліментні зобов'язання можуть бути поділені на такі групи: 1) між подружжям (ст. 75 СК); 2) між колишнім подружжям (ст. 76 СК); 3) між жінкою і чоловіком, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 91 СК); 4) між батьками і дітьми (ст.ст. 202, 180 СК); 5) між усиновлювачами і усиновленими (ст. 232 СК); 6) між братами і сестрами (ст. 267 СК); 7) між бабою/дідом (прабабою/прадідом) і онуками (правнуками) (ст.ст. 265, 266 СК); 8) між вітчимами (мачухами) і пасинками (падчерками) (ст.ст. 268, 270 СК); 9) між фактичними вихователями та їхніми колишніми вихованцями (ст. 269 СК).

Залежно від підстави виникнення аліментного обов'язку або способу формалізації такого обов'язку аліментні зобов'язання поділяються на:

– аліментні зобов'язання, які виникають з домовленості між сторонами шляхом укладення аліментного договору (ст. 189 СК);

– аліментні зобов'язання, що виникають з рішення суду (ст. 181 СК).

За формою сплати аліментні зобов'язання можуть сплачуватися:

– у грошовій формі, тобто за рішенням суду кошти на утримання (аліменти) присуджуються у частці від доходу і (або) у твердій грошовій сумі (ч. 3 ст. 181 СК);

– у майновій формі, за домовленістю шляхом набуття права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) (ст. 190 СК);

– у натуральній формі (ч. 2 ст. 181 СК).

В основу інших класифікацій можуть бути покладені особливості організації (побудови) правових зв'язків між платником аліментів та особою, на користь якої аліменти сплачуються, тому перелічені вище групи зобов'язань, у свою чергу, можуть бути знову розмежовані, але вже залежно від того, чи покладається обов'язок утримання на обох сторін або тільки на одну з них. Наприклад, стосовно

взаємовідносин подружжя обов'язок утримання може покладатися як на чоловіка, так і дружину; стосовно відносин між батьками та неповнолітніми дітьми, аліментний обов'язок, залежно від вказаних у законі обставин, покладається або на дитину, або на одного з батьків.

В силу принципу рівності учасників сімейних відносин їх статева приналежність, за загальним правилом, юридичної ролі для аліментування не має. Так, наприклад, стосовно взаємовідносин батьків і повнолітніх дітей аліментний обов'язок батька юридично тотожний обов'язку матері, а сина – аліментному обов'язку дочки. Виключенням є стосунки між подружжям і колишнім подружжям. У них цей факт здатний впливати на аліментні обов'язки. Так, наприклад, вагітність жінки, наявність у неї дитини віком до трьох років в силу об'єктивних причин цілком обгрунтовано береться до уваги законодавцем і враховується при правовому регулюванні (ст. 84 СК). Хоча фактично жінка, яка народила дитину, стає працездатною набагато раніше, ніж після закінчення трьох років, вона в силу багатьох своїх фізіологічних і психологічних особливостей більш глибоко з'язана з дитиною, здатна ретельніше доглядати за нею тощо. Отож щоб продовжити і зберегти тісний зв'язок з матір'ю, такий необхідний для раннього розвитку дитини, чоловік (колишній чоловік) зобов'язується забезпечити їй утримання до досягнення дитиною трьох років. Але вже у випадках, коли здійснюється догляд за дитиною старшого віку, дитиною, яка є інвалідом, статева приналежність втрачає своє правове значення. Якщо один із подружжя, в тому числі працездатний, проживає з дитиною інвалідом, яка не може обходитись без постійного стороннього догляду, і опікується нею, він має право на утримання за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання триває протягом всього часу проживання з дитиною інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища того з батьків, з ким вона проживає (ст. 88 СК).

Залежно від черговості несення аліментних обов'язків відповідними суб'єктами аліментні зобов'язання можуть бути: основними (первинними), додатковими (субсидіарними) [116, с. 41-45].

Основні (первинні) – особи, зобов'язані сплачувати аліменти в першу чергу. До них відносяться: батьки, які зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх і непрацездатних повнолітніх дітей; працездатні повнолітні діти, які зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують допомоги; подружжя і колишнє подружжя, які зобов'язані сплачувати аліменти на утримання один одного, при певних обмеженнях, встановлених законом.

Додаткові (субсидіарні) – особи, зобов'язані до сплати аліментів в другу чергу по відношенню до аліментних обов'язків першої черги. До цієї категорії аліментнозобов'язаних осіб відносяться інші члени, які є більш далекими родичами.

Можлива класифікація аліментних зобов'язань на дві групи залежно від того, між членами чи колишніми членами сім'ї вони виникають. До першої групи можна віднести відносини між подружжям, до другої – між колишнім подружжям.

Аліментні зобов'язання можуть бути класифіковані ще на дві групи залежно від того, чи надається законом юридичне значення факту володіння зобов'язаною стороною достатніми засобами для аліментування іншої сторони. Це, по-перше, відносини, що виникають тільки за наявності у зобов'язаної сторони достатніх засобів для того, щоб надавати утримання (наприклад, при аліментуванні чоловіка або колишнього чоловіка), по-друге, відносини, що виникають незалежно від того, чи має місце вказаний факт (наприклад, при аліментуванні батьками своїх неповнолітніх дітей). В той же час і в другому випадку, з урахуванням матеріального і сімейного становища платника, розмір утримання, що надається, може бути змінено [36, с. 63-65].

У Сімейному кодексі України аліментні зобов'язання класифіковані виключно за суб'єктним складом, і за цим критерієм виділено три групи аліментних зобов'язань:

- аліментні зобов'язання батьків і дітей (гл. 15 СК України);
- аліментні зобов'язання подружжя та колишнього подружжя (гл. 9 СК України);
- аліментні зобов'язання інших членів сім'ї та родичів (гл. 22 СК України) [145].

Розглянемо більш детально особливості окремих видів аліментних зобов'язань, які виникають між членами та колишніми членами сім'ї.

1) Аліментні зобов'язання батьків і дітей:

Аліментні правовідносини (зобов'язання) батьків та дітей щодо утримання – це правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана надати другій стороні утримання на підставах і в порядку, встановленому законом, а друга – вправі вимагати виконання такого обов'язку.

Правовідносини батьків і дітей щодо утримання залежно від самої зобов'язаної особи можна поділити на дві основні групи, кожна з яких має свої підгрупи. По-перше, це аліментні зобов'язання батьків щодо утримання дитини, до яких входять:

- зобов'язання батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК);

- зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК);

- зобов'язання батьків щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК);

- зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на неповнолітню дитину, що викликані особливими обставинами (ст. 185 СК).

По-друге, це аліментні зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання батьків, які складаються із зобов'язань повнолітніх дітей щодо утримання непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК); зобов'язання повнолітніх дітей брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою чи інвалідністю, немічністю (ст. ст. 203, 206 СК).

Одним із найважливіших обов'язків батьків, що впливають не лише з усталених моральних принципів нашого суспільства, а й чинного законодавства, є моральне виховання та матеріальне утримання дитини. Це, зокрема, виявляється в забезпеченні неповнолітньої дитини мінімально необхідними благами, які потрібні для її життя та виховання.

Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Отже, батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, незалежно від того, перебувають вони у шлюбі чи ні (у разі народження дитини під час фактичних шлюбних відносин), чи визнаний шлюб недійсним, чи позбавлені вони батьківських прав, чи дитина у них відібрана тимчасово без позбавлення батьківських прав. Цей обов'язок закріплено в Конституції України (ст. ст. 51, 52), а також в СК України (ст. ст. 180–201).

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними або за рішенням суду.

За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь в її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 181 СК).

Аліменти, спрямовані на утримання дитини, мають бути достатніми і разом з тим співрозмірними з урахуванням мети аліментного зобов'язання.

При визначенні розміру аліментів суд враховує:

- стан здоров'я та матеріальне становище дитини;
- стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;
- наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;
- інші обставини, що мають істотне значення.

Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, передбачених законом (ст. 182 СК).

Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Крім того, розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них.

За загальним правилом, батьки зобов'язані утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття, тобто 18 років [6]. Разом з тим, існують випадки, коли право на утримання мають також повнолітні діти. Відповідно до СК аліментний обов'язок батьків виникає щодо: а) повнолітніх непрацездатних дітей (ст. 198 СК), б) повнолітніх дітей, які продовжують навчання (ст. 199 СК). Як справедливо зазначається в літературі, обов'язок батьків щодо утримання повнолітніх дітей не є продовженням аліментного обов'язку, який батьки несли до досягнення дітьми 18 років. Ці правовідносини мають власні підстави виникнення, строки існування, припинення, а також зміст, права та обов'язки їх учасників.

Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дітей (ст. 198 СК). Цей обов'язок виникає на підставі складу юридичних фактів, до якого належать: а) походження дітей (родинний зв'язок батьків і дітей), б) непрацездатність повнолітніх дітей, в) потреба дітей у матеріальній допомозі, г) здатність батьків надати таку допомогу [175]. Сімейне законодавство визначає поняття непрацездатності і нужденності стосовно регулювання відносин подружжя щодо взаємного утримання (ч. 3, 4 ст. 75 СК). Непрацездатність призводить до обмеження життєдіяльності людини і необхідності її соціального захисту. Непрацездатними визнаються інваліди I, II і III груп. При встановленні судом факту потреби дитини в утриманні суд враховує всі джерела, що утворюють її дохід. Дитина вважається такою, що потребує допомоги, якщо вона забезпечена коштами в розмірі нижче прожиткового мінімуму. Певно, непрацездатна дитина має визнаватися нужденною і у випадку, якщо забезпечена коштами в розмірі, що

відповідає прожитковому мінімуму, але потребує додаткових коштів на придбання лікарських препаратів, оплату стороннього догляду тощо.

Обов'язок батьків утримувати повнолітню непрацездатну дитину виникає тільки за умови можливості надання батьками такої допомоги. СК не встановлює критеріїв, якими варто керуватися суду, визначаючи, чи здатні батьки надавати матеріальну допомогу своїм повнолітнім дітям. За основу знов-таки може бути взятий прожитковий мінімум, установлений на відповідний період часу. Очевидно, батьки, забезпечені вище прожиткового мінімуму, можуть визнаватися такими, що в змозі надавати своїм повнолітнім дітям матеріальну допомогу. Хоча при цьому суд має враховувати додаткові витрати, які батьки змушені робити, наприклад, у зв'язку з власною хворобою, необхідністю відпочинку, лікування тощо.

Другий випадок, коли батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей, передбачено ст. 199 СК. Відповідно до цієї норми, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення 23 років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Підставою для виникнення обов'язку батьків щодо утримання повнолітніх дітей у цьому разі є такий склад юридичних фактів: а) походження дітей (родинний зв'язок батьків і дітей), б) продовження повнолітніми дітьми навчання, в) потреба повнолітніх дітей у зв'язку з продовженням навчання в матеріальній допомозі, г) здатність батьків таку допомогу надавати (ч. 1 ст. 199 СК).

Батьки зобов'язані утримувати дитину, яка навчається, до досягнення нею 23 років. Їхній обов'язок може припинитися і раніше, якщо у повнолітнього відпала потреба в матеріальній допомозі. Після 23 років право вимагати утримання від батьків у зв'язку з продовженням навчання не виникає. Відповідно до ч. 2 ст. 199 СК, право дітей на утримання припиняється у разі припинення навчання. Якщо навчання було припинено і знову відновлено, повнолітній може зажадати від батьків надання йому утримання протягом продовження навчання. Тобто обов'язок батьків за наявності інших необхідних підстав виникне знову, але триватиме лише до досягнення повнолітнім 23 років, навіть якщо навчання до цього часу і не буде закінчено. Вважаємо, цю частину статті треба доповнити положенням про те, що

термін надання утримання може бути продовжений і після 23 років у разі виникнення істотних обставин (поважних), за яких навчання не могло бути закінченим повнолітньою дитиною у 23 роки.

Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має сам повнолітній, який продовжує навчання, а також той з батьків, з ким він проживає (ч. 3 ст. 199 СК).

Обов'язок батька, матері по утриманню дитини не обмежується участю у вирішенні лише її звичайних, побутових потреб чи розрахунками на нормальне, зважене існування у суспільстві. Адже досить часто в житті особи чи сім'ї бувають ситуації, які важко назвати звичайними, ординарними. Йдеться про те, що дитина, яка утримується батьками, страждає хворобою (часто невиліковною) чи потребує додаткових витрат на розвиток якихось особливих її здібностей тощо. Тому не випадково закон покладає на батьків обов'язок брати участь у додаткових витратах на дитину.

Відповідно до ст. 185 СК України, той із батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що зумовлені особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо).

Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно.

На батьків та дітей покладено взаємні зобов'язання щодо утримання. У свою чергу, повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги. У більшості випадків дорослі діти надають своїм батьку, матері матеріальну підтримку добровільно. Це відповідає вимогам ст. 202 СК України.

Непрацездатними за віком визнаються жінки та чоловіки, які досягли 60 років, а також визнані у встановленому законом порядку інвалідами. Факт нужденності встановлюється судом залежно від конкретних обставин справи.

Обов'язки батьків та дітей по утриманню є взаємними, тож важливий і факт ставлення батьків та дітей до цього. Розглядаючи питання про утримання дітьми непрацездатних і таких, що потребують матеріальної допомоги, батька, матері, закон вимагає враховувати, як вони свого часу ставились до виконання обов'язку по утриманню своїх дітей. Так, якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені – обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

В інших випадках, наприклад, коли батько, мати не позбавлялися батьківських прав, але ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків, дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку їх утримувати, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. Лише у виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більше як три роки (ст. 204 СК).

Досить частими є випадки, коли діти не усвідомлюють своїх обов'язків по утриманню батьків. Тому закон припускає можливість примусового здійснення такого обов'язку через суд. Суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін (п. 1 ст. 205 СК України).

Крім сплати аліментів, дочка, син зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, зумовлених тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (ст. 203 СК). Суд може звільнити їх від цього обов'язку, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

Обов'язок утримання батьків покладається на всіх повнолітніх дітей сім'ї. При визначенні розміру аліментів та додаткових витрат суд бере до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позов про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків.

Обов'язок по утриманню батьків може покладатися не лише на повнолітніх сина, дочку, а й на малолітніх або неповнолітніх. Щоправда, такі можливості досить обмежені законом. Відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами, а дитина має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними [143, с. 239].

2) Аліментні зобов'язання подружжя та колишнього подружжя

Аліментні зобов'язання можна класифікувати за статусом осіб, які мають права та обов'язки щодо утримання на: аліментні зобов'язання подружжя (ст. 75 СК); аліментні зобов'язання осіб, які розлучилися (ст. 76 СК); аліментні зобов'язання осіб, які не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю (ст. 91 СК) тощо. Розглянемо детально кожен групу.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. У контексті коментаря цієї норми слід звернути увагу на понятійний апарат. Так, у ч. 1 ст. 75 СК йдеться про те, що дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного, а в ч. 2 – про право на утримання (аліменти) подружжя. Як бачимо, словосполучення «підтримувати матеріально» та «право на утримання (аліменти)» мають різне смислове навантаження. Щодо редакції ч. 1, то, на думку правознавців, виходячи з назви статті, її слід викласти так: «Подружжя повинне матеріально підтримувати не лише один одного, а й сім'ю в цілому». На наш погляд, дана пропозиція до законодавства є досить актуальною, посилаючись на іноземний досвід. Зокрема, Німецьке цивільне уложення, в §1360 вказує на те, що подружжя взаємно зобов'язане своєю працею та майном належно утримувати сім'ю [23, с. 680]. Тим самим обов'язок утримання тлумачиться ширше, закон в рівній мірі покладає на подружжя обов'язок забезпечення економічної основи для існування сім'ї в цілому, тому фактично мова йде скоріше про обов'язок матеріальної підтримки, а не виключно про утримання. Утримання сім'ї передбачає

не лише надання майна, а й спільну трудову участь в забезпеченні матеріального благополуччя сім'ї.

У сімейному праві Нідерландів на подружжя також покладається обов'язок забезпечити один одного самим необхідним для життя (Art. 1:81 BW). Вони несуть спільний обов'язок щодо витрат з ведення домашнього господарства та відповідальність за боргами перед третіми особами за зобов'язаннями, які виникли у зв'язку з цим обов'язком.

Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує державам-членам цієї організації здійснювати всі необхідні заходи для забезпечення сім'ї, зокрема «рівних обов'язків подружжя з ведення домашнього господарства (у тому числі обов'язків по несенню родинних витрат), враховуючи при цьому можливість кожного з подружжя. Робота по домашньому господарству повинна враховуватися як вклад у витрати на домашнє господарство»[69, с. 47].

Повертаючись до реалій українського законодавства, хотілось би звернути увагу на те, що право на утримання під час перебування у шлюбі може мати як тимчасовий, так і постійний характер. При цьому ст. 75 СК за місцем її розташування має встановлювати загальні умови надання утримання як тимчасової допомоги, так і допомоги постійного характеру. Частина 2 ст. 75 викладено таким чином, що всі умови, визначені в ній, вважаються обов'язковими і мають існувати одночасно на момент визначення утримання, а саме:

- 1) непрацездатність;
- 2) потреба у матеріальній допомозі;
- 3) утримувач має можливість надавати утримання.

Якщо перші дві умови розкриваються у наступних частинах ст. 75 СК, то третя не має конкретизації. Тобто положення щодо особи, яка вважатиметься такою, що має можливість надавати утримання, залишається не розкритим. Оскільки житєвий рівень в Україні, порівняно з іншими розвиненими країнами, невисокий, то це питання завжди викликати проблеми на практиці.

Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним

умисного злочину, якщо це встановлено судом. Той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого із подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди відповідно до Цивільного кодексу України (ст. 75 СК).

Утримання одному із подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою. За рішенням суду аліменти присуджуються одному із подружжя, як правило, у грошовій формі. Вони сплачуються щомісячно. За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед. Якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання у країну, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за період, визначений домовленістю подружжя, а у разі спору – за рішенням суду (ст. 77 СК).

Подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса (ст. 78 СК).

Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу.

Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона,

він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, коли є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу (ст. 76 СК).

Новелою СК України є право на **утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою**. Взагалі, відносини між такими особами регламентуються на підставі СК, але ці особи можуть регламентувати свої відносини на підставі спеціальних договорів про умови спільного проживання, до яких включати умови взаємного утримання при виникненні юридичних обставин, які зумовлюють важкий матеріальний стан одного з них. Основною умовою надання такого утримання є та обставина, що чоловік та жінка тривалий час проживали однією сім'єю і той, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на таке утримання відповідно до ст. 76 СК [146, с. 238-241].

Зарубіжне сімейне законодавство. Німецьке цивільне уложення допускає можливість утримання матері позашлюбної дитини її батьком. Згідно § 1615 НЦУ [21], батько дитини зобов'язаний надавати утримання його матері, починаючи за шість тижнів до і після восьми тижнів після народження дитини. Якщо жінка не в змозі здійснювати діяльність, що приносить дохід, унаслідок вагітності або хвороби, обумовленої вагітністю або пологами, утримання повинно надаватися і за рамками вказаного тимчасового періоду.

Умовами виникнення права на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, є: 1) проживання однією сім'єю протягом тривалого часу, 2) настання непрацездатності під час спільного проживання. Наявність сукупності даних обставин має встановити суд.

Проживання однією сім'єю передбачає факт спільного проживання жінки та чоловіка, ведення ними спільного господарства, вияв сторонами подружніх стосунків перед третіми особами, наявність взаємної матеріальної підтримки, спільне виховання дітей тощо. Суд в кожному конкретному випадку з урахуванням особливостей життєвої ситуації має визначити, чи мало місце проживання двох осіб однією сім'єю.

Закон не визначає такого поняття, як тривалість проживання однією сім'єю жінки та чоловіка. Проте, на думку науковців, таким мінімальним строком є термін не менше 10 років, оскільки у ч.1 ст. 91 СК зазначається, що особа має право на таке утримання відповідно до ст. 76 СК. Отже, тут має місце аналогія закону на строк, який передбачено у ст. 76 СК, і може бути поширений на дані правовідносини.

З аналізу ч. 1 ст. 91 СК України випливає, що якщо непрацездатність однієї із сторін виникла після припинення спільного проживання, то вона не може звертатися до суду з вимогою про стягнення аліментів.

Поняття непрацездатності встановлено в ч. 3 ст. 75 СК України. Воно застосовується також і до відносин фактичного подружжя.

Кожен із фактичного подружжя має також право на аліменти у разі проживання з ним спільної дитини. До відносин сторін застосовуються правила ч. ч. 2–4 ст. 84, ст. ст. 86 і 88 СК України.

3) Аліментні зобов'язання інших членів сім'ї та родичів

До категорії «інших членів сім'ї» при аліментуванні відповідно до назви і змісту глави 22 СК України відносяться: бабусі, дідусі, брати, сестри, вітчими, мачухи, пасинки, падчерки, фактичні вихователі та їхні колишні вихованці. Таким чином, поняття «інші члени сім'ї» носить збірний характер. Правові зв'язки між вказаними суб'єктами виникають і існують зазвичай у вигляді окремих правових відносин по наданню матеріального утримання. Виняток становлять правовідносини, що пов'язують близьких родичів (братів, сестер, бабусь, дідусів і онуків, онучок), в юридичне утримання яких законодавець включає також особисте право на спілкування один з одним (ст. 257 СК).

Даним аліментним зобов'язанням притаманні загальні риси, що дозволяє об'єднати їх в одну групу. По-перше, у зміст всіх цих правовідносин включено обов'язок утримання. По-друге, цей обов'язок носить додатковий (субсидіарний) характер. Якщо аліментні обов'язки батьків, дітей (а також прирівняних до них усиновителів і усиновлених), подружжя (колишнього подружжя) мають першочерговий характер, то інші члени сім'ї зобов'язуються до утримання лише у випадках, якщо його надання з боку перерахованих вище суб'єктів виявилось неможливим. По-третє, фактичний склад виникнення даних зобов'язань багато в чому схожий.

Аліментні зобов'язання між іншими членами сім'ї можна розділити на дві групи. У першу групу можна включити аліментні зобов'язання між особами, зв'язаними кровною спорідненістю, причому близькою (між братами і сестрами; бабусями, дідусями, з одного боку, і онуками, онучками – з іншого). У таких аліментних зобов'язаннях зобов'язаною стороною може виступати будь-хто з цих осіб. У другу групу можуть бути об'єднані аліментні зобов'язання, що виникають між особами, не зв'язаними кровною спорідненістю (мачухою (вітчимом) і пасинком (падчеркою), фактичним вихователем і його колишнім вихованцем (вихованкою)). У таких аліментних зобов'язаннях обов'язок матеріального утримання відповідно до вимог закону покладається лише на одну із сторін, відповідно на пасинків (падчерок) або колишніх фактичних вихованців.

Утримання братів і сестер може бути представлене і юридично оформлене у вигляді двох груп правовідносин: по-перше, з утримання малолітніх, неповнолітніх, по-друге, повнолітніх братів і сестер (ст. 267 СК). Повнолітні брати, сестри зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх братів, сестер, які потребують матеріальної допомоги:

- якщо останні не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання;
- за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

Аліментні зобов'язання між бабусями (дідусями) та онуками (онучками) також можуть розрізнятися залежно від розподілу покладених на них обов'язків по утриманню один одного. Зобов'язаною стороною в цих правовідносинах можуть бути як дідусь, бабуся (ст. 265 СК), так і онук, онучка, правнуки (ст. 266 СК). У ст. 265 СК акцент робиться на тому, що дід, баба надаватимуть матеріальну допомогу своїм онукам тільки за умови, якщо батьки не можуть надавати таке утримання, але в силу поважних причин (тобто об'єктивно існує такий фактор, що батьки не здатні забезпечити своїх дітей належним утриманням), а не тому, що не хочуть працювати та ухиляються від їх утримання.

До таких поважних причин, за яких батьки не можуть утримувати дитину, можна віднести: тяжку хворобу, яка перешкоджає їм працювати, інвалідність, якщо пенсії недостатньо не тільки для утримання дитини, а й для утримання себе, коли необхідне систематичне лікування, придбання дорогих медикаментів, а це, у свою чергу, призводить їх до нужденності. Поважними слід вважати випадки, коли батьки визнані безвісти відсутніми, оголошені померлими або є неповнолітніми [146, с.705].

У свою чергу, якщо дід, баба, прабаба, прадід зобов'язані виконувати обов'язки щодо утримання своїх онуків, правнуків, то, відповідно до принципу справедливості та взаємного обов'язку, повнолітні онуки, правнуки повинні утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги. Але із цього загального правила існують винятки, які полягають у такому: аліменти сплачуватимуться за умови, якщо у діда, баби, прадіда, прабаби немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин (непрацездатності за станом здоров'я або за віком, розмір пенсії, зарплати не забезпечує прожиткового мінімуму або вони потребують додаткових коштів на лікування тощо) не можуть надавати їм належного утримання. При цьому обов'язково враховується умова, чи можуть повнолітні онуки, правнуки надавати таку матеріальну допомогу.

У Сімейному кодексі передбачено існування ще двох видів правових відносин по утриманню, заснованих на свояцтві (між мачухою або вітчимою, з одного боку, і

пасинком або падчеркою – з іншого). Між іншими особами, пов'язаними відносинами свояцтва, родинно-правові відносини не встановлювалися. У першому випадку обов'язок утримання покладался на вітчима або мачуху, в другому – на пасинка або падчерку. У ст. 268 СК чітко простежується послідовність умов, коли на мачуху, вітчима може бути покладено обов'язок утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, тобто:

- якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів, сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання;
- за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема у разі: 1) нетривалого проживання з їхнім матір'ю, батьком; 2) негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

У свою чергу в ст. 270 СК передбачено зворотний обов'язок повнолітніх падчерки, пасинка утримувати мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги та якщо вони у свій час надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу. Обов'язок по утриманню виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дітей, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Особи, в сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК). Зміст вказаної статті свідчить, що обов'язок інших осіб утримувати дитину спливає лише до моменту досягнення останньою повноліття. Вказівка на «дитину» у назві та тексті статті дає підстави для висновку, що у разі досягнення повноліття вихованець перестає бути дитиною в юридичному значенні цього терміну, а отже, припиняється обов'язок особи, в сім'ї якої вона виховувалася. Факт непрацездатності повнолітнього вихованця не може бути за змістом ст. 269 підставою для виникнення аліментного обов'язку фактичного вихователя. При цьому варто підкреслити, що

обов'язок одного «фактичного вихователя» припиняється у разі прийняття дитини на виховання в іншу сім'ю.

Аліментний обов'язок фактичного вихователя виникає за умови:

- 1) виховання дитини у його сім'ї;
- 2) відсутності у особи батьків, тобто аліментнозобов'язаних осіб першої черги;
- 3) відсутності у особи баби, діда, повнолітніх братів і сестер – аліментнозобов'язаних осіб другої черги;
- 4) здатності вихователя надавати матеріальну допомогу такій дитині [83, с. 577].

Особливістю даної норми є виникнення обов'язку особи, у сім'ї якої виховувалася дитина, по наданні їй матеріальної допомоги, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер. Таким чином, аліментний обов'язок фактичного вихователя є обов'язком третьої черги, що виникає у разі відсутності зобов'язальних осіб інших черг. При цьому, якщо попередні статті вказували як підставу для виникнення зобов'язань не лише відсутність осіб, які належать до попередніх черг зобов'язальних суб'єктів (батьків, дітей, діда, баби тощо), а й неможливість з поважних причин надання матеріальної допомоги, то положення ст. 269 СК зазначає лише одну підставу – відсутність батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер.

Отже, якщо дитина має лише батька, який визнаний недієздатним, або лише бабу, яка не має можливості утримувати онука, обов'язок по утриманню дитини у «фактичного вихователя» не виникає, в тому числі у разі наявності у нього можливості надавати дитині матеріальну допомогу. Такий підхід законодавця видається принаймні нелогічним з огляду на формулювання змісту попередніх статей глави 22 СК України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Проаналізовано історико-правовий аспект розвитку аліментних відносин в Україні. Зроблено висновок, що протягом тривалого часу в Україні аліментні правовідносини регулювалися виключно імперативними нормами, що не дозволяло їх учасникам обирати найбільш прийнятний спосіб виконання аліментного обов'язку. Стандартний підхід до стягнення аліментів не сприяв належному захисту інтересів управомочених та зобов'язаних осіб. В основу нового Сімейного кодексу України були покладені диспозитивні засади регулювання сімейних відносин. Аліментні правовідносини набули нового інституціонального змісту, що спонукало науковців до їх всебічного дослідження на тлі інших нововведень сімейного законодавства.

2. Обґрунтовано положення про те, що не варто недооцінювати процедуру нотаріального посвідчення аліментних договорів, оскільки нормами Сімейного кодексу передбачена обов'язкова нотаріальна форма їх посвідчення, яка тісно пов'язана з процедурою нотаріального посвідчення аліментних договорів та зводиться до формування сторонами істотних умов таких договорів під контролем нотаріуса, встановлення останнім дійсних намірів кожної із сторін на вчинення даного правочину та однакового розуміння ними його значення, умов та правових наслідків для кожної із сторін, несуперечність їх нормам законодавства та інтересам осіб на права, на які такий договір може мати вплив. Так само важливе значення в охороні та захисті аліментних прав мають судові рішення, якими встановлюються аліментні зобов'язання, зокрема й судові накази та мирові угоди, процедура примусового виконання цих юрисдикційних актів, від яких залежить повне, неупереджене та своєчасне відновлення порушеного права на аліменти.

3. Сформульовано концепцію про те, що лише за рахунок сприйняття аліментних зобов'язань через призму цивілістичного процесу можна досягти комплексного вирішення існуючих проблем у сфері регламентації аліментних прав та обов'язків як судом, так і нотаріусами, а також забезпечити їх належне виконання за допомогою конкретизації наслідків їх добровільного невиконання і гарантувати примусове виконання в межах виконавчого процесу. Дана гіпотеза підтверджується

тим, що, розглядаючи два напрями регламентації аліментних зобов'язань як добровільний (нотаріальний) та примусовий (судовий), можна сформулювати множину варіантів виходу зі складних протистоянь між батьками щодо вибору найоптимальнішого способу утримання дитини, її виховання та розвитку, а не лише формальне встановлення розміру аліментних обов'язків.

4. Проаналізовано позиції різних науковців щодо розуміння поняття і правової природи аліментного зобов'язання, визначено його характерні ознаки. Сформульовано авторське визначення аліментного зобов'язання.

5. Зроблено висновок, що у Сімейному кодексі України терміни «аліменти» та «утримання» не мають самостійного змістовного навантаження і використовуються як синоніми, але ці поняття не є рівнозначними, тому що «утримання» є ширшим поняттям, ніж «аліменти», оскільки в нього входить, окрім аліментування, тобто точного фіксованого розміру щомісячних платежів, інші форми матеріальної допомоги непрацездатним членам сім'ї, що мають в цьому потребу: надання їжі, одягу, житла, ремонт квартири, допомога, догляд, хоча законодавець не надає цьому поняттю правового значення, незважаючи на значущість таких форм утримання у порівнянні з аліментами.

6. Сформульовано поняття «утримання особи», під яким слід розуміти надання необхідного і достатнього обсягу допомоги для нормального розвитку фізичної особи, яка потребує сторонньої турботи з урахуванням індивідуальних напрямів та способів задоволення її потреб.

7. Запропоновано сприймати аліментні зобов'язання як елемент комплексного поняття «утримання особи», які встановлюються на підставі усного, письмового, нотаріально посвідченого договору або за рішенням суду і відповідають тим фактичним обставинам, які передували фіксуванню конкретного обов'язку зі сплати аліментів у встановлені строки, відповідному розмірі та певному порядку.

8. З метою досягнення чіткості щодо визначення поняття аліментного зобов'язання слід розрізняти такі терміни, як «аліментне зобов'язання», «утримання» та «аліменти». Аліментне зобов'язання – це елемент комплексного

поняття «утримання особи», одностороннє матеріальне правовідношення, яке має особистісний характер та виникає на підставі таких юридичних фактів, як родинні та сімейні зв'язки, нужденність отримувача аліментів, неповноліття, непрацездатність, рішення суду, зокрема й судовий наказ, мирова угода про аліменти, нотаріальний договір про сплату аліментів, внаслідок яких одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – члена сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання аліментного обов'язку. В свою чергу поняття «утримання» та «аліменти» не однорідні та мають різне змістовне навантаження. Утримання особи може зводитися до надання мінімальних (необхідних) обсягів допомоги, яка полягає у задоволенні природних потреб фізичної особи, зокрема, в їжі, одязі, помешканні для проживання. При цьому варто враховувати особливості людини, яка потребує сторонньої допомоги, що впливатиме на визначення індивідуальних способів надання такої допомоги, зокрема, стан здоров'я, талант, який потребує розвитку і відповідного матеріального забезпечення тощо.

9. Підтримано позицію Л.В. Сапейко, з приводу того, що аліментні правовідносини є охоронювальними у разі, якщо відбувається попередження порушення прав аліментноуповноважених осіб та усунення вже існуючих порушень шляхом покладення на зобов'язаних осіб додаткових обов'язків матеріального характеру. Виняток становлять випадки добровільного виконання обов'язку, якщо такий порядок задовольняє уповноважену особу.

10. Запропоновано об'єктом аліментного зобов'язання визнавати аліменти (утримання), тобто ті майнові блага, які одна сторона в силу імперативної вказівки закону зобов'язана надати іншій стороні та які використовуються для життєзабезпечення непрацездатного члена сім'ї.

11. Запропоновано використовувати дві додаткові категорії: предмет аліментного зобов'язання і предмет виконання аліментного зобов'язання. Предметом аліментного зобов'язання є обов'язок надавати утримання (аліментувати). Предметом виконання аліментного зобов'язання є ті конкретні дії аліментнозобов'язаного члена (колишнього члена) сім'ї, які він повинен здійснити для належного виконання свого обов'язку. В умовах нормально функціонуючої сім'ї

та безконфліктної ситуації предмет виконання аліментного зобов'язання лежить поза межами правового поля і не потребує правової конкретизації. При протиріччях в інтересах сторін, у разі конфлікту предмет виконання аліментного зобов'язання конкретизується в договорі або судовому рішенні.

12. Аргументовано, що активні фактичні дії зобов'язаної сторони по передачі майна та (або) вчинення інших дій на користь уповноваженої особи з метою її життєзабезпечення є не об'єктом аліментного зобов'язання, а виконанням обов'язку по утриманню (аліментуванню).

13. Наведено класифікацію аліментних зобов'язань та здійснено їх систематизацію у певні групи за новими критеріями:

1) за суб'єктним складом виділено три групи аліментних зобов'язань: аліментні зобов'язання батьків і дітей; аліментні зобов'язання подружжя та колишнього подружжя; аліментні зобов'язання інших членів сім'ї та родичів;

2) запропоновано поділ аліментних зобов'язань за такою підставою, як спосіб формалізації аліментного обов'язку: на аліментні зобов'язання, які виникають з домовленості між сторонами шляхом укладення аліментного договору (ст. 189 СК), аліментні зобов'язання, що виникають з рішення суду (ст. 181 СК);

3) за формою сплати аліментні зобов'язання можна поділити: на ті, що сплачуються у грошовій формі, тобто у частці від доходу і (або) у твердій грошовій сумі (ч. 3 ст. 181 СК), шляхом передачі права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) (ст. 190 СК) та у натуральній формі (ч. 2 ст. 181 СК);

4) залежно від черговості несення аліментних обов'язків відповідними суб'єктами, аліментні зобов'язання можуть бути: основні (первинні), додаткові (субсидіарні);

5) залежно від того, виникають аліментні зобов'язання між членами або колишніми членами сім'ї: на аліментні зобов'язання між подружжям та аліментні зобов'язання між колишнім подружжям;

6) аліментні зобов'язання, які виникають між іншими членами сім'ї та родичами, можна розділити на: аліментні зобов'язання між особами, зв'язаними

кровною спорідненістю, причому близькою (між братами і сестрами; бабусями, дідусями, з одного боку, і онуками, онучками – з іншого) та аліментні зобов'язання, що виникають між особами, не зв'язаними кровною спорідненістю: мачухою (вітчимом) і пасинком (падчеркою), фактичним вихователем і його колишнім вихованцем (вихованкою);

7) залежно від того, чи надається законом юридичне значення факту володіння зобов'язаною стороною достатніми засобами для аліментування іншої сторони, аліментні зобов'язання поділяються на: аліментні зобов'язання, що виникають тільки за наявності у зобов'язаної сторони достатніх засобів для того, щоб надавати утримання (наприклад, при аліментуванні чоловіка або колишнього чоловіка), та аліментні зобов'язання, що виникають незалежно від того, чи має місце вказаний факт (наприклад, при аліментуванні батьками своїх неповнолітніх дітей).

РОЗДІЛ 2

РІШЕННЯ СУДУ З АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ПРОЦЕДУРА ЙОГО ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОЮ ВИКОНАВЧОЮ СЛУЖБОЮ

2.1. Умови та порядок присудження аліментів судом (судове рішення, судовий наказ)

Інститут аліментних зобов'язань досліджувався багатьма вченими в різні часи, але їхні праці присвячені в основному проблемам сімейного права (А.І. Пергамент, В.П. Нікітіної, М.В. Антокольської, Л.В. Афанасьєвої, З.В. Ромовської), тоді як процесуальним особливостям розгляду справ про стягнення аліментів присвячуються поодинокі роботи вчених, про що зазначалося у Розд. 1 роботи.

Чинне законодавство України передбачає, що справи про стягнення аліментів розглядаються в порядку позовного і наказного провадження.

Для відкриття провадження у справі про стягнення аліментів у порядку позовного провадження зацікавлена особа (у широкому розумінні) повинна звернутися до суду із позовною заявою, зміст та форма якої передбачено у ст. 119 ЦПК [167].

Згідно ст. 3 ЦПК, кожна особа має право в установленому законом порядку звернутися до суду за захистом своїх порушених, не визнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

За загальним правилом (ч. 1 ст. 29 ЦПК) особисто захищати свої права може фізична особа, яка досягла повноліття (18 років).

Але щодо справ про стягнення аліментів на утримання малолітніх та неповнолітніх дітей сторонами у справах про стягнення аліментів можуть бути повнолітні батьки дитини. Неповнолітні батьки малолітньої та неповнолітньої дитини можуть бути сторонами у справі про стягнення аліментів за умови, що вони набули повної цивільної дієздатності у разі реєстрації шлюбу – з моменту реєстрації шлюбу, а також коли вони набули цивільну процесуальну дієздатність у порядку, передбаченому ст. ст. 242–245 ЦПК. Позивачами у справі про стягнення аліментів може бути також емансипована, згідно ст. 35 ЦК України, особа.

Тобто у справах про стягнення аліментів має місце такий вид представництва, як за законом, тобто права, свободи та інтереси, які зводяться до виконання батьками (або одним із них) аліментних обов'язків – стягнення аліментів на утримання малолітніх на неповнолітніх осіб позивачами можуть бути батьки, опікуни, піклувальники, патронатні вихователі чи інші особи, органи, посадові, службові особи (адміністрація закладів), прокурор, якщо дитина передана на виховання до закладів тимчасового тримання дітей, позбавлених батьківського піклування, заклади охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, дитячого будинку сімейного типу, у сім'ю патронатного вихователя (ст. ст. 214, 245, 256-6 СК).

Щодо захисту прав, свобод та інтересів малолітніх дітей віком до 14 років позовні заяви про стягнення аліментів до суду можуть подавати їхні батьки, усиновлювачі опікуни та інші особи, зазначені вище та визначені законом (ч. 1 ст. 39 ЦПК). Щодо неповнолітніх дітей віком від 14 до 18 років, то заяви до суду можуть подавати також батьки, усиновлювачі, піклувальники та інші визначені законом особи. При розгляді справи про стягнення аліментів суд може залучати неповнолітню особу. Проте процесуальним законом, тобто ЦПК не визначений статус такої неповнолітньої дитини, яка залучається судом, оскільки рішення суду стосується саме її прав та інтересів, які впливають із аліментних обов'язків батьків щодо її утримання. Тому, таких осіб, як неповнолітні діти, так й інші непрацездатні члени сім'ї, які потребують матеріальної допомоги, можна назвати зацікавленими особами у справах за позовами про стягнення аліментів у широкому розумінні. А щодо процесуального статусу, то вони можуть вступити у процес як співпозивач, але у ч. 1 ст. 39 ЦПК вказується, що суд залучає неповнолітню дитину, але в силу принципу диспозитивності позивач не може залучатися судом. Тому суд має залучити неповнолітню дитину з метою роз'яснення її права вступу в процес разом з матір'ю як співпозивач.

Щодо права дитини, якій виповнилося 14 років, то вона сама, згідно ч. 2 ст. 29 ЦПК, може пред'явити до суду позовну заяву про стягнення аліментів. Оскільки ця справа впливає із відносин, які стосуються особисто дитини, аліменти стягуються на її утримання та тісно пов'язані з її особою. Додатково можна аргументувати особистісність відносин тим фактом, що у разі смерті дитини на момент розгляду

справи провадження у справі буде закрито, оскільки дані правовідносини не допускають процесуального наступництва (п. 6 ст. 205 ЦПК). У такому випадку дитина набуває статус позивача.

Але у справах про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей суди зустрічаються з певними труднощами. Питання про те, чи є батьки законними представниками інтересів дітей у разі пред'явлення ними позову чи вони виступають як позивачі у справі, викликає різні міркування. Тим часом це питання має не лише теоретичне, а й практичне значення.

У більшості випадків суб'єктом аліментних правовідносин є дитина, яка має право на утримання від своїх батьків. Але, будучи недієздатною або частково дієздатною, вона не може сама пред'являти позов. Позов про стягнення аліментів пред'являє батько (усиновитель), з яким дитина проживає. Якщо вона проживає з ким-небудь із родичів або виховується опікуном (піклувальником), справа порушується за заявою одного із зазначених осіб. Таким самим правом користуються і громадяни, які хоч і не є опікунами (піклувальниками) неповнолітніх, але останні знаходяться у них на вихованні. Наприклад, таке право може виникнути у бабусі, діда, коли неповнолітні онуки проживають в їхній сім'ї, а батьки дітей не надають ніякої матеріальної допомоги, тобто позов пред'являється в інтересах дитини її законними представниками. У разі потреби законні представники мають право вдатися до послуг інших представників, які від їхнього імені можуть у цьому випадку пред'явити позов і вести справу в суді. Проте таке доручення не позбавляє законного представника права особисто брати участь у справі (ч. 5 ст. 39 ЦПК). Тобто матір як законний представник дитини при стягненні аліментів може укласти договір про представництво її інтересів у суді з адвокатом. Такий інститут у цивільному процесі отримав назву субпредставництво, останній (адвокат. – **О.Д.**), на відміну від законного представника, здійснює добровільне (договірне) представництво. Слід зазначити, що договірне представництво також допускає передоручення [159], тобто і в справах про стягнення аліментів.

Позови про стягнення коштів на утримання повнолітніх непрацездатних дітей можуть пред'являтися як самою дитиною, так і одним із батьків, з ким проживає дитина чи піклувальник.

У справах, де до суду за стягненням аліментів звертається непрацездатна особа, яка досягла повноліття, не виникає труднощів у визначенні позивача.

Як правильно вказує С.Я. Фурса, хоча у СК такі суб'єкти, як позивачі, не зазначені, але щодо повнолітніх дітей, які є інвалідами та в силу фізичних вад чи психічних захворювань не завжди здатні безпосередньо звертатися до суду, їхніми представниками може бути один із батьків, піклувальник, опікун, але позивачами все-таки повинні вважатися і зазначатися (у заяві. – **О.Д.**) самі діти, оскільки вони потребують матеріальної допомоги [146, с. 525-528].

Пітримуючи дану думку, вважаємо за доцільне зробити акцент на тому, що у ч. 3 ст. 199 СК вказано: правом на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів (у разі якщо повнолітній дочка і син продовжують навчання) наділений той із батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка і син, які продовжують навчання. Тому дане положення можна за аналогією поширити на справи про стягнення аліментів повнолітніми непрацездатними сином та дочкою.

Позови про стягнення аліментів на утримання непрацездатних чоловіка, батьків та інших можуть пред'являються як самими особами, так і їхніми представниками.

Позов про стягнення аліментів, за загальним правилом родової підсудності, згідно ч. 1 ст. 109, пред'являється до суду за зареєстрованим у встановленому порядку місцем проживання або зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем перебування відповідача.

На дану категорію справ можуть поширюватися правила пільгової (за вибором позивача) підсудності. Так, згідно ч. 1 ст. 110 ЦПК, позови про стягнення аліментів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача. Тобто право на вибір суду належить особі, яка подає позов, тому передбачає, що в більшості випадків це буде суд за місцем проживання самого позивача.

Досить важливим інститутом, який може мати місце при розгляді справ про стягнення аліментів, є інститут забезпечення позову (ст. 151 ЦПК). Тому при розгляді справ, пов'язаних зі стягненням аліментів у порядку забезпечення позову, слід попереджати відповідача (боржника) про те, що у разі зміни місця проживання, роботи та розміру отримуваного доходу він повинен повідомляти про це суд і державного виконавця. Невиконання такого обов'язку сприймати як ухилення від належного виконання аліментних зобов'язань з подальшими негативними правовими наслідками: можливості притягнення до відповідальності як матеріальної, так і кримінальної та позбавлення батьківських прав. При нарахуванні судом аліментів варто враховувати не тільки відсутність у відповідача (боржника) роботи, а й той факт, чи стоїть він на обліку в службі зайнятості, чи відмовлявся від запропонованої роботи, причини звільнення з роботи тощо. У порядку забезпечення позову суд може встановити обов'язок погашати заборгованість за минулий термін у розмірі максимально допустимого стягнення – 50 % від отримуваного доходу. У разі неодноразового невиконання без поважних причин обов'язку по утриманню дитини суд може звертати стягнення на майно боржника.

Чинне сімейне законодавство передбачає можливість стягнення аліментів у частці від заробітку (доходу) і (або) у твердій грошовій сумі. Крім визначення розміру аліментів, які слід стягнути, суд може вирішити питання про зміну розміру аліментів, визначеного за рішенням суду або домовленістю між батьками.

Важливе значення мають ті критерії, якими має керуватися суд при вирішенні питань про присудження аліментів.

Для окремих видів аліментних зобов'язань законодавцем передбачено обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів. Зокрема, особливі правила підлягають застосуванню при розгляді справ про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей.

Так, у ст. 182 СК України зазначається, що при визначенні розміру аліментів суд має враховувати стан здоров'я та матеріальне становище дитини та платника аліментів; наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина та інші обставини, що мають істотне значення.

Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, передбачених ст. 184 СК України.

Таким чином, законодавцем була встановлена тільки нижча межа аліментів, обмеження вищої межі не існує. Вважаємо, що встановлення мінімального розміру аліментів необхідне, хоча на практиці можливі випадки, коли стягнення навіть цієї суми стане ускладненим.

У статті 183 СК України зазначається, що частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Отже, законодавець відступив від фіксування розміру часток при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей. Але це не означає, що суду надаються необмежені повноваження при визначенні розміру аліментів. Уявляється, що на підставі цієї норми суди можуть присуджувати аліменти навіть у розмірі з усієї заробітної плати чи доходу аліментнозобов'язаної особи, керуючись виключно внутрішнім переконанням. У той же час це може призвести до різноманітного визначення судами України часток від заробітної плати в рахунок аліментів. Одні суди будуть стягувати аліменти за традиційною схемою – у розмірі чверті, третини, половини заробітку залежно від кількості дітей, інші – збільшувати або зменшувати ці частки. Різне розуміння закону не може вважатися правильним.

На практиці трапляються випадки, коли дві матері, які народили дітей від одного батька, звернулися до суду за стягненням з нього аліментів. Одна з них просила суд встановити розмір аліментів в розмірі 1/4 частки, інша – 1/6 частки від отриманого батьком доходу. Одна з позивачок на обґрунтування своєї вимоги навела такий доказ, що не можна забирати у батька всі кошти на сплату аліментів, йому також потрібно за щось жити. Суд задовольнив обидва позови у зазначених вище розмірах.

Як продемонстрував вищенаведений приклад, саме позивачі визначають розмір позовних вимог, а суд лише перевіряє їх законність і відповідність обставинам справи та у разі обґрунтованості вимог позивача задовільняє їх [146, с. 467-468].

Таким чином, при розробці ст. 183 СК законодавець, скоріш за все, керувався захистом інтересів дітей, але в той же час інтереси платника аліментів були порушені.

Чи можна говорити про існування правової держави, коли інтереси одних громадян захищаються за рахунок обмеження інтересів інших? Якщо платник аліментів буде віддавати увесь або майже увесь заробіток на утримання дитини, то на які кошти він сам існуватиме? На наш погляд, цю проблему слід вирішувати на законодавчому рівні, вдосконаливши ст. 183 СК України. Пропонуємо ч. 1 ст. 183 СК України викласти у наступній редакції:

«1. Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватись як аліменти на дитину, визначається судом. При визначенні аліментів на дітей у частковому відношенні до заробітку суд, застосовуючи індивідуальний підхід, визначає розмір частки з урахуванням інтересів сторін, кількості дітей, інших осіб, яких аліментнозобов'язана особа повинна утримувати, але не більше половини заробітку (доходу) платника».

Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері та батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття. Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною ніхто з батьків не звернувся до суду з позовом про визначення розміру аліментів на інших дітей, аліменти стягуються за вирахуванням тієї рівної частки, що припадала на дитину, яка досягла повноліття (ст. 183 СК України). Таким чином, аналізуючи вказану статтю, слід зробити висновок, що, визначаючи єдину частку на всіх дітей, суд повинен поділити її в рівній мірі між усіма дітьми. Але, на нашу думку, тут необхідно взяти до уваги вік дітей, на утримання яких стягуються кошти, а також їх обґрунтовані потреби в цьому віці. Так, наприклад, у віці 16 років витрачається набагато більше коштів, ніж на трирічну дитину, тому на більш дорослих дітей слід стягувати більшу частку аліментів, враховуючи інтереси всіх дітей. Після настання повноліття частка інших дітей буде збільшена також з урахуванням вікових особливостей кожного з них.

Продовжуючи аналіз судової практики в даних правовідносинах, необхідно зазначити, що найбільш поширеним розміром аліментів, що встановлюється судом на одну дитину є одна четверта частки від отримуваного батьком доходу, а при двох і більше дітях – половина. З урахуванням різниці в отримуваних батьками доходах в

Україні судам слід встановлювати, який розмір реальних коштів припадатиме на одну дитину. У разі якщо розмір аліментів, що припадатиме на одну дитину, менше прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, то до участі у справі мають залучатися дід та баба дитини, на яких також може бути покладений обов'язок з утримання дитини. Якщо ж при встановленні судом аліментів в розмірі однієї четвертої частки від отримуваного батьком доходу буде з'ясовано, що такий розмір значно перевищує прожитковий мінімум для дитини відповідного віку, має йтися про стягнення коштів на утримання дитини, її розвиток та матеріальне забезпечення у майбутньому. У зв'язку з цим запропоновано виходити з того, що діти не повинні жити за мінімальними стандартами, якщо батьки здатні надавати більший обсяг матеріальної допомоги. Але зобов'язаному сплачувати аліменти батьку необхідно роз'яснити його право на контроль за використанням коштів на утримання і розвиток дитини, включаючи обов'язок не витрачені протягом місяця кошти класти на банківський рахунок дитини.

Зазначимо, що останнім часом особи, які звертаються до суду із позовними заявами на стягнення аліментів, все частіше зазначають про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі. Така тенденція зумовлена тим, що категорія осіб, які є сторонами у справах про стягнення аліментів як відповідачів, мають нерегулярний, мінливий дохід. Статтею 184 СК передбачено порядок визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі, що має бути зумовлено об'єктивними обставинами. Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин (наприклад, він є художником, артистом, письменником), суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі. Як правильно вказує С.Я. Фурса, відповідно до особливостей цивільного процесу можна стверджувати, що суд може враховувати не просто заяви платника або одержувача аліментів, а висловлені у позовній заяві аргументи, підтверджені доказами, та аналогічні аргументи, подані у зустрічному позові разом з доказами на їх підтвердження [146, с. 471-474]. Пропонуємо доповнити зміст ч. 1 ст. 184 СК України положенням про те, що суд за власною ініціативою

може визначати розмір аліментів у твердій грошовій сумі, але лише у разі спору між сторонами, та викласти у такій редакції ч. 1 ст. 184:

«1. Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача аліментів чи з власної ініціативи у разі спору між сторонами може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі».

Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі на підставі ч. 2 ст. 184 СК України, підлягає індексації за аналогією закону згідно з п. 8 ст. 8 ЦПК України в порядку, передбаченому Законом України від 3 липня 1991 р. № 1282-ХІІ «Про індексацію грошових доходів населення» (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 листопада 2013 р. у справі № 6-113цс13) [95].

Водночас ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» встановлює, що індексації підлягають грошові доходи громадян, отримані ними в гривнях на території України і не мають разового характеру. Зокрема, індексації підлягають: пенсії, стипендії, оплата праці (грошове забезпечення), суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, суми відшкодування шкоди, завданої працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника.

Як бачимо, суми виплачуваних аліментів прямо в ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» не згадані. Однак у ст. 2 даного Закону зазначено, що Кабінет Міністрів України може встановлювати інші об'єкти індексації, не передбачені ч. 1 цієї статті.

У даний час на практиці підприємства (установи, організації), здійснюють індексацію аліментів відповідно до Порядку проведення індексації грошових доходів населення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1078 (далі – Порядок). Згідно п. 2 вказаного Порядку, перелік об'єктів індексації, було дещо розширено та конкретизовано у порівнянні з передбаченим

Законом. Однак і в Порядку аліменти не були названі серед об'єктів індексації. Інших законів або нормативних актів, які прямо регулюють дане питання, немає.

Таким чином, підприємства не мають правових підстав самостійно проводити індексацію аліментів та утримувати їх в іншій (більшій) сумі або в іншому порядку, відмінному від передбаченого виконавчим документом.

При заявленні одержувачем вимоги про індексацію одержуваних сум аліментів йому слід звернутися до державного виконавця із заявою про проведення перерахунку суми аліментів у зв'язку з її індексацією. Тільки після цього підприємство матиме підстави здійснити таку індексацію.

Хоча, з іншого боку, навіть незважаючи на відсутність в ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» та Порядку прямих вказівок про індексацію аліментів, державний виконавець міг би самостійно провести перерахунок аліментів і проіндексувати їх, посилаючись на норму ст. 184 СК України і загальні норми ЗУ «Про виконавче провадження».

Якщо ж для самостійної індексації сум виплачуваних аліментів виконавець побоюється застосувати ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» і Порядок «за аналогією», то в такому випадку він (або сам стягувач – одержувач аліментів) має право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення рішення, яким було визначено аліменти у твердій грошовій сумі, або із заявою про зміну порядку виконання рішення з урахуванням необхідності проведення індексації аліментів. За наявності зміненого виконавчого документа, ухвали суду або постанови державного виконавця, що регулюють питання проведення індексації аліментів, що стягуються у твердій грошовій сумі, підприємство зможе утримувати з працівника проіндексовані суми аліментів.

Якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, менше мінімального розміру, передбаченого ч. 2 ст. 182 СК, то дитині призначається відповідно до закону державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Так, рішенням Замостянського районного суду м. Вінниці у справі за позовом про зміну стягнення аліментів у твердій грошовій сумі, позов було задоволено

частково та стягнуто на утримання сина 350 грн щомісячно до досягнення дитиною повноліття. У решті позовних вимог відмовлено.

Суд апеляційної інстанції змінив рішення Замостянського районного суду м. Вінниці про розмір аліментів, що стягуються за рішенням Замостянського районного суду м. Вінниці на користь сина з розміру 1/4 частини від всіх видів заробітку щомісячно на тверду грошову суму в розмірі 500 (п'ятсот) грн щомісячно до досягнення дитиною повноліття.

Апеляційний суд Вінницької області при зміні рішення Замостянського районного суду м. Вінниці виходив з того, що суд першої інстанції, задовольняючи позовні вимоги частково, вірно дійшов висновку про зміну стягуваних аліментів з частки на тверду грошову суму, оскільки у відповідача нерегулярний та мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, але визначив замалий розмір стягнення аліментів, який, на думку апеляційної інстанції, необхідно збільшити з урахуванням усіх обставин справи та з урахуванням ч. 1 ст. 184 СК України, що дає підстави для стягнення аліментів у твердій грошовій сумі та розмір стягуваних з нього аліментів – 500 грн на дитину в даному випадку відповідатиме обставинам справи, а також таким визначеним у п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України загальним засадам цивільного судочинства, як справедливість, добросовісність та розумність [121].

На окрему увагу заслуговує питання про сплату аліментів особою, яка не отримує заробітної плати та не має інших доходів. В Україні поширені випадки, коли громадянин де-факто є безробітним, їздить на дорогому автомобілі, будує будинок, але не може платити аліменти, оскільки офіційно не має будь-якого доходу. З одного боку, право власності охороняється законом, а з іншого – обов'язок перед дітьми треба все-таки виконувати.

С.Я. Фурса пропонує один із способів встановлення аліментів у твердій грошовій сумі. На її думку, факт матеріальної забезпеченості одного із батьків, який зобов'язаний платити аліменти на утримання дитини, можна встановити як на підставі показань свідків, так і з декларації про доходи, де в графі про набуте нерухоме майно, транспорт можна знайти відомості про придбання дорогих речей за останій рік [154, с. 20]. З цих відомостей заінтересована особа може встановити

реальний рівень доходів і відповідний рівень аліментів, а потім звернутися до суду. Якщо буде встановлено неможливість довести розмір аліментів на дитину до прожиткового мінімуму, встановленого законом, можна звернутися з позовом до інших родичів або до держави, яка в Конституції та СК України гарантувала дитині нормальне матеріальне забезпечення. Відповідно до ЦПК України, держава може бути суб'єктом цивільно-процесуальних правовідносин і до неї можуть подаватися позови.

У ст. 192 СК України йдеться про те, що розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених СК України. Розмір аліментів може бути зменшено, якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи, за заявою батьків, уповноваженого територіальної громади, юридичної особи, на утриманні якої перебуває дитина, та за згодою органу опіки і піклування.

Судова практика свідчить, що суди загалом правильно вирішують справи про зміну розміру аліментів. Така зміна може проводитися як у бік збільшення, так і зменшення.

Щодо збільшення розміру аліментів, то таку заяву до суду може пред'явити особа, яка їх отримує, оскільки змінилися обставини, наприклад матеріальний стан позивача, який не дозволяє надавати адекватне матеріальне утримання дитині, тому необхідна додаткова допомога зобов'язаної особи.

Так, Голосіївським районним судом м. Києва була розглянута справа за позовом про зміну розміру аліментів. Позивач звернувся із позовом в суд до відповідача, мотивуючи свої вимоги тим, що рішенням суду з відповідача було стягнуто на користь позивача на утримання доньки 450 грн щомісячно і до повноліття дитини. В даний час матеріальне становище позивача змінилося, оскільки вона тривалий час не працює, бо має вади здоров'я, а 450 грн. – занадто малий розмір коштів на утримання доньки, якій виповнилося 10 років, тому вона просить змінити розмір аліментів та

стягнути їх з відповідача на її користь в розмірі 600 грн. Оскільки обставини, визнані відповідачем по справі не підлягають доказуванню, суд вважає, що позовні вимоги підлягають задоволенню. Рішенням суду позов було задоволено [124].

Інший приклад із судової практики свідчить про те, що зміна розміру аліментів може зводитись до зменшення їх розміру у зв'язку із зміною матеріального становища боржника з метою урівноваження розмірів аліментів на утримання двох дітей за різними рішеннями судів.

Так, Білопільським судом Сумської області була розглянута справа за позовом про зниження розміру аліментів. Позивач зазначив, що з нього за постановами судів на двох дітей стягується 50 % заробітної плати, на утримання одного сина – 1/4 частина заробітку, на іншого сина – також 1/4 частина заробітку. Оскільки загальний розмір аліментів, які стягуються за постановами суду, перевищує встановлений законом розмір аліментів, бо стягується 1/2 частина, а не 1/3, позивач просив зменшити розмір аліментів, які він виплачує на утримання одного із синів до 1/6 частини заробітку щомісячно. Суд задовольнив позовні вимоги [123].

Цікавим є той факт, що у діючому законодавстві не передбачена як обов'язкова умова для стягнення аліментів розірвання шлюбу між батьками. Якщо чоловік і жінка цілком влаштовують один одного і не бажають розривати шлюб, однак один з них вважає, що з боку другого батька надається недостатня матеріальна підтримка дитині, або якщо батько витрачає всі зароблені кошти лише на задоволення своїх особистих потреб, один з батьків дитини має право пред'явити до нього позов про стягнення аліментів на неповнолітню дитину. Але перед судом у цьому випадку стоїть складне завдання – встановлення справжніх причин пред'явлення такого позову. Адже батько дитини може вже за рішенням суду сплачувати аліменти на дітей від іншої матері чи батька і аналогічний позов може подаватися для зниження розміру аліментів. На думку Р.Ф. Мажитової, такі позови є фіктивними, такими, що переслідують мету домогтися в обхід закону зменшення розміру аліментів, що стягуються на інших дітей. Тому суди, розглядаючи подібні справи, у задоволенні позову про стягнення аліментів на утримання дітей, які проживають разом з відповідачем, відмовляють [74, с. 46]. Ми вважаємо, що перш ніж прийняти рішення про відмову в задоволенні

позову про стягнення аліментів, суду необхідно зібрати максимально весь доказовий матеріал для з'ясування істинної причини пред'явлення такої вимоги. І тільки за наявності прямих доказів пред'явлення позову, що був спрямований на зниження розміру аліментних платежів, суд може відмовити у його задоволенні.

В юридичній літературі неодноразово ставилося питання про доцільність аліментування повнолітніх дітей, що навчаються у вищих навчальних закладах освіти. Більшість авторів радянського періоду давали заперечну відповідь на запитання про можливість стягнення аліментів на період навчання після досягнення особою повноліття. Так, на думку М.Г. Масевич, навчання дітей в середньому або вищому навчальному закладі не є підставою для виникнення аліментного обов'язку батьків [77, с. 70]. Г.М. Свердлов зазначав, що на батьків не покладено юридичний обов'язок утримувати своїх повнолітніх, здорових, працездатних дітей. Держава надає допомогу молоді, яка навчається, у вигляді стипендій, гуртожитків тощо. Крім того, дорослий юнак або дівчина можуть самі піднести свій добробут, якщо вони цього потребують [141, с. 96].

У ст. 199 СК України зазначається: якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення 23 років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі закінчення навчання. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той із батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання.

Суд визначає розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) платника аліментів з урахуванням обставин, зазначених у ст. 182 СК. При визначенні розміру аліментів з одного з батьків суд бере до уваги можливість надання утримання другим із батьків, своїми дружиною, чоловіком та повнолітніми дочкою, сином (ст. 200 СК).

При визначенні розміру аліментів у законодавстві має місце прив'язка до прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Якщо ж йдеться про утримання повнолітніх дітей, інвалідів, то слід говорити про «нестандартний» розмір утримання таких дітей. Тому суду потрібно встановлювати мінімально необхідний

місячний розмір утримання таких дітей та дітей, які потребують додаткових витрат, і визначати розмір аліментів з урахуванням обґрунтованих (документально підтверджених) узагальнених (середньомісячних) витрат на утримання такої дитини.

З матеріалів узагальнення судової практики у справах про стягнення аліментів, що розглядалися судами Вінницької області, видно, що випадки звернення з позовами про стягнення аліментів на дітей, які продовжують навчання, непоодинокі. Так, у справі за позовом про стягнення аліментів на утримання повнолітньої дитини, позивачу в задоволенні позову відмовлено у зв'язку з його необґрунтованістю та недоведеністю позивачем підстав для задоволення позову, передбачених ст. ст. 182, 199 СК України. В ході судового розгляду судом встановлено, що відповідач – пенсіонер, не працює, єдине джерело його доходу – пенсія, яка становить 820 грн щомісячно, продовжувати працювати після виходу на пенсію не може. На даний час перебуває у громадянському шлюбі, має скрутне матеріальне становище, добровільно надає матеріальну допомогу на утримання повнолітньої дочки у вигляді грошових коштів та продуктів харчування. Тому суд, враховуючи матеріальне становище платника аліментів, його похилий вік та добровільне надання матеріальної допомоги повнолітній особі, а також те, що вона навчається на заочній формі навчання, що не перешкоджає її працевлаштуванню, – у задоволенні позову відмовив.

Не погодившись з рішенням суду першої інстанції, позивач подала на нього апеляційну скаргу. Апеляційний суд Вінницької області своїм рішенням апеляційну скаргу позивача задовольнив частково. Рішення Замостянського районного суду м. Вінниці скасував. Стягнув з відповідача на користь позивача аліменти на утримання повнолітньої доньки у розмірі 1/4 частини всіх його доходів щомісячно, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до досягнення нею 23 років, тобто не довше закінчення донькою навчання. Рішення суду в межах суми аліментів за один місяць допустив до негайного виконання.

Підставами скасування рішення Замостянського районного суду м. Вінниці та ухвалення нового рішення є те, що судом першої інстанції встановлено: у сторін по справі в шлюбі народилася донька, яка мешкає з позивачкою, перебуває на її утриманні. З недавнього часу донька навчається на платній основі у Вінницькому

національному аграрному університеті, що доводиться договором про навчання. Хоча й правильно визначившись у правовідносинах, що склалися між сторонами у справі, суд першої інстанції разом з тим допустив невідповідність власних висновків фактичним обставинам справи, що і є підставою для скасування такого рішення. Статтею 199 СК України визначено: якщо повнолітні син чи дочка продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати таку допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Даний обов'язок є рівним відносно кожного з батьків, і він повинен виконуватися добросовісно.

Суд, взявши до уваги, що відповідач є пенсіонером, ніде не працює, перебуває у громадянському шлюбі, має скрутне матеріальне становище, дійшов до помилкового висновку про те, що відповідач не може надавати допомогу доньці на період її навчання. Такий висновок є сумнівним, оскільки він фактично виявився одностороннім і судом не було взято до уваги те, що матеріальне становище позивачки не краще за матеріальне становище відповідача. Надання батьком допомоги доньці в добровільному порядку не перешкоджає вирішенню по суті заявленого позову. Врахування судом при вирішенні питання про стягнення аліментів перш за все матеріального становища платника аліментів виявилось в даному випадку безпідставним.

Суд повинен враховувати й інші обставини в їх сукупності, що мають істотне значення, і перш за все стан здоров'я та матеріальне становище дитини. Доньці сторін у справі, як і кожній іншій, слід забезпечити наближено прожитковий мінімум на період здобуття освіти, з урахуванням вимог в цьому напрямку чинного сімейного законодавства України.

Тобто судом не було враховано норми ст. 182 СК України щодо врахування всіх обставин справи, їх оцінки відповідно до вимог ст. 212 ЦПК України, а також визначених п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України загальних принципів цивільного судочинства, зокрема його добросовісності і розумності, що потягло за собою скасування рішення суду та ухвалення нового судового рішення про часткове задоволення позову [121].

На батьків та дітей покладено взаємні зобов'язання щодо утримання. Батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей, а також дітей, які хоча й повнолітні, але є непрацездатними, та дітей, які продовжують навчання і потребують такої допомоги. У свою чергу, в ст. 202 СК України зазначається, що повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківськи прав, не виникає.

Згідно із ч. 1 ст. 205 СК України, суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. Вбачається, що розмір аліментів може бути визначений будь-якою сумою на підставі внутрішнього переконання судді, за наявності обставин, що заслуговують на увагу. При цьому законодавцем не визначена ні нижча, ні вища межа коштів на утримання батьків. Ми вважаємо, що це може призвести до такої ситуації, коли сума коштів, які стягуватимуться на батьків, буде мізерною, тобто такою, якої не буде достатньо для задоволення елементарних потреб управомоченої особи і навряд чи взагалі буде сенс звертатися до суду задля стягнення цієї суми. Доцільніше було б передбачити мінімальний розмір аліментів, що стягуються з дітей на утримання непрацездатних батьків, як це передбачено у відношенні аліментного обов'язку батьків. Пропонуємо ч. 1 ст. 205 СК України викласти у такій редакції:

«1. Суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. Мінімальний розмір аліментів на одного з батьків не може бути меншим, ніж 30 % прожиткового мінімуму для особи, яка втратили працездатність».

Так, у справі за позовом про стягнення аліментів, позивачу у задоволенні позову було відмовлено через його необґрунтованість та недоведеність позивачем підстав для задоволення позову, передбачених ст. 202 СК України. Позивач звернулася до суду з позовом про стягнення аліментів на її утримання, мотивуючи це тим, що відповідач є її рідним сином, що підтверджується свідоцтвом про його народження. У

позові посилається на те, що нею добросовісно виконувалися батьківські обов'язки щодо свого сина поки він не досяг повноліття. Оскільки відповідач проживає за іншою адресою, позивач змушена часто звертатися за допомогою до сусідів з проханням сходити до аптеки по ліки або в магазин за продуктами харчування. Позивач, посилаючись на ст. 202 СК України, просить стягнути з відповідача на її користь аліменти на своє утримання в розмірі 1/4 частини від всіх видів його заробітку щомісяця, оскільки він має постійний заробіток.

Суд при розгляді даної справи дійшов висновку, що матеріальний стан позивача є достатнім і вона не потребує додаткової матеріальної допомоги сина у вигляді стягнення аліментів у порядку, передбаченому ст. 202 СК України [125].

У даному випадку суд при прийнятті рішення об'єктивно оцінив докази по справі і врахував обставини, які спростовують вимоги позивача, а саме: відповідач має двох неповнолітніх дітей, на утримання яких, відповідно до рішення Замостянського районного суду м. Вінниці, стягуються аліменти в розмірі 1/3 частини всіх видів заробітку відповідача. Не знайшли підтвердження посилення позивача на її важке матеріальне становище, викликане необхідністю придбання дорогих ліків, оскільки відповідачем не надано доказів вартості ліків, на які витрачається отримувана нею щомісячно пенсія. Позивач отримує пенсію, розмір якої перевищує встановлений ЗУ «Про державний бюджет України на 2011 рік» прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, а тому суд відмовив у задоволенні позову.

При прийнятті рішення суд керувався правилами ст. 10 ЦПК України, якими визначено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. А також, з урахуванням наступних норм законодавства України – згідно зі ст. ст. 60, 61 ЦПК України – кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не підлягають доказуванню при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Згідно з вимогами ч. 4 ст. 60 ЦПК України, доказування не

може ґрунтуватися на припущеннях. Відповідно до ч. 3 ст. 213 ЦПК України, обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Відповідно до ч. 1 ст. 202 СК України, повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Аналіз зазначеної правової норми дає можливість дійти висновку, що обов'язок утримувати своїх батьків може бути покладений на дітей за наявності таких підстав у їх сукупності: 1) досягнення дітьми повноліття; 2) батьки є непрацездатними за віком або станом здоров'я; 3) батьки потребують матеріальної допомоги; 4) відсутні обставини для звільнення дітей від обов'язку утримувати своїх батьків.

Розмір аліментів визначається в судовому порядку залежно від матеріального та сімейного становища батьків та дітей. При цьому судом враховуються всі інтереси сторін, які заслуговують на увагу: непрацездатність батьків та їх потреба у матеріальній допомозі, матеріальне становище дітей, догляд дітей за батьками тощо.

Інший судовий порядок стягнення аліментів – наказний. Наказне провадження є самостійним і спрощеним видом судового провадження у цивільному судочинстві при розгляді окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення.

Статтю 96 ЦПК України доповнено п. 4, за яким судовий наказ може бути виданий, якщо заявлено вимогу про присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб [43, с. 77-79].

Зважаючи на викладені положення СК України, а також виходячи із законодавчого формулювання відповідної вимоги (п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України), видача судового наказу про стягнення (присудження) аліментів з батьків можлива за

наявності визначених у ч. 1 ст. 184 СК України підстав для визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі.

У разі заявлення вимог про стягнення аліментів у частці від доходу, суд повинен відмовити у прийнятті відповідної заяви на підставі того, що заявлена вимога, не передбачена ст. 96 ЦПК України.

Так, суддя Чернігівського районного суду Запорізької області, розглянувши матеріали заяви про видачу судового наказу про стягнення аліментів на утримання дітей, своєю ухвалою відмовив у прийнятті заяви про видачу наказу про стягнення аліментів на утримання дітей в розмірі 1/4 частки доходу, але не менше 30 % прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку. Ухвала мотивована тим, що п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України не передбачена можливість видачі наказу про стягнення аліментів в розмірі 1/4 частки доходу, а тому ці вимоги повинні розглядатися у порядку позовного провадження. Окремий їх розгляд з вимогами про стягнення аліментів у розмірі 30 % прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку є неможливим [127].

Таким чином, суд продемонстрував, що у порядку наказного провадження може бути заявлена вимога лише про стягнення аліментів у розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-14 [110], прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб людини. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до шести років; дітей віком від шести до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність.

Для наочності зазначимо, що розміри прожиткового мінімуму на 2014 рік встановлено ЗУ «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 16.01.2014 р. №

719-VII [98], прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня – 1176 грн, з 1 липня – 1207 грн, з 1 жовтня – 1256 грн та для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

– дітей віком до 6 років: з 1 січня – 1032 грн, з 1 липня – 1059 грн, з 1 жовтня – 1102 грн;

– дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня – 1286 грн, з 1 липня – 1320 грн, з 1 жовтня – 1373 грн;

– працездатних осіб: з 1 січня – 1218 грн, з 1 липня – 1250 грн, з 1 жовтня – 1301 грн;

– осіб, які втратили працездатність: з 1 січня – 949 грн, з 1 липня – 974 грн, з 1 жовтня – 1014 грн.

Прожитковий мінімум не є сталим, він змінюється не лише кожного року, а кілька разів на рік. При цьому законодавство не конкретизує, яким чином заявник має правильно сформулювати вимогу про стягнення (присудження) аліментів: у розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку чи у певній твердій сумі, яка складає цих 30 % на момент подання заяви про видачу судового наказу. Зважаючи на інтереси стягувача, адже розмір прожиткового мінімуму весь час збільшується, закон має допускати стягнення за судовим наказом саме 30 відсотків прожиткового мінімуму. Це знаходить підтримку, як бачимо, і в судовій практиці, оскільки більшість наказів про стягнення аліментів передбачають саме 30 % прожиткового мінімуму без конкретизації відповідної суми [82].

Проте в деяких випадках суди в судових наказах вказують на стягнення суми, яка на момент звернення із заявою про видачу судового наказу або на момент видачі судового наказу складає 30 % відсотків прожиткового мінімуму.

Так, суддя Березівського районного суду Одеської області, розглянувши заяву про видачу судового наказу за вимогою про стягнення аліментів на утримання дитини в розмірі 30 % прожиткового мінімуму, видав наказ про стягнення аліментів на утримання дитини – по 245 грн щомісячно [122].

На нашу думку, зважаючи на відсутність чітких положень законодавства з цього приводу, правильними є обидва вказаних варіанти визначення в судових наказах

розміру аліментів, що підлягають стягненню. Однак з метою забезпечення інтересів стягувача, який звертається з такими вимогами, перебуваючи зазвичай у скрутному матеріальному становищі, судам при видачі судових наказів про стягнення аліментів варто надавати перевагу визначенню їх розміру не у твердій сумі, а з прив'язкою до 30 % прожиткового мінімуму [33, с. 105-111].

Заявлена у порядку наказного провадження вимога про стягнення аліментів не повинна бути пов'язаною із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства). З огляду на це до заяви про видачу судового наказу за такою вимогою повинні додаватися документи, які посвідчують батьківство (материнство); свідоцтво про народження або рішення суду про визнання батьківства. У разі наявності спору щодо батьківства (материнства) справа про стягнення аліментів має розглядатися в порядку позовного провадження.

Судовий наказ за вимогою про стягнення аліментів видається також за умови, якщо така вимога не пов'язана з необхідністю залучення інших зацікавлених осіб. Необхідність залучення інших осіб до участі в справі про стягнення аліментів виникає переважно у випадках, коли платник аліментів вже виплачує аліменти іншим особам (у тому числі на підставі рішень суду). Факт виплати аліментів на користь інших осіб має підтверджуватися рішенням суду, виконавчим документом або довідкою роботодавця про відрахування аліментів за ініціативою платника відповідно до ст. 187 СК України.

Стягнення аліментів на підставі судового наказу може вплинути на права інших заінтересованих осіб щодо отримання ними аліментів. Це вказує на наявність спору, а відтак вимога про сплату аліментів, ускладнена інтересами інших осіб, має вирішуватись у позовному провадженні із залученням відповідних зацікавлених осіб як третіх осіб або відповідача (якщо одночасно буде ставитись питання про зменшення розміру аліментів, які їм виплачуються).

Наприклад, якщо пред'явлено вимогу про стягнення аліментів з особи, яка вже здійснює аліментні виплати на дитину (дітей) від попереднього шлюбу, то як третю особу до такої справи необхідно залучити того з батьків, який вже отримує аліменти. Необхідність залучення такої особи пов'язана з тим, що присудження аліментів ще на

одну дитину може зменшити суму виплат, які отримують діти від попереднього шлюбу.

Відтак у порядку наказного провадження не можуть розглядатися справи про стягнення аліментів у випадках, якщо буде відомо про виплату боржником аліментів іншим особам. Також у порядку наказного провадження не можуть розглядатися справи про стягнення аліментів на непрацездатних малолітніх дітей.

Як роз'яснив Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в п. 14 Постанови «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» від 23 грудня 2011 року № 14 [109], суддя має відмовити у прийнятті заяви про видачу судового наказу на підставі п. 1 ч. 3 ст. 100 ЦПК України, якщо така вимога пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб (зокрема, особа, яка вже отримує аліменти від боржника).

Захищаючи інтереси неповнолітньої дитини, заява про видачу судового наказу з вимогою присудити аліменти може бути подана до суду: одним із батьків, з ким проживає дитина, опікуном чи піклувальником, органом опіки чи піклування [120, с. 49]. Якщо заяву подає особа, яка не є одним із батьків, вона повинна документально підтвердити свої повноваження (компетенцію) на подання такої заяви (рішення про призначення опікуном чи піклувальником тощо).

У судовому наказі про стягнення аліментів на користь дитини, окрім передбачених ст. 103 ЦПК України реквізитів, мають зазначатися: відомості про ім'я і дату народження дитини, на користь якої стягуються аліменти; дата та місце народження боржника; місце роботи боржника; строк стягнення аліментів та строк початку стягнення аліментів з боржника.

Заява про видачу судового наказу за вимогою про стягнення аліментів може бути подана до суду в будь-який час, незалежно від того, скільки часу пройшло з моменту виникнення прав на аліменти. Аліменти, за загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 191 СК України, присуджуються з моменту звернення до суду, тобто з дня подачі заяви про видачу судового наказу з вимогою про стягнення аліментів. У ч. 2 ст. 191 СК України передбачено, що аліменти за минулий час можуть бути присуджені, якщо

позивач подасть суду докази того, що він вжив заходів щодо одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати через ухилення останнього від їх сплати. У такому разі суд може присудити аліменти за минулий час, але не більше як за три роки. Однак стягнення аліментів за минулий час у порядку наказного провадження, на нашу думку, не допускається, оскільки в даному випадку буде наявний спір про право. Отже, стягнення аліментів за минулий час, але не більше як за три роки, є можливим у позовному порядку.

Заява про видачу судового наказу за згаданою вище вимогою на вибір заявника подається або за його зареєстрованим місцем проживання чи перебування або за зареєстрованим місцем проживання чи перебування боржника.

Відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 367 ЦПК України, судовий наказ про стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць підлягає негайному виконанню, а згідно з ч. 2 цієї ж статті суд має право допустити негайне виконання судового наказу у разі стягнення всієї суми заборгованості із заробітної плати.

Проаналізувавши все вищезазначене, ми не можемо не погодитись з думкою Р.О. Ляшенко [73, с. 8], який вважає, що у ст. 96 ЦПК не зовсім обґрунтовано встановлена можливість видачі судового наказу щодо випадку, коли заявлено вимогу про присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб. На його думку, в даній ситуації не важко помітити певні розходження, оскільки при встановленні аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму та особа, яка звернулася з відповідною вимогою, додавала власні кошти в розмірі 70 % від прожиткового мінімуму для утримання дитини ще й витратити власний час і сили для виховання такої дитини. Отже, об'єктивно розглядаючи таку ситуацію, можна стверджувати, що інтереси дитини не будуть захищені, оскільки той з батьків, хто звернувся до суду за стягненням аліментів, не завжди здатний забезпечити нормальне виховання, утримання і розвиток дитини.

Прожитковий мінімум для дітей певного віку варто сприймати як орієнтир для встановлення розміру аліментів як судом, так і нотаріусом, тобто нижче даного

розміру не можна встановлювати рівень утримання дітей певного віку.

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з положенням п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК, де допускається можливість присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Враховуючи положення закону про те, що обидва з батьків зобов'язані утримувати дитину, розмір безспірного стягнення в наказному провадженні має бути як мінімум розумним та обґрунтованим і дорівнювати виконанню половини аліментного обов'язку одним із батьків. Справедливим може стати стягнення аліментного обов'язку в наказному провадженні у розмірі $2/3$ прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, оскільки стягнення здійснюється на користь того з батьків, з ким проживатиме дитина, а це, у свою чергу, покладає обов'язок на такого з батьків турбуватися про дитину, що потребуватиме додаткових витрат часу, зусиль тощо.

Наведені аргументи дозволяють зробити висновок про те, що судовий наказ не повинен видаватися судом при встановленні аліментів на утримання дитини в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

2.2. Процедура виконання рішень суду, судових наказів, ухвал про визнання мирових угод зі стягнення аліментів і заборгованості по них у примусовому порядку

Виконання рішення суду є невід'ємною частиною права на справедливий суд. Судові рішення обов'язкові до виконання на всій території України (ст. 124 Конституції України) [65].

Процес здійснення виконавчого провадження складається із сукупності послідовних організаційних етапів та дій, які регулюються правовими нормами, встановленими законодавством України.

Аналізуючи законодавство України, що регулює правовідносини з примусового виконання судових рішень та інших органів (посадових осіб), зокрема з аліментних зобов'язань, варто виділяти такі стадії виконавчого провадження:

- 1) пред'явлення виконавчого документа до виконання;
- 2) відкриття виконавчого провадження;
- 3) підготовка до примусового виконання;
- 4) застосування заходів примусового виконання до боржника;
- 5) закінчення виконавчого провадження.

Щодо першої стадії виконавчого провадження, а саме пред'явлення виконавчого документа про стягнення аліментів для примусового виконання в Державну виконавчу службу України, то на цьому етапі стягувач або його представник пред'являють за заявою виконавчий документ (виконавчий лист, що видається судом, судовий наказ, ухвалу про затвердження умов мирової угоди), який є підставою для відкриття виконавчого провадження, поштовим відправленням або безпосередньою передачею виконавчого документа діловоду органу державної виконавчої служби.

Отже, після того, як рішення суду вступило в законну силу, стягувач, тобто особа на користь чи в інтересах якої ухвалено рішення про стягнення аліментів, або його представник, повинні самостійно отримати виконавчий документ в суді (виконавчий лист, що видається судом, судовий наказ, ухвала про затвердження умов мирової угоди), який розглядав справу. Після цього оригінал виконавчого листа, що

видається судом, або судовий наказ разом із заявою стягувача про примусове виконання рішення пред'являються до відповідного органу державної виконавчої служби за місцем проживання, роботи боржника або за місцем знаходження його майна (ст. 20 ЗУ «Про виконавче провадження») [97].

Слід мати на увазі, що пред'явлення виконавчих документів до виконання як право може бути реалізовано тільки за умови, що виконавчі документи пред'являються у межах строків, встановлених ст. 22 ЗУ «Про виконавче провадження». Пред'явлення виконавчих документів після закінчення таких строків, позбавляє зацікавлених осіб права на порушення виконавчого провадження.

Спеціально визначений працівник, відповідальний за ведення діловодства (далі – діловод) відповідно до Порядку роботи з документами в органах державної виконавчої служби [103]: 1) приймає виконавчі документи та документи, що їх доповнюють, 2) попередньо опрацьовує, 3) реєструє.

Виконавчі документи (виконавчий лист, що видається судом, судовий наказ, ухвала про визнання умов мирової угоди) та документи, що їх доповнюють, підлягають реєстрації в Журналі реєстрації вхідних документів про відкриття виконавчого провадження під одним реєстраційним номером.

Після реєстрації виконавчих документів та документів, що їх доповнюють, діловод органу державної виконавчої служби не пізніше наступного робочого дня з дня їх надходження до органу державної виконавчої служби, а документи за рішеннями, що підлягають негайному виконанню (рішення у справах про стягнення аліментів – у межах суми за один місяць) – в день їх надходження передає керівнику відповідного органу державної виконавчої служби для розгляду, який фіксується накладенням резолюції керівником. Керівник органу державної виконавчої служби також не пізніше наступного робочого дня з дня надходження документів до органу державної виконавчої служби, розглядає документи, а документи за рішеннями, що підлягають негайному виконанню, розглядає в день їх надходження.

Передавання документів про відкриття виконавчого провадження державному виконавцеві здійснюється діловодом органу державної виконавчої служби під підпис у Журналі обліку виконавчих проваджень, переданих державному виконавцеві. Дата

одержання документів переноситься державним виконавцем із Журналу обліку виконавчих проваджень, переданих державному виконавцеві, на обкладинку виконавчого провадження в графу «Передано до виконання».

Після одержання документів про відкриття виконавчого провадження державний виконавець у встановлений ЗУ «Про виконавче провадження» строк приймає рішення щодо відкриття виконавчого провадження чи відмови у його відкритті. Термін щодо прийняття рішення державним виконавцем не повинен перевищувати трьох робочих днів, а за рішеннями, що підлягають негайному виконанню (рішення у справах про стягнення аліментів – у межах суми за один місяць) – не пізніше наступного робочого дня. Для прийняття рішення державний виконавець перевіряє документи з питань щодо: правильності пред'явлення виконавчого документа до органу державної виконавчої служби за місцем та за підвідомчістю виконання рішення; чи підлягає рішення, за яким видано виконавчий документ, примусовому виконанню у порядку ЗУ «Про виконавче провадження»; подання виконавчого документа, зазначеного у ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження», та подання заяви про відкриття виконавчого провадження у випадках, передбачених Законом; відповідності виконавчого документа вимогам, передбаченим ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження» та ін.

Якщо державний виконавець прийняв відповідно до закону рішення про відмову у відкритті виконавчого провадження щодо аліментних зобов'язань, він процесуально фіксує своє рішення шляхом винесення постанови про відмову у відкритті виконавчого провадження. Не пізніше наступного дня з дня винесення такої постанови державний виконавець передає діловоду екземпляр постанови разом з виконавчим документом для надсилання заявникові. Ч. 3 ст. 26 ЗУ «Про виконавче провадження» зобов'язує державного виконавця роз'яснити заявникові право на звернення до суду чи іншого органу (посадової особи), які видали виконавчий документ, щодо приведення його у відповідність з вимогами ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження».

Щодо другої стадії – відкриття виконавчого провадження, то її суть зводиться до таких дій державного виконавця, що спрямовані на визначення підстав для відкриття виконавчого провадження.

Відповідно до ст. 19 ЗУ «Про виконавче провадження» державний виконавець відкриває виконавче провадження на підставі виконавчого документа (виконавчий лист, що видається судом, судовий наказ) за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення, ухвали про визнання умов мирової угоди. У заяві про відкриття виконавчого провадження стягувач вправі зазначити відомості, що ідентифікують боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення (рахунок боржника, місце роботи чи отримання ним інших доходів, місцезнаходження його майна тощо), а також шляхи отримання ним коштів, стягнутих з боржника.

Державний виконавець зобов'язаний прийняти до виконання виконавчий документ (виконавчий лист, що видається судом, судовий наказ, ухвала про визнання умов мирової угоди) і відкрити виконавче провадження, якщо не закінчився строк пред'явлення такого документа до виконання, він відповідає вимогам, передбаченим ЗУ «Про виконавче провадження» і пред'явлений до виконання до відповідного органу державної виконавчої служби. Державний виконавець протягом трьох робочих днів з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження. У разі, якщо рішення підлягає негайному виконанню, державний виконавець відкриває виконавче провадження не пізніше наступного робочого дня після надходження документів, зазначених у ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження», і невідкладно розпочинає його примусове виконання.

У постанові державний виконавець вказує про необхідність боржнику самостійно виконати рішення у строк до семи днів з моменту винесення постанови та зазначає, що у разі ненадання ним документального підтвердження виконання рішення буде розпочато примусове виконання цього рішення зі стягненням з боржника виконавчого збору і витрат, пов'язаних з організацією та проведенням виконавчих дій, передбачених ЗУ «Про виконавче провадження». Щодо виконання державною виконавчою службою ухвали суду про визнання умов мирової угоди, то, на нашу думку, державний виконавець не повинен пропонувати виконати її умови у добровільному порядку, оскільки така можливість вже була надана боржнику судом,

але він не виконав встановленого мировою угодою зобов'язання, тому має виконувати умови мирової угоди зразу ж у примусовому порядку [32, с. 288-292].

Державний виконавець у разі надходження виконавчого документа про стягнення аліментів у день відкриття виконавчого провадження повинен підрахувати розмір заборгованості зі сплати аліментів та разом з постановою про відкриття виконавчого провадження повідомити про нього стягувача і боржника. Розрахунок заборгованості має бути помісячним і містити суму заробітної плати та інших доходів боржника, що залишилися після утримання податків, відсоток або частку заробітку (доходу), визначені виконавчим документом, загальну суму заборгованості [40, с. 105-106].

Ще одним важливим моментом, на який слід звернути увагу державному виконавцю при відкритті виконавчого провадження, – це наявність або відсутність іншого виконавчого провадження чи зведеного виконавчого провадження щодо одного й того самого боржника за даними Єдиного реєстру.

Стаття 26 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлює підстави для відмови у відкритті виконавчого провадження. Ці підстави можуть бути пов'язані з пропуском строку, протягом якого виконавчий документ міг бути пред'явлений до виконання, невідповідності змісту виконавчого документа вимогам, встановленим у законі, порушення правил територіальності під час його пред'явлення до виконання тощо.

Про відмову у відкритті виконавчого провадження державний виконавець виносить постанову, яка затверджується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби, і не пізніше наступного дня надсилає її заявникові.

У разі відмови у відкритті виконавчого провадження на підставі невідповідності документа вимогам, передбаченим ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження», державний виконавець роз'яснює стягувачу право на звернення до суду чи іншого органу (посадової особи), які видали виконавчий документ, про приведення виконавчого документа у відповідність з вимогами ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження». Постанова про відмову у відкритті виконавчого провадження може бути оскаржена заявником у десятиденний строк з дня її надходження у порядку, встановленому Законом.

Щодо третьої стадії виконавчого провадження, а саме підготовки до примусового виконання, то дії державного виконавця спрямовані на встановлення місця проживання боржника, його роботи, з'ясування розміру заробітної плати, пропозиції виконати рішення добровільно, створення умов для подальшого виконання рішення, зокрема й у примусовому порядку.

Мета цієї стадії – створити належні умови для своєчасного та ефективного виконання виконавчих документів, що надійшли до державного виконавця, а також забезпечити умови для добровільного виконання рішення боржником.

Згідно зі ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження», державний виконавець при здійсненні виконавчого провадження має право одержувати необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки, іншу інформацію.

Так, на даній стадії виконавчого провадження державний виконавець може провести перевірку інформації щодо наявності особи, зобов'язаної сплачувати аліменти, чи її майна або місця роботи на території, на яку не поширюється компетенція державного виконавця, поточні рахунки та джерела доходів, що зареєстровані за боржником. У постанові про проведення перевірки обов'язково зазначаються обставини, які обумовили проведення перевірки (письмове клопотання стягувача, відповіді на запити державного виконавця тощо), адреса, за якою слід здійснити перевірку, а також інші необхідні відомості, які можуть сприяти перевірці (п. 3.5.2. Інструкції з організації примусового виконання рішень) [99].

У разі якщо викладена у рішенні суду щодо стягнення аліментів резолютивна частина рішення є незрозумілою, державний виконавець або сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення відповідного рішення, оскільки сам державний виконавець не може діяти у межах аналогії закону чи права.

Відповідно до ст. 33 ЗУ «Про виконавче провадження», у разі якщо в органі державної виконавчої служби відкрито кілька виконавчих проваджень про стягнення коштів з одного боржника, вони об'єднуються у зведене виконавче провадження і на майно боржника накладається арешт у межах загальної суми стягнення, виконавчого збору і можливих витрат, пов'язаних з організацією та проведенням виконавчих дій.

У разі якщо виконавчі провадження про стягнення коштів з одного боржника відкриті у кількох органах державної виконавчої служби, об'єднання виконавчих проваджень у зведене здійснюється у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Якщо в районному (міському) органі державної виконавчої служби відкрито кілька виконавчих проваджень щодо одного й того самого боржника, то вони об'єднуються у зведене виконавче провадження за постановою державного виконавця протягом трьох днів після закінчення строку, даного боржнику для добровільного виконання, на його майно накладається арешт у межах загальної суми стягнення, виконавчого збору і можливих витрат на виконавче провадження. До зведеного виконавчого провадження мають бути приєднані всі інші виконавчі документи, що надходять стосовно стягнень з цього боржника протягом трьох днів після закінчення строку, наданого боржнику для добровільного виконання, та заведена облікова картка на зведене виконавче провадження.

При виконанні зведеного виконавчого провадження, у тому числі якщо виконавче провадження щодо одного й того самого боржника відкрито в кількох органах державної виконавчої служби, зокрема якщо боржник та його майно перебувають на території різних адміністративно-територіальних одиниць тощо, можуть створюватися виконавчі групи.

Інструкцією з організації примусового виконання рішень від 02.04.2012 № 512/5 регулюється порядок утворення і діяльність виконавчих груп. Тобто законодавець передбачає можливість участі не лише державних виконавців, які діють одноособово у виконавчому процесі, а й колективних утворень державних виконавців – виконавчих груп. При цьому слід зробити уточнення: незважаючи на таку організаційно-правову форму виконавчих груп (колективні утворення), діяльність у них здійснюється одноособово.

Закон дозволяє державному виконавцю відкладати провадження виконавчих дій у разі несвоєчасного одержання сторонами документів виконавчого провадження, а також за наявності інших обставин, що перешкоджають проведенню виконавчих дій. ЗУ «Про виконавче провадження» не містить переліку цих обставин.

Про відкладення провадження виконавчих дій державний виконавець виносить відповідну постанову, про що повідомляє сторони, суд або інший орган, який видав виконавчий документ (ст. 35 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Однією з ускладнюючих обставин, яка може виникнути на стадії підготовки до примусового виконання рішення, є *укладення сторонами мирової угоди*. Адже боржник та стягувач аліментів можуть скористатися передбаченою законодавством можливістю відмовитися від подальшого застосування процедури примусу, врегулювавши спір самостійно.

Мирова угода за своєю правовою природою є одночасно як процесуальним інструментом, так і правочином між сторонами, що вчиняється за загальними принципами цивільного законодавства.

Здійснення права на укладення мирової угоди є ефективним способом врегулювання спору та ліквідації правового конфлікту між сторонами матеріального правовідношення. Переважна більшість досліджень інституту мирової угоди здійснювалася з позиції цивільного процесу, що свідчить про проблеми її сприйняття як на теоретичному, так і практичному рівнях [158, с. 1-18; 160, с. 16-24]. Однак його застосування на стадії виконавчого провадження досліджено фрагментарно [17]. Ефективність процедур із врегулювання цивільно-правових спорів в Україні напряму залежить від процесуально-правових гарантій виконання у разі відмови іншої із сторін виконати мирову угоду в добровільному порядку.

Укладаючи мирову угоду, сторони врегульовують спір процесуальними способами під контролем суду. Так, законодавець дає право сторонами укласти мирову угоду в процесі виконання рішення, подавши її в письмовій формі державному виконавцю, який не пізніше триденного строку має передати її до суду за місцем виконання рішення для визнання. Суд має право перевірити і не визнати мирову угоду, якщо це суперечить закону або ж порушує права чи свободу інших осіб. За результатами розгляду мирової угоди суд постановляє ухвалу відповідно до положень ЦПК України.

Пропонуємо відтворити в ЗУ «Про виконавче провадження» положення про те, що державний виконавець повинен зупинити виконавче провадження у разі

звернення до нього боржника і стягувача аліментів з оформленою у письмовій формі мировою угодою на період розгляду мирової угоди судом.

У літературі [17] жваво обговорюється недоцільність вимоги ЦПК України щодо обов'язкового подання заяви про визнання мирової угоди в процесі виконання до суду через державного виконавця. Оскільки сторони можуть безпосередньо подавати заяву до суду, бо суд ухвалював дане рішення, то потім він залучить державного виконавця до розгляду справи про визнання умов мирової угоди, адже такий розгляд буде підставою для зупинення виконавчого провадження.

Ми поділяємо думку тих вчених, які пропонують взагалі виключити можливість подання мирової угоди до суду через державного виконавця. Обґрунтовується це тим, що державний виконавець не має ніякого впливу на вирішення питання щодо укладення та визнання мирової угоди, і його дії при цьому не мають суттєвого значення для перебігу виконання рішення. Тому вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 372 ЦПК, передбачивши, що мирова угода на стадії виконавчого провадження з метою її визнання подається сторонами у письмовій формі безпосередньо до суду [72, с. 237-248]. Відповідно до ч. 1 ст. 372 ЦПК, це суд за місцем виконання рішення. Проте О.Б. Вербі видається, що законодавцем не зовсім вдало встановлено підсудність розгляду заяви про визнання мирової угоди у процесі виконання. Провадження з розгляду мирової угоди відкривається у межах справи, в якій суд ухвалив рішення, при примусовому виконанні якого сторони уклали мирову угоду. Виходячи з цього, науковець пропонує закріпити правило альтернативної підсудності, за яким заяву про визнання мирової угоди можна було б подавати або до місцевого суду, який розглядав справу і видав виконавчий лист, або до суду за місцем виконання рішення.

О.Г. Бортнік вважає, що доцільніше віднести питання про затвердження мирової угоди, укладеної на стадії виконавчого провадження, до компетенції того суду першої інстанції, який розглядав справу по суті. Якщо мирова угода визнана судом апеляційної чи касаційної інстанцій, то необхідно віднести вирішення питання про визнання мирової угоди до компетенції того суду, який розглядав справу по першій інстанції [13, с. 157]. Ми не погоджуємося з точкою зору даного науковця і

пропонуємо право вибору суду, який перевірятиме умови мирової угоди, укладеної на стадії виконавчого провадження, залишити за стягувачем і боржником.

Наступним проблемним питанням процедури розгляду заяви про визнання мирової угоди у процесі виконання є відсутність строку, протягом якого суд зобов'язаний її розглянути. О.Б. Верба пропонує встановити десятиденний строк її розгляду і постановлення відповідної ухвали. Погоджуємось з даною пропозицією і вважаємо такий строк оптимальним для розгляду такої категорії процесуальних питань [17, с. 9].

Відповідно до ч. 3 ст. 372 ЦПК, за результатами розгляду мирової угоди суд постановляє ухвалу відповідно до вимог ЦПК України. Вважаємо за доцільне підтримати пропозицію С.Я. Фурси щодо необхідності оформлення результатів визнання умов мирової угоди судом у формі ухвали про визнання умов мирової угоди і закриття провадження у справі [166, с. 7] і необхідності викладення умови мирової угоди про врегулювання аліментного обов'язку з урахуванням імперативного положення закону про те, що взаємні уступки батьків щодо розміру аліментів не повинні бути меншими за прожитковий мінімум для дитини відповідного віку.

Так, погоджуючись з концепцією С.Я. Фурси, пропонуємо редакцію норми, яка передбачає зміст цієї ухвали:

Стаття 175-1. Зміст ухвали суду про визнання умов мирової угоди та закриття провадження у справі.

«1. Ухвала суду постановляється як окремий процесуальний документ та складається із:

1) вступної частини із зазначенням:

– часу та місця її постановлення;

– прізвища та ініціалів судді і секретаря судового засідання;

– імен (найменування) сторін та третіх осіб, якщо вони брали участь у справі, із зазначенням предмета позовних вимог;

2) описової частини із зазначенням:

– суті умов мирової угоди: прав та обов'язків сторін;

3) мотивувальної частини із зазначенням:

- доводів сторін, третіх осіб щодо необхідності визнання умов мирової угоди;
- мотивів, з яких суд дійшов висновку, що мирова угода відповідає закону, не порушує права, свободи та інтереси інших осіб;
- роз'яснення сторонам матеріальних наслідків, які можуть настати для однієї із сторін, якщо вона не виконуватиме умови мирової угоди у добровільному порядку;
- роз'яснення сторонам процесуальних наслідків щодо визнання умов мирової угоди та закриття провадження у справі;
- закон, яким суд керувався при визнанні умов мирової угоди та закритті провадження у справі;

4) резолютивної частини із зазначенням:

- висновку суду про визнання умов мирової угоди з викладенням її тексту;
- висновку суду про закриття провадження у справі;
- строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

2. Дана ухвала має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових актів згідно ЗУ «Про виконавче провадження».

Суд постановляє ухвалу про визнання умов мирової угоди та закриття провадження у справі у разі досягнення згоди між позивачем та відповідачем.

Статтею 49 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлено, що визнання судом мирової угоди між стягувачем і боржником у процесі виконання є підставою для закінчення виконавчого провадження. Виконавчий документ надсилається до суду, який його видав, і державний виконавець виносить постанову з обов'язковим мотивуванням підстав її винесення, яка затверджується начальником відділу, якому він безпосередньо підпорядкований. Копія постанови у триденний строк надсилається сторонам і може бути оскаржена в десятиденний строк у порядку, встановленому Законом. Після цього відбуваються дії по завершенню виконавчого провадження (ст. 50 ЗУ «Про виконавче провадження») і завершене виконавче провадження не може бути розпочате знову, крім випадків, передбачених ст. 51 ЗУ «Про виконавче провадження».

Підтримуємо думку Р.О. Ляшенка про недоцільність у діях державного

виконавця винесення постанови про закінчення виконавчого провадження і затвердження її начальником відділу, оскільки ухвала суду в даному випадку є основним документом, який викликає відповідні процесуальні наслідки – закінчення виконавчого провадження. У зв'язку з цим сторонам не потрібно надсилати копію відповідної постанови державного виконавця у триденний строк. Натомість автор пропонує виносити постанову про завершення виконавчого провадження, де мають бути позначені всі процесуальні дії, вчинені державним виконавцем на підставі ухвали суду про визнання мирової угоди, а не про закінчення виконавчого провадження. Така постанова необхідна сторонам, особливо якщо державний виконавець вже встиг вчинити процесуальні дії, які необхідно належним чином завершити відповідно до ухвали суду та мирової угоди сторін [73, с. 10-11].

Умови мирової угоди у виконавчому провадженні можуть бути різними.

Так, мирову угоду можна укласти, а провадження закрити у разі одночасної і повної компенсації аліментних зобов'язань за рахунок нерухомого або іншого майна боржника, яке має істотну цінність. Однак якщо сторони домовляться про те, що виконання рішення здійснюватиметься за рахунок майна, на яке було накладено судом арешт, для чого стягувач має дати згоду на зняття арешту і відчуження майна самим боржником, за умови, що частина коштів від продажу такого майна піде на погашення заборгованості за аліментними зобов'язаннями перед стягувачем, то в такому випадку виконавче провадження не повинно закінчуватися доти, доки боржником не буде повернено борг стягувачу [37, с. 160-166].

Також у випадку, якщо сторони погодилися і суд визнав умову щодо розстрочки виплати боржником суми боргу обґрунтованою і законною, то тут не може бути мови про закінчення виконання аліментного зобов'язання і, відповідно, виконавчого провадження. Пропонуємо в подібних випадках просити суд в ухвалі про визнання мирової угоди встановлювати відстрочку виконання рішення на визначений у мировій угоді термін.

Вважаємо, що лише у разі остаточного примирення сторін і одночасного виконання зобов'язань боржником при укладанні і визнанні судом мирової угоди виконавче провадження має закінчуватися. Якщо ж мирова угода мала місце у

виконавчому провадженні і за її умовами виконання аліментних зобов'язань боржником відбуватиметься з відстрочкою або розстрочкою, тоді на визначений у мировій угоді час виконавче провадження має зупинитися, а відновлюватися за заявою стягувача у разі, якщо боржник не виконуватиме умов мирової угоди.

Але трапляються випадки, коли стягувач звертається із заявою до суду з вимогою про виконання ухвали щодо затвердження (визнання) мирової угоди, а суд відмовляє, посилаючись на те, що справу закрито (провадження у справі завершено). І це логічно, оскільки ухвалою суд затверджує (визнає) мирову угоду та одночасно закриває справу (припиняє провадження у справі).

Пропонуємо, щоб ухвала, якою затверджуються (визнаються) умови мирової угоди мала ознаки виконавчого документа: назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвища та ініціали особи, яка його видала; дата прийняття та номер рішення, згідно з яким його видано; повне найменування або ім'я стягувача і боржника та інші їхні дані; резолютивна частина рішення; дата вступу рішення в силу, термін пред'явлення виконавчого документа до виконання. Це доцільно було б викласти у клопотанні, адресованому суду. Якщо суд задовольнить клопотання та оформить ухвалу про затвердження (визнання) мирової угоди як виконавчий документ, боржник вже не зможе уникнути виконання мирової угоди. Стягувач за аліментними зобов'язаннями зможе звернутися до державного виконавця на підставі ст. 19 ЗУ «Про виконавче провадження» із заявою про примусове виконання ухвали, якою затверджено мирову угоду.

У разі відмови щодо добровільного виконання рішення та небажання укласти мирову угоду державний виконавець вчиняє дії щодо примусового виконання рішення.

Щодо четвертої стадії виконавчого провадження – примусове виконання (застосування заходів примусового виконання рішення), то під ним слід розуміти вжиття державним виконавцем заходів щодо реалізації припису юрисдикційного акта способами, які визначено законом, із покладенням на боржника виконавчого збору та витрат, пов'язаних з проведенням виконавчих дій.

Як правило, обов'язковою ознакою стадії примусового виконання рішення є його оплата, яку покладено на боржника як особу, яка зобов'язана за виконавчим документом вчинити певну дію або утриматися від її вчинення.

Заходами примусового виконання рішень згідно ст. 32 ЗУ «Про виконавче провадження», є:

- звернення стягнення на грошові кошти та інше майно (майнові права) боржника, зокрема якщо вони знаходяться в інших осіб;
- звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника;
- вилучення в боржника та передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні;
- інші заходи, передбачені рішенням.

Відповідно до ст. 68 ЗУ «Про виконавче провадження», при примусовому виконанні рішень про стягнення періодичних платежів в першу чергу проводиться стягнення із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника. Відрахування проводиться з фактичного заробітку пенсії, стипендії та інших доходів боржника на підставі постанови державного виконавця про стягнення аліментів, у якій зазначає дату, з якої проводити утримання аліментів, розмір відрахувань із заробітної плати боржника, розмір заборгованості по аліментах. Розмір відрахувань із заробітної плати та інших видів доходів боржника вираховується із суми, що залишається після утримання податків. Перерахування аліментів стягувачеві проводиться за рахунок боржника.

Загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати 50 % заробітної плати, яка належить до виплати працівникові, у тому числі при відрахуванні за кількома виконавчими документами. Статтею 70 ЗУ «Про виконавче провадження» передбачено, що це обмеження не поширюється на відрахування із заробітної плати при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей. У таких випадках розмір відрахувань із заробітної плати не може перевищувати 70 %.

Відповідно до ст. 90 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», з пенсії боржника може бути відраховано не більше 50 % її розміру.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 «Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб» та ст.ст. 69–72 ЗУ «Про виконавче провадження», утримання аліментів з працівників провадиться з усіх видів заробітку і додаткової винагороди як за основною роботою, так і роботою за сумісництвом. Даний перелік доходів чітко обумовлений як самою Постановою, так і ст. 73 ЗУ «Про виконавче провадження» [42, с. 30-40].

Тому пропонуємо для забезпечення примусового виконання рішень зі стягнення аліментів, крім звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію, звертати на дивіденди, результати підприємницької діяльності, зокрема за здачу квартир в оренду та відсотки по депозитних рахунках у банках, а також результати діяльності адвокатів, нотаріусів, які мають регламентуватися в ЗУ «Про виконавче провадження» окремою нормою.

Істотну складність для розрахунку представляє собою звернення стягнення на значні доходи спортсменів, артистів, моряків [146, с. 504-515], які укладають конфіденційні контракти з іноземними контрагентами і отримують доходи за кордоном, що зобов'язує державу укладати міжнародні договори про розкриття доходів громадян України за кордоном, а не лише про уникнення подвійного оподаткування.

При виконанні в примусовому порядку виконавчих документів про стягнення сум аліментів, що перевищують три мінімальні розміри заробітної плати, державний виконавець у першу чергу перевіряє наявність коштів на рахунках боржника шляхом направлення відповідних запитів, а також перевіряє його майновий стан.

Про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника державний виконавець вносить постанову, яка надсилається для виконання підприємству, установі, організації, фізичній особі, фізичній особі – підприємцю за місцем отримання боржником відповідних доходів. Постанова підписується державним виконавцем та скріплюється печаткою органу ДВС.

Контроль за правильним і своєчасним відрахуванням із заробітної плати та інших доходів боржника здійснюється державним виконавцем за власною

ініціативою, у тому числі за заявою стягувача шляхом перевірки правильності відрахувань підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами та фізичними особами – підприємцями, з якими боржник перебуває у трудових відносинах, про що складається відповідний акт.

Якщо боржник працює на роботах з періодичним нарахуванням заробітної плати (сезонні роботи в сільському господарстві, на риболовецьких та рибопереробних підприємствах тощо), відрахування проводяться в міру нарахування заробітної плати.

Якщо боржник працює за сумісництвом на кількох підприємствах, відрахування проводяться із заробітку за кожним місцем роботи на підставі окремо винесених державним виконавцем постанов.

Якщо боржник працює у фізичної особи або фізичної особи – підприємця, у якого немає бухгалтера та рахунку в банку, утримані кошти із заробітку боржника перераховуються стягувачу безпосередньо цими особами.

За кожною постановою про стягнення підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами, фізичними особами – підприємцями, з якими боржник перебуває у трудових відносинах, кожні шість місяців та після закінчення строку відповідних виплат або у разі звільнення працівника подається окремий звіт про здійснені відрахування та виплати за встановленою формою. Звіт про здійснені відрахування та виплати долучається до матеріалів виконавчого провадження.

Виконавчі документи, за якими здійснюється відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника, зберігаються у виконавчих провадженнях.

Після надходження до державного виконавця письмового повідомлення за підписом відповідальної посадової особи, скріпленим печаткою, чи платіжних документів про перерахування коштів державний виконавець не пізніше наступного робочого дня заносить інформацію про стягнення коштів до виконавчого документа шляхом проставлення відповідної відмітки.

У відмітці державного виконавця зазначаються розмір стягненої (відрахованої) суми, суми заборгованості (за її наявності), а при стягненні періодичних платежів –

дата, до якої проведено стягнення, та повне найменування і місцезнаходження юридичної особи, яка здійснювала відрахування.

Державний виконавець у разі надходження виконавчого документа про стягнення аліментів у день відкриття виконавчого провадження повинен підрахувати розмір заборгованості зі сплати аліментів та разом з постановою про відкриття виконавчого провадження повідомити про нього стягувача і боржника. Розрахунок заборгованості має бути помісячним і містити суму заробітної плати та інших доходів боржника, що залишилися після утримання податків, відсоток або частку заробітку (доходу), визначений виконавчим документом, загальну суму заборгованості (п. 7.13 Інструкції з організації примусового виконання рішень).

За наявності заборгованості зі сплати аліментів у розмірі, що сукупно перевищує суму відповідних платежів за шість місяців, державний виконавець звертається до правоохоронних органів з поданням (повідомленням) про притягнення боржника до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів (ч. 10 ст. 74 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Неможливість примусового виконання рішення про стягнення аліментів може зумовлюватися тим, що в сучасних умовах аліментнозобов'язана особа може як із суб'єктивних, так і об'єктивних причин бути безробітною. Тому, на нашу думку, питання про притягнення її до кримінальної відповідальності за ч. 10 ст. 74 ЗУ «Про виконавче провадження» державним виконавцем може ставитися лише тоді, коли зобов'язання не виконуються через свідоме небажання боржника працювати і отримувати дохід, а не через встановлену (нараховану) суму заборгованості.

За відсутності відомостей про місце проживання, перебування чи місцезнаходження боржника, а також його місце роботи державний виконавець звертається до суду з поданням про винесення ухвали про розшук боржника [153, с. 532-541]. Варто зауважити, що фактично розшук місця роботи боржника та його майна покладається на стягувача, що, відповідно, не дає результату в силу його обмежених можливостей, хоча це є прямим обов'язком державних виконавців. У деяких країнах, наприклад у Російській Федерації, судові пристави використовують

приватно-правові послуги у вигляді залучених приватних розшукових фірм по розшуку боржника, його майна та грошових коштів.

Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості, але працює на час визначення її розміру, заборгованість визначається із заробітку (доходу), який він одержує. Негативність такої правової ситуації полягає в тому, що після тривалого безробіття одразу влаштуватися на високооплачувану роботу платнику просто не вигідно, як не вигідно отримувати всю заробітну плату відкрито. Тому така вимога закону призводить до «тінізації» заробітних плат.

Найбільш складною є ситуація, коли платник не працював і не працює. У цьому випадку розмір аліментів встановлюється, виходячи із середньої заробітної плати працівника відповідної кваліфікації або некваліфікованого працівника для даної місцевості. Розмір середньої заробітної плати повідомляють органи статистики на запит державного виконавця. Тобто виникає ситуація, коли державному виконавцю пропонується формально підраховувати заборгованість, яку він не здатний стягнути. Накопичення значної заборгованості не йде на користь жодній з осіб, оскільки платник втрачає бажання знаходити роботу і намагатиметься працювати неофіційно [157, с. 661].

Якщо виникає сумнів щодо обґрунтованості розміру середньої заробітної плати, який застосовує державний виконавець, законом передбачено право звернення до відповідного управління чи відділу статистики за місцем виконання рішення суду та перевірити цей розмір.

Статтею 74 Закону України «Про виконавче провадження» також встановлені умови звернення стягнення на майно боржника. Так, у разі неможливості стягнення аліментів із заробітної плати чи інших доходів боржника протягом трьох місяців підряд і якщо він не працює і не одержує дохід, то стягнення звертається на майно боржника.

Майно боржника – це кошти боржника в гривнях, іноземній валюті, цінних паперах, інші цінності – ювелірні й побутові вироби із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінних каменів і перлів, а також лом і окремі частини таких виробів тощо, інші матеріальні предмети та майнові права [173, с.11].

Об'єктом стягнення за виконавчими документами про стягнення аліментів є особисте майно боржника, яке належить йому на праві приватної власності, його частка в спільній власності подружжя, майні колективного підприємства, селянського, фермерського господарства тощо. Частка боржника у спільній власності при недостатності майна боржника для покриття боргу визначається судом у порядку цивільного судочинства за поданням судового виконавця, яке розглядається в судовому засіданні з викликом боржника та інших суб'єктів спільної власності.

Виконавчі дії, спрямовані на звернення стягнення на майно боржника, є комплексними і складаються з виявлення майна, його арешту (опису), вилучення та примусової реалізації.

На наш погляд, найбільш дієвим заходом для забезпечення виконання рішення суду, який здатний гарантувати належне його виконання, є накладання арешту на майно боржника. І такий захід вважаємо обов'язковим, якщо обсяг зобов'язань боржника значний.

Так, на примусовому виконанні у виконавчій службі Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві знаходився виконавчий лист № 2-616, виданий 12.03.2009 року, про стягнення заборгованості за аліментами. Солом'янський районний суд м. Києва вирішив стягнути з боржника на користь стягувача грошову суму в розмірі 20 293 грн 27 коп. заборгованості по аліментам, 5000 грн пені за прострочення виплати аліментів та судові витрати, а всього 25 587 грн 27 коп. Державним виконавцем було оголошено розшук майна боржника, а саме транспортний засіб DAEWOO LANOS, описано майно та накладено арешт. Після проведення аукціону з реалізації арештованого рухомого майна, грошові кошти у сумі 24270, 52 грн, які надійшли 06.04.2012 року на депозитний рахунок відділу державної виконавчої служби при примусовому виконанні виконавчого провадження № 352/9, були перераховані на користь стягувача як погашення боргу по аліментах [19].

Даний приклад непоодинокий. На примусовому виконанні у виконавчій службі Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві знаходився виконавчий лист № 2-4230 від 27.07.11 р. про стягнення аліментів на дитину. У зв'язку з

виникненням значної заборгованості державним виконавцем було винесено постанову про арешт майна (транспортного засобу і 1/2 нежилого приміщення) та оголошено заборону на його відчуження. Стягнення боргу відбулося за рахунок нерухомого майна, а саме реалізації нежилого приміщення на прилюдних торгах (аукціонах). Розпорядженням державного виконавця кошти, отримані від продажу арештованого майна, були переведені на користь стягувача, а виконавче провадження закінчено фактичним виконанням рішення в повному обсязі [20].

Проте варто зауважити, що дана процедура займає багато часу, а дитині треба жити за якісь кошти весь цей час, адже процедура прилюдних торгів з реалізації арештованого майна є досить складною і об'ємною в часі.

П'ятою стадією виконавчого провадження є закінчення виконавчого провадження, яке зводиться до дій державного виконавця по завершенню виконавчих дій у певному виконавчому провадженні, за певним виконавчим документом.

Підстави закінчення виконавчого провадження визначено у ст. 49 ЗУ «Про виконавче провадження». Цими обставинами можуть бути фактичне повне виконання рішення, прийняття судом відмови стягувача від стягнення, укладення мирової угоди між сторонами виконавчого провадження та інші передбачені законом обставини, що унеможливають подальше здійснення виконавчих дій.

Про закінчення виконавчого провадження державний виконавець виносить постанову, яка затверджується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби. Копія постанови у триденний строк надсилається сторонам та суду або іншому органу (посадовій особі), які видали виконавчий документ. Постанова про закінчення виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби або до суду в десятиденний строк.

2.3. Визнання і виконання рішень іноземних судів про стягнення аліментів на території України

Питання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні є актуальними. Їх досліджували О. Євтушенко [47], Ю. Притика [96], Ю. Черняк [170], С. Фурса [155], М. Мальський [76] та ін. В основному дослідження проводилися під кутом джерел правового регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні. Проте розвиток міжнародних відносин вимагає перегляду теоретичних та практичних аспектів, зокрема через призму процедури визнання іноземних судових рішень на території України та безпосереднього виконання державною виконавчою службою України визнаного судом України іноземного рішення про стягнення аліментів.

Відповідно до ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право», в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, що набрали законної сили [107]. Тобто в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземного суду щодо захисту порушених, не визнаних або оспорюваних прав, що виникають із сімейних та цивільних правовідносин за кордоном.

Джерелами регулювання відносин щодо визнання та виконання рішень іноземних судів у цивільних справах стосовно права на аліменти та утримання є: Конституція України [65], Цивільний процесуальний кодекс України [167], ЗУ «Про міжнародне приватне право» [107], «Про виконавче провадження» [97], Конвенція про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ (Мінська конвенція 1993 р.) [62] та ін. Крім того, діють двосторонні міжнародні договори України про надання правової допомоги в цивільних справах.

Сьогодні визначення термінології «визнання рішення іноземного суду» міститься у Законі України «Про міжнародне приватне право». Вона означає поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України у порядку, встановленому законом (п. 10 ст. 1). У науці під поняттям «виконання рішення іноземного суду» розуміють сукупність дій відповідних органів і посадових осіб, які

полягають у застосуванні заходів примусового характеру на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених законодавством, наприклад звернення стягнення на майно боржника тощо [152].

Визнання на території однієї держави рішень судів іншої держави означає надання цим рішенням такої ж юридичної сили, яку мають ці рішення в іноземній державі. Примусове виконання іноземного судового рішення на території України передбачає надання відповідним компетентним органом владного розпорядження, за яким іноземне судове рішення прирівнюється до рішення національного суду з усіма наслідками, які з такого прирівнювання випливають.

Відповідно до ст. 390 та 399 ЦПК України, рішення іноземного суду визнаються та виконуються (у разі, якщо таке рішення підлягає примусовому виконанню) в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. Таким чином, рішення іноземного суду визнається та виконується на території України за умови наявності чинного міжнародного договору України або за принципом взаємності – на підставі спеціальної домовленості компетентних на те державних органів (домовленість – *ad hoc*) [57, с. 50-52]. Щодо принципу взаємності, то його сутність при виконанні рішень іноземних судів про стягнення аліментів в Україні зводиться до того, що наша держава поводиться з іноземцем так само, як його держава з громадянином України, тобто Україна визнає рішення іноземного суду лише тоді, коли суд, який ухвалює рішення, визнає рішення українського суду. Але на практиці досить часто це положення має негативні наслідки, оскільки, згідно з цим принципом, ми не можемо змусити іноземну державу до співробітництва. Це може зашкодити учасникам процесу, які не повинні відповідати за поведінку інших держав.

Отже, відповідно до ст. 55 Конвенції про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ [63], винесені установами юстиції кожної із договірних сторін рішення, що вступили в законну силу і не вимагають за своїм характером виконання, визнаються на території інших довірених сторін без спеціального провадження за певних умов. Такими умовами є: відсутність раніше

винесеного по цій справі установою юстиції запитуваної договірної сторони рішення, що вступило в законну силу; справа не відноситься до виняткової компетенції установ юстиції цієї договірної сторони. Тобто положення цієї статті Конвенції закріплює принцип автоматичного визнання судових рішень, які не потребують примусового виконання, і не передбачає проведення екзекватури щодо примусового виконання рішення суду іноземної держави в Україні.

Варто підкреслити, що для виконання рішення іноземного суду майже всі чинні міжнародні договори України, які є частиною законодавства відповідно до ст. 9 Конституції України, передбачають отримання дозволу компетентного суду тієї держави, в якій подається клопотання про виконання рішення, тобто закріплюють процедуру екзекватури.

Так, у світі існує декілька систем визнання та виконання рішень іноземних судів. В.В. Васильченко виділяє дві системи: екзекватуру та систему реєстрації рішення у спеціальному реєстрі [15, с. 191-192]. Підтверджують існування таких систем, зокрема, Ю. Притика та Х. Шак [171, с. 438-444]. У свою чергу М.М. Богуславський додає ще одну систему визнання та виконання іноземних судових рішень. На його думку, в деяких державах для виконання рішення вимагається перевірка його правильності з формальної точки зору, а також встановлення того, що таке рішення не суперечить публічному порядку країни та деяким іншим обставинам (Італія)[11]. Підкреслимо, що законодавство більшості європейських країн, як і українське законодавство, закріплює існування інституту екзекватури.

Відповідно до ст. 82 ЗУ «Про міжнародне приватне право», порядок визнання та виконання рішень іноземних судів встановлюється законом. Отже, такий порядок визначено у Розділі VII ЦПК та у ЗУ «Про виконавче провадження». Проте слід погодитися з думкою Є.Є. Фурси про те, що порядок виконання іноземних судових рішень лише у загальних рисах регламентовано у ЗУ «Про виконавче провадження». Правове регулювання визнання та виконання рішення іноземного суду диференціюється залежно від того, йдеться про визнання іноземного рішення (без примусового виконання) чи визнання і примусового виконання такого рішення. У разі визнання в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому

виконанню, дія рішення проявляється у визнанні за цим рішенням правових наслідків. Примусове виконання іноземного судового рішення в Україні передбачає його визнання та виконання у порядку, встановленому законом.

Рішення іноземного суду може бути пред'явлене до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлене до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки (ст. 391 ЦПК) [167].

Отже, процедура виконання рішення іноземного суду про стягнення аліментів розпочинається зі з'ясування наявності міжнародних договорів про взаємне надання правової допомоги між Україною і державою, про визнання й виконання рішення суду якої йдеться.

Питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду на клопотання стягувача розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходження боржника. Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, або його місце проживання (перебування) чи місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається до суду безпосередньо стягувачем або у порядку, встановленому міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду через органи державної влади України, суд приймає до розгляду клопотання, що надійшло через орган державної влади України.

До клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду додаються документи, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не визначено перелік документів, що мають додаватися до клопотання, або за відсутності такого договору до клопотання додаються такі документи:

- 1) засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про примусове виконання якого подається клопотання;
- 2) офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили (якщо це не зазначено в самому рішенні);
- 3) документ, який засвідчує, що сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду і яка не брала участі в судовому процесі, була належним чином повідомлена про час і місце розгляду справи;
- 4) документ, що визначає, в якій частині чи з якого часу рішення іноземного суду підлягає виконанню (якщо воно вже виконувалося раніше);
- 5) документ, що посвідчує повноваження представника стягувача (якщо клопотання подається представником);
- 6) завірений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами України [80].

За загальним правилом рішення міжнародних та іноземних судів сторони мають виконувати добровільно в строки, передбачені такими рішеннями. У разі невиконання рішення в добровільному порядку застосовується процедура примусового його виконання відповідно до міжнародних договорів, а також норм законодавства тієї країни, на території якої воно визнається та виконується. Варто зауважити, що ефективність проведення процедури примусового виконання рішення суду багато в чому залежить від нормативного забезпечення та визначеності такої процедури [9, с. 49-53] і вирішення цілої низки проблемних питань, які можуть мати місце при виконанні судових рішень з іноземним елементом [76, с. 448-452].

Звернення до примусового виконання рішення іноземного суду, відповідно до ст. 398 ЦПК України, здійснюється за виконавчим листом, який виданий на підставі рішення іноземного суду та ухвали про надання дозволу на його примусове

виконання, що набрала законної сили, та надісланий для виконання у порядку, встановленому законом. Тобто рішення іноземного суду, яке визнано в Україні, та ухвала про надання дозволу на примусове виконання цього рішення, що набрала законної сили, є рівнозначними процесуальними документами, на підставі яких надається виконавчий лист. Тут варто погодитись із Ю. Притикою у тому, що правильно було б вважати підставою видачі виконавчого листа саме рішення іноземного суду, оскільки набрання ним законної сили і є підставою для його виконання, а ухвала суду України – передумовою його легітимізації на території України [81, с. 259].

Примусове виконання рішення іноземного суду на території України здійснюється за відповідними правилами національного законодавства. Так, ст. 19 ЗУ «Про виконавче провадження» передбачає, що відкриття виконавчого провадження здійснюється на підставі виконавчого документа та за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення. Відповідно до вказаної статті, виконавче провадження щодо виконання рішення іноземного суду відкривається державним виконавцем на підставі ухвали суду про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили, та виконавчого листа, виданого на підставі зазначеної ухвали.

Наведемо приклад. Так, Солом'янський районний суд м. Києва направив на виконання начальнику ВДВС Солом'янського РУЮ у м. Києві виконавчий лист та належним чином завірену копію ухвали та копію постанови у справі № 2-к-8/11 за клопотанням громадянки Азербайджану Алієвої Камали Мірза кизи про визнання та надання дозволу на примусове виконання постанови Хатаїнського районного суду м. Баку від 26 лютого 2010 року в частині стягнення з боржника аліментів на утримання двох малолітніх дітей щомісячно у вигляді стабільної грошової суми в розмірі 150 манат, по 75 манат на кожну дитину, які повинні передаватися стягувачу.

Державним виконавцем було відкрито виконавче провадження та направлено запити до реєстраційних органів: УДАІ, ДПП, АБ, БТІ з метою отримання інформації про місце проживання, наявність майна, поточних рахунків та джерел доходів, що зареєстровані за боржником. Проведено розрахунок заборгованості і встановлено, що

заборгованість станом на 01.11.2011 р. становила 3450,00 манат, після чого було накладено арешт на майно боржника та оголошено заборону його відчуження. Неодноразово здійснювалися виходи державного виконавця на ділянку за вказаною адресою боржника, проте виявлялося, що він там не проживає, натомість квартира, зі слів сусідів, здається в оренду. Адресне бюро надало відповідь на запит державного виконавця про те, що боржник за вказаною адресою не зареєстрований. УДАІ м. Києва надала відповідь про те, що за боржником транспортних засобів на праві власності не зареєстровано.

Станом на 03.01.2012 року державним виконавцем додатково проведено розрахунок заборгованості та встановлено, що заборгованість становить 4050,00 манат. Ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва оголошено боржника у розшук.

Державний виконавець скористався наданим йому правом і звернувся до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення відповідного рішення. Державний виконавець просив роз'яснити йому рішення по справі, оскільки, відповідно до ч. 8 ст. 395 ЦПК України, встановлено: якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд, який розглядає це клопотання, визначає суму в національній валюті за курсом НБУ на день постановлення ухвали [19]. Суд роз'яснив своє рішення, перерахувавши суму аліментів зі 150 манат в 1514,00 грн.

У березні 2012 року державний виконавець отримав відповідь ДПІ у Солом'янському районі м. Києва про те, що, згідно з районою базою даних, боржник (Мурадов Ельдюз Ісла огли) зареєстрований як фізична особа-підприємець і за ним зареєстровано два рахунки в банківській установі. Зі скарг стягувачки, державним виконавцем встановлено, що боржник працює на Бессарабському ринку м. Києва. Державним виконавцем винесено постанову про арешт коштів боржника та надіслано її до установи банку. Станом на 01.06.2012 року заборгованість по аліментам становила 18 168 грн. Готівкові кошти, виявлені у боржника, було вилучено.

З цього прикладу бачимо, що визнання та виконання на території України рішень іноземного суду щодо стягнення аліментів допускається в межах та у спосіб,

визначений Законом України або чинним міжнародним договором України шляхом визнання за таким рішенням суду юридичної сили і надання згоди на реалізацію механізму примусового виконання (видача виконавчого листа). У разі відсутності чинного міжнародного договору України рішення іноземного суду може бути не виконано в Україні, якщо не існує принципу взаємності.

Існують рішення українських судів у цивільних або сімейних справах, виконання яких необхідно здійснити за кордоном. Слід зазначити, що дане питання є надзвичайно важливим та актуальним питанням для багатьох громадян нашої держави.

На сьогодні вирішення цього питання значно спростилося завдяки існуючій міжнародно-правовій договірній базі. Сучасна міжнародна практика відбувається таким чином, що право на утримання не припиняється автоматично внаслідок таких обставин, як зміна місця проживання чи громадянства одного із учасників аліментних правовідносин, оскільки за таких обставин право на отримання аліментів може бути здійснено або через пред'явлення позову в країні, у якій проживає відповідач, або шляхом виконання у цій країні рішення, ухваленого за місцем проживання позивача.

Не дивно, що аліментні зобов'язання є тим інститутом сімейного права, якому присвячено чи не найбільшу кількість конвенцій. Так, лише в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права було прийнято чотири конвенції, які спрямовані на врегулювання відносин саме у цій сфері: Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань стосовно дітей, від 24 жовтня 1956 р., Конвенція про визнання і виконання рішень про аліментні зобов'язання стосовно дітей від 15 квітня 1958 р., Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, від 2 жовтня 1973 р., Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. Крім того, укладено декілька регіональних міжнародних договорів [170, с. 292-298]. Що стосується України, то донедавна вона не була учасницею жодної з цих конвенцій – як наслідок, аліментні відносини з «іноземним елементом» регулювалися виключно на рівні двосторонніх договорів з кількома державами. Безперечно, відсутність багатостороннього міжнародного договору значно ускладнювала, а подекуди взагалі

унеможлиблювала як виконання за кордоном судових рішень про стягнення аліментів, ухвалених українськими судами, так і виконання на території України рішень, прийнятих іноземними юрисдикційними органами. Тому не дивно, що у вітчизняній юридичній літературі неодноразово вказувалося на цю прогалину законодавства [46, с. 121-124].

З набуттям Україною незалежності актуальність врегулювання аліментних відносин «з іноземним елементом» зросла. Передумовою цього стало збільшення кількості шлюбів з іноземцями, поява нових форм існування шлюбу, зокрема так званих «транзитних» або «гостьових» шлюбів (коли жінка і чоловік офіційно реєструють свій шлюб, проте проживають окремо, на території різних держав) [71], збільшення кількості дітей, які народжуються у таких шлюбах, поширення ситуацій, коли один із членів сім'ї залишається в Україні, а інший виїжджає за кордон на заробітки або навчання [170, с. 292-298]. Проте сьогодні, завдяки ратифікації Україною двох багатосторонніх міжнародних конвенцій, що стосуються рішень про утримання, у громадян нашої країни з'явилася реальна можливість стягнути аліменти з особи, яка перебуває за кордоном, – звичайно, за умови, якщо встановлено місце проживання аліментозобов'язаної особи в іноземній країні та її фінансову спроможність сплачувати аліменти.

Так, 20 липня 2006 року Україна приєдналася до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном (далі – Конвенція) [64], сторонами якої є 60 держав. Разом з Конвенцією був прийнятий Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання, який є окремим інструментом міжнародного приватного права, що стосується аліментів у сімейних правовідносинах, і визначає право, що застосовується до зобов'язань про утримання.

Конвенція дозволяє не лише визнати і виконати рішення суду України на територіях держав-учасниць Конвенції, а й на підставі наданих документів прийняти рішення про стягнення аліментів у цих країнах. Зокрема, у разі, якщо відсутнє рішення суду України про стягнення аліментів з відповідача, який проживає за кордоном, до держави через Міністерство юстиції надсилаються документи, необхідні для розгляду справи по суті. Звернення про вирішення питання про

стягнення аліментів на підставі Конвенції оформлюється позивачем письмово в довільній формі [29, с. 156-160].

Наказом Міністерства юстиції України № 121/5 від 29 грудня 2006 року затверджено Інструкцію про виконання в Україні Конвенції про стягнення аліментів за кордоном [100]. Ця Інструкція визначає порядок виконання в Україні Конвенції про стягнення аліментів за кордоном, укладеної у м. Нью-Йорк 20 червня 1956 року, а саме: порядок звернення із заявою про стягнення аліментів з відповідача, який проживає за кордоном; порядок звернення із заявою про порядок опрацювання заяв, що надходять від іноземного заявника щодо стягнення аліментів з осіб, які проживають в Україні; порядок надання міжнародної правової допомоги у зв'язку з розглядом справ на підставі Конвенції; функції Міністерства юстиції та його територіальних управлінь юстиції при виконанні Конвенції.

Відповідно до Інструкції виділяють два види звернень громадян України, які пов'язані зі зверненням до іншої договірної сторони стосовно аліментів:

- звернення із заявою про стягнення аліментів з відповідача (боржника), який проживає за кордоном;
- звернення з клопотанням про визнання і виконання рішення суду України про стягнення аліментів.

Це дві різні процедури, в яких задіяні Міністерство юстиції України, з одного боку, і компетентний орган договірної держави – з другого.

У ст. 22 Конвенції наведено підстави для відмови у визнанні та виконанні рішень про стягнення аліментів. Отже, у визнанні та виконанні рішення може бути відмовлено: якщо визнання та виконання рішення є явно не сумісним з публічним порядком («ordre public») запитуваної держави; якщо мали місце порушення процесуального порядку розгляду справи; якщо триває провадження між тими самими сторонами і про той самий предмет; вже прийнято інше рішення, не сумісне з рішенням, постановленим між тими самими сторонами і про той самий предмет за умови, що це останнє рішення відповідає умовам, необхідним для його визнання та виконання у запитуваній державі.

З 1 серпня 2008 р. в Україні діє Гаазька конвенція про визнання і виконання

рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. (далі – Гаазька конвенція 1973 р.) [61]. Ця Конвенція набула чинності одночасно із Гаазькою конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.

Гаазька конвенція 1973 р. встановлює уніфіковані правила взаємного визнання та виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, надає можливість визнавати і виконувати судові рішення про стягнення аліментів, постановлені українськими судами, на території держав-учасниць Конвенції, а також визнавати та виконувати в Україні іноземні рішення про стягнення аліментів. На відміну від Нью-Йоркської конвенції 1956 р. про стягнення аліментів за кордоном, Гаазька конвенція 1973 р. закріплює умови визнання і виконання іноземних рішень, які стосуються утримання.

Раніше колишнє подружжя, щоб уникнути небажаних витрат на дитину, виїжджало за кордон. Та відколи Україна в 2006 р. офіційно приєдналася до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном, навіть якщо один із батьків знаходиться далеко за межами країни, він не звільняється від сплати аліментів на дитину. Позивач або уповноважена на це особа в довільній письмовій формі подає до Міністерства юстиції України звернення з проханням (клопотанням) про визнання й виконання рішення суду України про стягнення аліментів на території іншої країни. До клопотання додаються документи, належним чином оформлені судом, який виніс ухвалу. Відповідним чином оформлене звернення подається до Міністерства юстиції України через територіальне управління юстиції. Клопотання про визнання й виконання рішення про стягнення аліментів упродовж місяця з дня надходження Міністерство юстиції направляє у відповідні органи тієї країни, де знаходиться колишній чоловік, дружина. Цей термін може перевищувати один місяць, якщо для звернення за кордон потрібно отримати додаткову інформацію або документи і вжити інших заходів для належного оформлення клопотання. Про хід і результати розгляду клопотання про визнання й виконання рішення щодо стягнення аліментів Міністерство юстиції України повідомляє позивача письмово.

Згідно з ч. 4 ст. 181 СК, при виїзді одного із батьків на постійне місце

проживання в країну, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Такий Порядок стягнення аліментів на дитину у разі виїзду одного із батьків для постійного мешкання в країну, з якою не укладено договір про правову допомогу, затверджений Постановою КМУ від 19 серпня 2002 р. № 1203 [104]. Згідно з цим Порядком, у разі виїзду одного з батьків, який є громадянином України, на постійне місце проживання в іншу країну, з якою не укладено договір про надання правової допомоги, він має виконати аліментні зобов'язання по утриманню дитини до досягнення нею повноліття, що оформляється договором між цією особою й тим із батьків, з ким залишається дитина, або договором про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно. Якщо аліментні зобов'язання не були виконані особою, яка виїжджає, стягнення аліментів проводиться за рішенням суду, тобто всі зобов'язання по сплаті аліментів необхідно виконати до від'їзду за кордон і оформити це відповідним договором.

Отже, зазначимо, процедура виконання рішення іноземного суду про стягнення аліментів розпочинається зі з'ясування наявності міжнародних договорів про взаємне надання правової допомоги між Україною і державою, про визнання й виконання рішення суду якої йдеться.

Таким чином, можна однозначно стверджувати, що основні труднощі у процесі врегулювання спірних питань між сторонами при стягненні аліментів трапляються саме на стадії виконання рішення суду. З огляду на це механізми регулювання цього процесу потребують подальшого вдосконалення на національному та міжнародному рівні.

Для України існування нових міжнародних документів універсального характеру, розроблених з урахуванням практики здійснення інших міжнародних договорів у цій сфері, матиме особливо важливе значення з огляду на можливість врегулювання питань щодо визнання іноземних судових рішень щодо стягнення аліментних зобов'язань.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Запропоновано ч. 1 ст. 183 СК України викласти у наступній редакції: «1. Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. При визначенні аліментів на дітей у частковому відношенні до заробітку суд, застосовуючи індивідуальний підхід, визначає розмір частки з урахуванням інтересів сторін, кількості дітей, інших осіб, яких аліментнозобов'язана особа повинна утримувати, але не більше половини заробітку (доходу) платника».

2. Запропоновано ч. 1 ст. 184 СК України викласти у такій редакції: «1. Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за власною ініціативою або за заявою платника, або одержувача аліментів може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі».

3. З проаналізованої судової практики випливає, що найбільш поширеним розміром аліментів, що встановлюється судом на одну дитину, є одна четверта частки від отриманого батьком доходу, а при двох і більше дітях – половина. З урахуванням різниці в отримуваних батьками доходах в Україні судам слід встановлювати, який розмір реальних коштів припадатиме на одну дитину. У разі, якщо розмір аліментів, що припадатиме на одну дитину, менше прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, то до участі у справі мають залучатися дід та баба дитини, на яких також може бути покладений обов'язок з утримання. Якщо ж при встановленні судом аліментів в розмірі $\frac{1}{4}$ частки від отриманого батьком доходу буде з'ясовано, що такий розмір значно перевищує прожитковий мінімум для дитини відповідного віку, має йтися про стягнення коштів на утримання дитини, її розвиток та матеріальне забезпечення у майбутньому. У зв'язку з цим запропоновано виходити з того, що діти не повинні жити за мінімальними стандартами, якщо батьки здатні надавати більший обсяг матеріальної допомоги. Але зобов'язаному сплачувати аліменти батьку необхідно роз'яснити його право на контроль за використанням коштів на утримання і розвиток дитини, включаючи обов'язок не витрачені протягом місяця кошти класти на банківський рахунок дитини.

4. Обґрунтовано, що при розгляді справ, пов'язаних зі стягненням аліментів у порядку забезпечення позову слід попереджати відповідача (боржника) про те, що у разі зміни місця проживання, роботи та розміру отримуваного доходу він повинен повідомляти про це суд та державного виконавця. Невиконання такого обов'язку сприймати як ухилення від належного виконання аліментних зобов'язань з подальшими негативними правовими наслідками: можливості притягнення до відповідальності як матеріальної, так і кримінальної та позбавлення батьківських прав. При нарахуванні судом аліментів варто враховувати не лише відсутність у відповідача (боржника) роботи, а й те, стоїть він на обліку в службі зайнятості чи відмовлявся від запропонованої роботи, причини звільнення з роботи тощо. У порядку забезпечення позову суд може встановити обов'язок погашати заборгованість за минулий термін в розмірі максимально допустимого стягнення – 50 % від отримуваного доходу. У разі неодноразового невиконання без поважних причин обов'язку по утриманню дитини суд може звертати стягнення на майно боржника.

5. При визначенні розміру аліментів у законодавстві має місце прив'язка до прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Якщо ж йдеться про утримання повнолітніх дітей, інвалідів, то слід говорити про «нестандартний» розмір утримання таких дітей. Тому суду потрібно встановлювати мінімально необхідний місячний розмір утримання таких дітей та дітей, які потребують додаткових витрат, і визначати розмір аліментів з урахуванням обґрунтованих (документально підтверджених) узагальнених (середньомісячних) витрат на утримання дитини.

6. Обґрунтовано, що прожитковий мінімум для дітей певного віку слід сприймати як орієнтир для встановлення розміру аліментів як судом, так і нотаріусом, тобто нижче даного розміру не можна встановлювати рівень утримання дітей певного віку. У зв'язку з цим не можемо погодитися з положенням п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК, де допускається можливість присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Враховуючи положення закону про те, що обидва з батьків зобов'язані утримувати дитину, розмір безспірного стягнення в наказному провадженні має бути як мінімум розумним та

обґрунтованим і дорівнювати виконанню половини аліментного обов'язку одним із батьків. Справедливим може стати стягнення аліментного обов'язку в наказному провадженні в розмірі двох третин від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, оскільки стягнення здійснюється на користь того з батьків, з ким проживатиме дитина, а це, у свою чергу, покладає обов'язок на такого з батьків турбуватися про дитину, що потребуватиме додаткових витрат часу, зусиль тощо.

7. Вважаємо за доцільне підтримати пропозицію С.Я. Фурси щодо необхідності оформлення результатів визнання умов мирової угоди судом у формі ухвали про визнання умов мирової угоди і закриття провадження у справі та необхідності викладення умови мирової угоди про врегулювання аліментного обов'язку з урахуванням імперативного положення закону про те, що взаємні уступки батьків щодо розміру аліментів не повинні бути меншими за прожитковий мінімум для дитини відповідного віку.

8. Щодо виконання державною виконавчою службою ухвали суду про визнання умов мирової угоди про стягнення аліментів, то, на нашу думку, державний виконавець не повинен пропонувати виконати її умови у добровільному порядку, оскільки така можливість вже була надана боржнику судом, але він не виконав встановленого мировою угодою зобов'язання, тому має виконувати її умови зразу ж у примусовому порядку.

9. Дисертант вважає за доцільне передбачити мінімальний розмір аліментів, що стягуються з дітей на утримання непрацездатних батьків, як це передбачено у відношенні аліментного обов'язку батьків. Запропоновано ч. 1 ст. 205 СК України викласти у такій редакції: «1. Суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. Мінімальний розмір аліментів на одного з батьків не може бути меншим за 30 % прожиткового мінімуму для особи, яка втратила працездатність».

10. Підтримано думку Р.О. Ляшенка відносно того, що судовий наказ не повинен видаватися судом при встановленні аліментів на утримання дитини в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, оскільки

матеріальні інтереси дитини мають бути забезпечені державою з урахуванням отриманого аліментноз

за половину прожиткового мінімуму.

11. Неможливість примусового виконання рішення про стягнення аліментів може зумовлюватися тим, що в сучасних умовах аліментнозобов'язана особа може, як із суб'єктивних, так і об'єктивних причин, бути безробітною. Тому, на нашу думку, питання про притягнення її до кримінальної відповідальності за ч. 10 ст. 74 Закону державним виконавцем може ставитися лише у тих випадках, коли зобов'язання не виконуються внаслідок свідомого небажання боржника працювати і отримувати дохід, а не через встановлену суму заборгованості.

12. Автором запропоновано виділити такі стадії виконавчого процесу при виконанні судового рішення про стягнення аліментів, оскільки кожна із стадій має свої особливості, які мають враховуватися державним виконавцем та визначати послідовність його дій: пред'явлення виконавчого документа про стягнення аліментів до виконання; відкриття виконавчого провадження; підготовка до примусового виконання; застосування заходів примусового виконання до боржника; закінчення виконавчого провадження.

13. З метою забезпечення примусового виконання рішень зі стягнення аліментів, крім звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію, запропоновано звертати на дивіденди, результати підприємницької діяльності, зокрема за здачу квартир в оренду та відсотки по депозитних рахунках у банках, а також результати діяльності адвокатів, нотаріусів, які мають регламентуватися у Законі України «Про виконавче провадження» окремою нормою.

Істотну складність для розрахунку представляє звернення стягнення на значні доходи спортсменів, артистів, моряків, які укладають конфіденційні контракти з іноземними контрагентами і отримують доходи за кордоном, що зобов'язує державу укладати міжнародні договори про розкриття доходів громадян України за кордоном, а не лише про уникнення подвійного оподаткування.

14. Підтримано пропозицію О.Б. Верби щодо недоцільності вимог ЦПК України щодо обов'язкового подання заяви про визнання мирової угоди в процесі виконання до суду через державного виконавця, оскільки державний виконавець ніяк не впливає на вирішення питання щодо укладення та визнання мирової угоди і його дії при цьому не мають суттєвого значення для перебігу виконання рішення. Тому пропонується внести зміни до ст. 372 ЦПК, передбачивши, що мирова угода на стадії виконавчого провадження з метою її визнання подається сторонами у письмовій формі безпосередньо до суду.

15. Автором запропоновано відтворити у Законі України «Про виконавче провадження» положення про те, що державний виконавець повинен зупинити виконавче провадження у разі звернення до нього боржника і стягувача аліментів з оформленою у письмовій формі мировою угодою на період розгляду мирової угоди судом.

16. Дістала подальший розвиток запропонована С.Я. Фурсою концепція щодо назви ухвали про визнання умов мирової угоди, а саме ухвала про визнання умов мирової угоди та закриття провадження у справі, а також запропоновано редакцію норми, яка передбачає зміст цієї ухвали суду.

17. Підтримуємо думку Р.О. Ляшенка щодо недоцільності винесення постанови про закінчення виконавчого провадження і затвердження її начальником відділу, оскільки ці процесуальні дії є зайвими, адже ухвала суду в даному випадку є основним документом, який викликає відповідні процесуальні наслідки – закінчення виконавчого провадження. Натомість пропонується виносити постанову про завершення виконавчого провадження, в якій позначати всі процесуальні дії, вчинені державним виконавцем на підставі ухвали суду про визнання мирової угоди, а не про закінчення виконавчого провадження.

18. Запропоновано зупиняти виконавче провадження, якщо за умовами мирової угоди виконання аліментних зобов'язань боржником відбуватиметься з відстрочкою або розстрочкою на визначений у цій мировій угоді час, а відновлювати виконавче провадження за заявою стягувача у випадку, якщо боржник не виконуватиме умов мирової угоди.

19. Автором пропонується ч. 1 ст. 196 СК України викласти у такій редакції: «При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення по день фактичного погашення заборгованості».

20. Запропоновано закріпити у ЗУ «Про виконавче провадження» норму, якою передбачити положення про те, що для забезпечення примусового виконання рішень зі стягнення аліментів, крім звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію, варто звертати на дивіденди, результати підприємницької діяльності, зокрема за здачу квартир в оренду та відсотки по депозитних рахунках у банках, а також результати діяльності адвокатів, нотаріусів.

21. Проаналізувавши норми ЦПК України та чинні міжнародні договори України, ми дійшли висновку, що ЦПК не виділяє окремих стадій провадження у справах про визнання та виконання рішень іноземних судів.

22. Обгрунтовано, що підставами для задоволення клопотання про визнання та надання дозволу на примусове виконання рішень іноземних судів в Україні є: набрання законної сили рішенням суду іноземної держави, дотримання процесуальних строків пред'явлення рішення іноземного суду до визнання та виконання, дотримання процесуальних прав сторін, компетентність суду, відсутність аналогічного спору в суді, відповідність рішення суду основним принципам правової системи України тощо.

23. Обгрунтовано, що принцип взаємності та його сутність при виконанні рішень іноземних судів про стягнення аліментів Україні зводиться до того, що наша держава поводить з іноземцем так само, як поводить його держава з громадянином України, тобто Україна визнає рішення іноземного суду лише тоді, коли суд, який ухвалює рішення, визнає рішення українського суду. Але на практиці досить часто це положення має негативні наслідки, оскільки, згідно з цим принципом, ми не можемо примусити іноземну державу до співробітництва. Це може зашкодити учасникам процесу, які не можуть відповідати за поведінку інших держав.

РОЗДІЛ 3**АЛІМЕНТНІ ДОГОВОРИ: ПРОЦЕДУРА ЇХ ПОСВІДЧЕННЯ ТА
ВИКОНАННЯ****3.1. Нотаріальне посвідчення аліментних договорів та їх виконання у
добровільному порядку**

Стаття 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України) передбачає можливість врегулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками. Зазначене нововведення є яскравим прикладом втілення у сімейне законодавство України приватно-правової концепції.

Можливість договірною регулювання відносин сторін, особливо це стосується такої спірної та конфліктної сфери, як аліменти, насамперед спонукає сторони до пошуку компромісного рішення, що свідчить про їх здатність до продовження конструктивного діалогу в ситуації, коли йдеться про припинення шлюбних відносин (саме через розірвання шлюбу найчастіше виникає питання щодо аліментування), дає більше шансів для збереження нормальних відносин, ніж у разі залучення до вирішення цієї проблеми органів державної влади [52, с. 240-241].

Крім зазначеного, до позитивних рис аліментного договору відноситься те, що він дає можливість забезпечити надання утримання у ситуаціях, коли за законом права на нього в особи не виникає. Таким чином, можливість укладення аліментного договору, будучи, з одного боку, результатом вільного волевиявлення, а з іншого – користуючись визнанням та захистом відповідно до законодавства, може розглядатися як один із способів збереження нормальних взаємовідносин між особами у кризових ситуаціях розпаду сім'ї, що в цілому має сприяти стабілізації відносин у суспільстві загалом [30, 239-246].

Питання договірною регулювання аліментних зобов'язань розглянуто в роботах вчених-юристів М. Антокольської, В. Антошкіної, Л.В. Афанасьєвої, К.А. Граве, Н.М. Єршової, І.В. Жилінкової, О.Ю. Косової, О.Й. Пергамент, В.П. Нікітіної, З. Ромовської, Г.М. Рабець, Л.Н. Рогович С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Ю.С.

Червоного, Д. Чиквашвілі. Незважаючи на це, існує багато суперечливих питань, які потребують вирішення. Зокрема, існуюче законодавство не чітко регламентує порядок укладання, добровільного та примусового виконання, розірвання договору про сплату аліментів та визнання такого договору недійсним.

Укладення договору про сплату аліментів регулюється, насамперед, ст. 9 СК України, де зазначено, що суб'єкти сімейного права можуть регулювати свої відносини за домовленістю (шляхом укладення договору), якщо це не суперечить вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства. Як зазначає З.В. Ромовська [133], домовленість про щось – це і є порозуміння, згода; домовленість – це і є договір, тому можна з повним правом стверджувати, що оскільки така домовленість мала правове значення, вона була і є засобом індивідуального «локального», а не загальнообов'язкового правового регулювання.

Сімейний кодекс України не містить легального визначення терміна «аліментний договір». Хоча з самої назви даного договору вже можна зробити висновок про його поняття і зміст, а на основі окремих норм Глави 15 СК України дати його визначення. Аліментний договір – це сімейно-правовий договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, укладається між особою, зобов'язаною сплачувати аліменти за законом, та їх одержувачем або його законним представником про надання періодичного або одноразового утримання в певному розмірі та формі (грошовою, натуральною та ін.).

На думку деяких вчених (Л.В. Сапейко, Д.О. Медведєв, О. Розгон, Р. Смирнов), за своєю правовою природою аліментні договори варто відносити до цивільно-правових правочинів, що дозволить поширити на них загальні норми цивільного законодавства про правочини та договори і досягти упорядкування правового регулювання договірних відносин, підставами яких є договори про добровільну сплату аліментів. Цієї позиції дотримуються і фахівці. Р. Смирнов пише, що угода про сплату аліментів є різновидом цивільно-правових правочинів, тому її зміст (розмір аліментів, способи і порядок їх сплати, інші умови) визначається сторонами самостійно [147, с. 32].

СК України містить загальну норму, на підставі якої, якщо майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані Сімейним кодексом України, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. На думку З.В. Ромовської, ця стаття визначає можливість субсидіарного (додаткового) регулювання сімейних майнових відносин Цивільним кодексом України. Можливість субсидіарного застосування норм ЦК обумовлена спільними, «родинними» рисами, якими наділені цивільні та сімейні відносини як відносини приватного характеру.

М.І. Брагінський та В.В. Вітрянський визначають дві головні особливості, що характеризують цивільно-правовий договір. Перша пов'язана з походженням правил поведінки – договір виражає волю сторін; друга полягає в тому, що договір безпосередньо розрахований на регулювання поведінки тільки його сторін – для тих, хто не є сторонами, він може створювати права, але не обов'язки [14]. Виходячи із зазначених особливостей, можна говорити, що укладання договору про сплату аліментів є двостороннім волевиявленням учасників аліментних правовідносин, що спрямовано на виконання аліментного обов'язку зобов'язаною стороною щодо аліментноуповноваженої сторони, або стосовно третьої особи (дитини).

Варто зауважити, що в російській юридичній літературі існує і протилежна думка, яка заперечує можливість віднесення договору про сплату аліментів до цивільно-правових договорів. Так, на думку Г.В. Богданової [10, с. 92], яка розглядала питання правової природи та змісту аліментної угоди з точки зору сімейного законодавства Російської Федерації, аліментна угода не є цивільно-правовим договором. Це, зазначає автор, двосторонній сімейно-правовий акт, що гарантує учасникам угоди можливість примусового стягнення аліментів у разі відмови від їх сплати без звернення до суду. Що стосується положень СК РФ про застосування до аліментної угоди деяких норм ЦК РФ, що регулюють укладання, зміну, розірвання, визнання недійсними цивільно-правових правочинів, то це – юридично-технічний прийом законодавця, за допомогою якого процедурні питання укладання, зміни, розірвання і визнання аліментної угоди недійсною були вирішені

за моделлю цивільно-правового правочину. Даний прийом був використаний з метою нормативної економії.

На відміну від українського законодавства, в Сімейному кодексі Російської Федерації чітко визначено, що до укладання, виконання, розірвання та визнання недійсними аліментних угод застосовуються норми цивільного законодавства (ст.101 СК РФ).

Враховуючи викладене, доцільно розглянути більш детально особливості договору про сплату аліментів.

В. Антошкіна зазначає, що договори між подружжям мають суттєві особливості, які в сукупності відрізняють їх від інших цивільних правочинів. До таких можна віднести: особливий суб'єктний склад; аліментні договори завжди опосередковують відносини, що мають особистий, довірчий характер. Це означає, що, по-перше, аліментний договір припиняється зі смертю особи, зобов'язаної виплачувати аліменти, або уповноваженої на їх отримання особи; по-друге, права й обов'язки, належні особам за аліментним договором, не відчужуються та не передаються. Ще однією особливістю аліментного договору є те, що зазначений договір – це правочин, виконання якого вимагає здійснення певних дій, розподілених у часі: сторони такого договору встановлюють зв'язок між собою на певний строк [7, с. 79-82].

Підтримуємо концепцію С.Я. Фурси щодо неможливості поширення на аліментний договір принципу свободи договору, оскільки цей договір є особистісним, саме законом визначені аліментні права та обов'язки його сторін, а договором вони лише конкретизуються, тобто визначається їх розмір з урахуванням мінімального розміру аліментів, порядок виконання, строки.

Сторонами аліментного договору є платник аліментів (аліментнозобов'язана особа) та їх отримувач. У СК України прямо не передбачено можливості для колишнього подружжя укласти договір про надання утримання, а лише зазначається, що особи, шлюб між якими розірвано, можуть укласти договір про припинення права на утримання взамін на набуття права власності на житловий

будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової допомоги.

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 7 СК України, сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю між їх учасниками. І хоча між особами, які розірвали шлюб, припиняються сімейні зв'язки, існує обов'язок з утримання. Отже, особи, шлюб між якими розірвано і які мають право на стягнення аліментів в судовому порядку, також можуть за допомогою договору про надання утримання закріпити відповідні права та обов'язки. Щодо можливості укладення аліментного договору особами, шлюб між якими розірвано і в яких не виникає обов'язку з надання утримання, то в цьому разі їх право на укладення договору про утримання на підставі ст. 78 СК України є сумнівним. Після набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу такі особи можуть укласти будь-який цивільно-правовий договір і врегулювати відносини з утримання лише за допомогою відповідних норм ЦК України.

В юридичній літературі наводяться різні точки зору. Наприклад, О.Ю. Косова наполягає на застосуванні обмеженого підходу до кола можливих суб'єктів аліментного договору, тобто допускає можливість укладення такого договору тільки особами, які наділені правом стягувати аліменти в судовому порядку, та особами, зобов'язаними виплачувати аліменти за рішенням суду [67, с. 25]. М.В. Антокольська, навпаки, вважає, що не передбачені законом договори про надання утримання можуть укладатися наступними суб'єктами: 1) членами родини, які мають право на стягнення аліментів тільки за наявності певних обставин; 2) особами, що не мають права на отримання аліментів в судовому порядку згідно із законодавством [4, с. 235]. Д.О. Медведєв хоча й поділяє точку зору про те, що аліментні договори є звичайними цивільно-правовими договорами і визнає, що сімейне право як «інтегральний елемент права приватного засновується на принципі свободи договору», зауважує: у цивільному законодавстві існує достатньо випадків, коли суб'єктний склад і переважна більшість умов договору з самого початку визначена у законі. Вчений вважає, що суто сімейний і безоплатний характер аліментних зобов'язань робить неможливим їх поширення на потенційно

необмежене коло осіб, не вказаних у сімейному законі, навіть, за аналогією [24, с. 572].

У вітчизняній юридичній літературі висловлена наступна точка зору на проблему суб'єктного складу аліментного договору. Утримання поділяється на два види: а) здійснюване на добровільній основі та б) здійснюване за рішенням суду. Добровільне утримання, у свою чергу, поділяється на таке, що здійснюється з благодійною метою, та таке, що здійснюється зобов'язаною особою. Автори такої думки доходять висновку, що утримання на договірній основі може здійснюватися тільки зобов'язаною за законом особою [161, с. 64].

Відповідно до ст. 189 СК України, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, в якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК України. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Пропонуємо коло суб'єктів нотаріально посвідчуваного аліментного договору доповнити такими суб'єктами, як дід та баба, які, згідно сімейного законодавства, також несуть зобов'язання щодо утримання онуків. Крім того, виходячи зі ст. 265 СК, якщо вони матеріально забезпечені, то можуть за власним бажанням приєднатися, згідно ст. 634 ЦК України, до виконання умов посвідчуваного батьками аліментного договору.

Увляється, що загалом із положень СК можна виділити такі види договорів:

1) про періодичні аліменти, які в свою чергу поділяються на такі типи:

- виплата аліментів у твердій грошовій сумі;
- виплата аліментів у частці від заробітку (доходу) платника;

2) про довгострокові платежі по аліментах, тобто з виплатою аліментів за значний проміжок часу:

- про погашення заборгованості за минулий час;
- про виплату аліментів наперед за майбутніми зобов'язаннями, тобто про погашення аліментного обов'язку за рахунок нерухомого майна.

До цього переліку можна додати змішані договори, які регламентують, наприклад, погашення заборгованості та одночасно майбутні обов'язки по аліментах [161, с. 64].

Щодо змішаних договорів (ч. 2 ст. 628 ЦК), то їх варто розцінювати як комплексні, що регламентують відносини батьків щодо дітей з метою застереження випадків зловживання ними своїми батьківськими правами. Однією із умов такого договору має бути регламентація наслідків тривалого витрачання аліментів батьком або матір'ю на власні потреби, які будуть достатньою підставою для зменшення їх розміру або до передачі дитини на виховання до іншого із батьків. Підставою для такого зменшення має бути звіт про використання отриманих аліментів.

Проаналізуємо основні положення договорів на прикладі угод щодо надання батьками утримання своїм неповнолітнім або непрацездатним дітям. Аліментний договір на дитину може бути укладений між батьками як у період їх перебування в шлюбі, так і після його розірвання, а також між батьками, які не перебувають у шлюбі, якщо ці особи зареєстровані як батьки дитини.

Аліментний договір спрямований насамперед на добровільне виконання аліментних зобов'язань, але нотаріальна форма уможлиблює і примусове виконання договірних зобов'язань. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть бути стягнуті на підставі виконавчого напису нотаріуса в примусовому порядку органами державної виконавчої служби відповідно до правил, встановлених ЗУ «Про виконавче провадження».

Для нотаріального посвідчення договору сторони повинні подати такі документи: свідоцтво про народження дитини; документи, що засвідчують особу, яка звернулася за здійсненням нотаріальних дій; довідку з місця роботи платника аліментів про розмір заробітку (якщо платник є підприємцем – довідку податкової інспекції про розмір доходів за останій рік; у разі якщо платник не працює – довідку місцевого Центру зайнятості про призначення допомоги по безробіттю). Крім того, необхідно надати довідку про стан здоров'я дитини, а також довідку про стан здоров'я платника аліментів; документи, що підтверджують наявність у платника

аліментів на інших дітей, а також непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина, або заяву від платника аліментів про відсутність у нього таких осіб.

Заслуговує на увагу точка зору Л. Порєвої, яка вважає, що неповнолітня дитина, яка досягла 14-річного віку, має право самостійно укласти аліментний договір; 14-річні особи можуть вважатися досить зрілими для укладання подібного договору, оскільки СК України надав їм право звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23 СК). Проте, відповідно до чинного законодавства, 14-річні неповнолітні діти при укладенні аліментного договору зобов'язані діяти з дозволу та за допомогою своїх законних представників, тобто того з батьків, з ким вони проживають. А якщо дитина, наприклад, хвора, то такий договір повинні укласти між собою тільки її батьки [94, с. 110-115].

Так, участь 14-річної дитини, яка за ч. 2 ст. 6 СК вважається неповнолітньою, зазначена лише в ст. 190 СК, але, на наше переконання, вона має право брати участь у посвідченні не лише договору про припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно, а й в інших видах аліментних договорів.

Істотними умовами такого договору є: предмет договору, розмір, спосіб і порядок сплати аліментів. Предметом даного договору є грошові кошти, а іноді й інше майно, що підлягають передачі одержувачу. Розмір аліментів, що підлягають сплаті, є ціною аліментного договору. Він конкретизується в умовах договору про спосіб і порядок сплати аліментів.

Спосіб платежу – це передбачений сторонами договору принцип обчислення аліментів, що підлягають сплаті. Способи виплати аліментів за угодою можуть бути різними: або у частці від заробітку чи іншого доходу платника аліментів, або у твердій грошовій сумі, що виплачується періодично (наприклад, щомісячно, щоквартально, двічі на рік тощо – терміни сплати аліментів визначаються сторонами аліментного договору самостійно). Можливе поєднання різних способів сплати аліментів – одночасно у частці від заробітку або іншого доходу платника і в твердій грошовій сумі. Види доходів платника, що підлягають урахуванню при виплаті аліментів, визначаються самими сторонами [130, с. 41-51].

При цьому визначений розмір аліментів не повинен бути нижчим за розмір, який сторони могли б отримувати при стягненні аліментів у судовому порядку. Інакше договір про сплату аліментів може бути визнано недійсним у судовому порядку. Тому справедливим видається зауваження Л.В. Сапейко та В.А. Крайтора [136], що перевагою договору про сплату аліментів є можливість визначення розміру утримання в більшій сумі, ніж та, що може бути призначена за рішенням суду. При визначенні розміру аліментів у твердій грошовій сумі необхідно в договорі передбачити способи індексації аліментів на випадок інфляції. Якщо ж такий пункт у договорі відсутній, то індексація у разі потреби має проводитися в загальному порядку, що передбачає ч. 2 ст. 184 СК України.

Сторонами договору може бути визначено порядок сплати аліментів, наприклад шляхом особистої сплати безпосередньо платником аліментів їх одержувачеві; шляхом сплати платником аліментів їх одержувачеві через третіх осіб (бабусю, дідуся або інших родичів); поштовим або телеграфним переказом аліментів на домашню або іншу вказану одержувачем адресу; шляхом перерахування на рахунок одержувача аліментів у комерційному банку або кредитній установі тощо.

Також у договорі можна передбачити порядок звітності платника перед одержувачем (для цього платнику аліментів завжди варто дбати про наявність документів, які б підтверджували сплату ним аліментів), форму платежу – грошову (готівкові кошти, безготівковий платіж, цінні папери) або натуральну (передача майна в натурі) та ін.

Пропонуємо в структурі аліментного договору обов'язковим реквізитом передбачити додаток до нього про виконання аліментного обов'язку – Акт виконання аліментних обов'язків, якщо за договором передбачено сплату аліментів готівкою, та реквізити депозиту нотаріуса, на який можуть бути перераховані аліменти у разі, якщо стягувач ухилятиметься від їх отримання.

Варто зауважити, що розширення законодавчого переліку способів виконання аліментного обов'язку, зокрема встановлення в СК України можливості натуральної форми утримання як для батьків, так і для дітей, є доцільним нововведенням законодавця, оскільки відповідає сучасному етапу розвитку української економіки.

Коли в деяких регіонах держави виплата заробітної плати здійснюється в натуральній формі або у випадку, коли платник аліментів займається сільським господарством, у якому кінцевий продукт (товар) має натуральну форму [151, с. 46-49].

Крім того, обов'язково в договорі має бути зазначена повна дата або період часу, протягом якого не буде наставати відповідальність за несвоєчасну сплату аліментів. Усі ці умови мають бути узгоджені сторонами, лише після цього аліментний договір вважається укладеним.

Оскільки матеріальне та сімейне становище особи, зобов'язаної надавати утримання, та особи, яка отримує аліменти, може істотно змінитися, СК України передбачає, що розмір аліментів, визначений за домовленістю між батьками, може бути з часом зменшений або збільшений за рішенням суду за позовом платника або отримувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного становища, погіршення чи поліпшення здоров'я когось із них (ст. 192). Згідно із ч. 2 ст. 7 СК, розмір аліментів може бути змінений без звернення до суду за погодженням між сторонами, оформленим у вигляді угоди про внесення змін до аліментного договору, але підлягає нотаріальному посвідченню.

СК України передбачає, що при невиконанні одним із батьків своїх обов'язків за договором аліменти можуть бути стягнуті на підставі виконавчого напису нотаріуса, але санкції за прострочення, якщо на це немає прямої вказівки в договорі, укладеному батьками про сплату аліментів на дитину, не визначено. Водночас у ст. 196 СК встановлено відповідальність за прострочення сплати аліментів, а саме при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожний день прострочення. Такий розмір відповідальності, як видно з положень даної норми, застосовуватиметься, якщо особа була зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду. Тому про договірну відповідальність батьки мають подбати самостійно.

У пункті 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо

батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15.05.2006 р. № 3 (далі – Постанова ВСУ) зазначається, що якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі. Не можна не погодитися, що передбачена СК відповідальність у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожний день прострочення є значно вагомішою, ніж передбачена ЦК відповідальність у розмірі подвійної облікової ставки НБУ за кожний день прострочення, тому варто скористатися наданою законодавством можливістю і не забути передбачити у договорі такий розмір відповідальності [35, с. 327-329].

Крім того, сторони при укладенні договору вільні у виборі інших санкцій за невиконання зобов'язань, зокрема встановлених ст. 536 ЦК, яка передбачає, що за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами. Розмір процентів за користування чужими грошовими коштами встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства. У можливості застосування даних положень є позитив, оскільки дані санкції не є неустойкою, яку, відповідно до ч. 2 ст. 196 СК, може зменшити суд з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів.

Пропонуємо надати батькам можливість укласти договір про спільне утримання дитини, який передбачав би не фіксовану суму аліментного платежу, а авансові внески обох батьків і остаточний розрахунок між ними після врахування всіх витрачених на утримання дитини коштів. Така модель договору дозволить зафіксувати лише суму авансового внеску і строки його сплати та є більш прийнятною для забезпечених батьків, коли одночасно вирішуються питання про: виховання дитини, її навчання та задоволення потреб у розвитку, відпочинку, який кожен з батьків спільно проводитиме з нею тощо. У наступному може постати питання про те, що стягненню підлягатиме сума, витрачена на утримання дитини одним із батьків, яка перевищує розмір авансового внеску і не була погашена іншим

із батьків у встановлений договором строк. Пропонуємо передбачити необхідність нотаріального посвідчення такого договору.

Майнові відносини з приводу реалізації батьками обов'язку надавати утримання дітям можуть також бути врегульованими за допомогою договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею їй прав власності на нерухоме майно. Аналіз ст. 190 СК України дозволяє стверджувати, що сторонами такого договору є відчужувач та набувач (набувачі). За даним договором відчужувачем виступає один із батьків дитини – власник нерухомого майна, платник аліментів, а набувачем – дитина або дитина й інший з батьків, з яким вона проживає (розпорядник аліментів).

Як бачимо, ст. 190 СК та п. 4.16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України мають поки що декларативний характер. Відсилання в СК на нотаріальну форму посвідчення договору без уточнення змісту і послідовності дій нотаріуса не вирішує проблеми, а ставить їх перед конкретними суб'єктами – нотаріусами.

Пропонується суб'єктами такого договору визнати обох батьків, а третьою особою угоди – орган опіки і піклування, що дає згоду на його посвідчення. Законом встановлено, що у таких договорах мають брати участь діти, які досягли 14 років. При цьому не встановлюється: час укладення такої угоди, час її дії, характер прав та обов'язків за таким договором.

Законодавець чітко визначає, що за даним договором може бути передано виключно нерухоме майно. У ст. 181 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення. Отже, за даним договором платник аліментів може передати будь-яке нерухоме майно, у тому числі земельну ділянку, господарські будівлі (гараж, сарай тощо).

На думку Б.К. Левківського, конструкція норми, що розглядається, включає термін «нерухоме майно» і є невиправданою, оскільки не гарантує дитині забезпечення її побутових потреб протягом періоду виховання, а застосування у

конструкції цієї норми терміна «житлове приміщення» кардинально змінить значення норми для забезпечення інтересів дитини [70, с. 61-64]. На його думку, назва ст. 190 СК України відповідно має бути змінена на «Надання аліментів шляхом передачі права власності на нерухоме майно (житлове приміщення)». З точки зору структурної побудови СК дана норма має бути розміщена після статей, що регулюють інші способи надання утримання, а саме ст. 183 і 184 СК.

Ми не можемо погодитись з цією точкою зору, оскільки, конкретизувавши положення даної статті словосполученням «житлове приміщення» значно звужуються права дитини на утримання. Варто враховувати і соціальне призначення аліментних зобов'язань – забезпечення поточних життєвих потреб непрацездатних нужденних осіб. Тому, на наше переконання, слід розширити норму даної статті, включивши в неї не лише нерухоме, а й рухоме майно, що має значну цінність [34, с. 28-32]. З огляду на все вищезазначене, пропонуємо внести зміни до ст. 190 СК та викласти її в наступній редакції:

«Стаття 190. Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно та рухоме майно, що має значну цінність».

1. Той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно та рухоме майно, що має значну цінність.

Договір нотаріально посвідчується і підлягає державній реєстрації.

Ще одним проблемним питанням є часовий період, на який поширюється дія договору. У першому випадку розглянемо можливість погашення аліментних зобов'язань до повноліття дитини об'єктом нерухомості. Всі ми добре знаємо, що будинки, дачі, а також квартири різняться за своєю вартістю, а тому не завжди можна буде погасити аліментні зобов'язання за рахунок даних об'єктів. Звідси – термін дії такого договору має відповідати ціні об'єкта нерухомості. Тому варто конкретизувати оцінку об'єкта і повноваження нотаріуса щодо розрахунку строку дії договору, інакше право на одержання аліментів у повному обсязі може буде порушено. У такому випадку як мінімальний строк дії такого договору можна

передбачити строк з моменту його посвідчення і до використання вартості об'єкта нерухомості. Термін сплати аліментів обчислюється в основному до повноліття (18 років), однак строк аліментних зобов'язань залежить також від того, чи буде продовжувати навчатися дитина до 23 років. Тому в договорі необхідно обумовити можливість звернення з позовом до того з батьків, хто зобов'язаний виплачувати аліменти, і після закінчення терміну, обумовленого в договорі.

Другий випадок може передбачити дію як на погашення майбутніх аліментних зобов'язань, так і існуючої заборгованості по аліментах. На сьогоднішній день відчуження нерухомості лише в рахунок погашення існуючої заборгованості по аліментах відноситься до компетенції органів державної виконавчої служби, яка виконує рішення суду. Це положення зумовлено тим, що невиконання обов'язків зі сплати аліментів на утримання дітей і батьків є кримінальним злочином, регламентованим ст. ст. 164 і 165 КК України, а існування заборгованості свідчить про невиконання рішення суду зі сплати аліментів [161, с. 66-67].

Уявляється, що в нотаріальному порядку допускається укладати угоди, змістом яких є погашення заборгованості по аліментах і одночасно припинення права на аліменти у зв'язку з передачею об'єкта нерухомості від боржника до стягувача. Отже, особливості посвідчення аліментного договору мають окремо регламентуватися ЗУ «Про нотаріат».

Якщо говорити про обсяг прав та обов'язків сторін, то варто конкретизувати такі моменти:

– можливість відобразити у договорі здачу в оренду об'єкта нерухомості до повноліття дитини і при цьому накласти на нього заборону відчуження до її повноліття, що, безумовно, варто відобразити в ЗУ «Про нотаріат». При цьому слід встановити право не лише органів опіки та піклування давати згоду на відчуження об'єкта, а в першу чергу особи, яка передала нерухомість, якщо вона не позбавлена батьківських прав. Крім того, здача в оренду об'єкта нерухомості до повноліття дитини може бути самостійним договором в рахунок погашення аліментних зобов'язань, оскільки таке його використання приносить постійний дохід;

– до прав особи, що передає нерухомість, треба віднести такі: здійснення контролю за використанням і станом об'єкта нерухомості, а також утриманням дитини, якщо особа не позбавлена батьківських прав.

При посвідченні даного виду договорів нотаріусу мають надаватися такі документи:

- 1) довідка про отриманий особою дохід за попередній період, а для цього доцільно надати нотаріусу або органу опіки та піклування повноважень на звернення до податкових органів з метою отримання відповідної довідки;
- 2) документ, який визначає право власності на нерухоме майно;
- 3) довідка-характеристика БТІ для об'єктів нерухомості;
- 4) документ, який визначає дійсну вартість об'єкта нерухомості, акт його оцінки;
- 5) довідка державного виконавця з останнього постійного місця проживання відчужувача об'єкта нерухомості із зазначенням переліку та кількості дітей чи інших осіб, яким сплачуються аліменти, та їх розмір.

Нотаріус перед посвідченням цієї угоди має перевірити наявність заборони на відчуження об'єкта нерухомості або накладеного на нього арешту. При цьому вважається неприпустимим посвідчувати аліментний договір на об'єкт нерухомості, на який накладено заборону відчуження, навіть при згоді кредитора на це, оскільки в цій ситуації не буде погашена аліментна заборгованість у безспірному порядку і інтереси дитини можуть бути порушені.

Крім того, нотаріус має перевірити за паспортом відчужувача відомості про наявність інших дітей, які потенційно претендують на утримання. Заслуговує на увагу той факт, що концепція правового регулювання договору про набуття права власності на нерухоме майно в аліментних відносинах є поширеною у законодавстві країн СНД [27, с. 137-140]. Так, глава 16 СК Російської Федерації, яка регулює договір про сплату аліментів, містить перелік способів надання утримання за даним договором, серед яких вказується і передача майна (ст. 104). До речі, ця норма значно ширше тлумачить предмет договору про надання утримання, включаючи і рухоме майно. Аналогічна норма міститься й у ст. 148 Закону Республіки Казахстан

«Про шлюб і сім'ю». Цікавими також є положення цих актів, що регулюють форму договору про сплату аліментів. Так, ст. 100 СК РФ та ст. 144 Закону Республіки Казахстан «Про шлюб і сім'ю» передбачають, що даний договір має силу виконавчого листа [26; 70, с. 63-64].

Запровадження аналогічної норми в українському законодавстві значно спростило б порядок дотримання даного договору у разі його невиконання особою, яка зобов'язується передати майно за ним. Чинна редакція ст. 190 СК України містить надто ускладнений порядок виконання договору про набуття права власності на нерухоме майно у разі недобросовісної поведінки зобов'язаної сторони. Як бачимо, дана стаття навіть не передбачає можливість витребування майна за таким договором на підставі виконавчого напису. Однак це не є перешкодою для його вчинення, адже ст. 87 ЗУ «Про нотаріат» [111] передбачає, що перелік документів, на підставі яких стягнення заборгованості може здійснюватися у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріуса», передбачає можливість здійснення виконавчого напису щодо всіх нотаріально посвідчених угод з приводу передачі майна.

Надання при здійсненні виконавчого провадження договору про передачу майна в аліментних правовідносинах однакової юридичної сили з виконавчим написом нотаріуса сприяло б ефективній реалізації права дитини на утримання. Адже її законний представник у разі невиконання даного договору міг би безпосередньо звернутися до виконавчої служби для його примусового виконання, уникнувши витрат на попереднє звернення до нотаріуса для вчинення виконавчого напису (1% вартості майна, але не менше одного та не більше 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що юридична конструкція договору про передачу майна в аліментних відносинах щодо утримання дітей є недосконалою та потребує змін. На законодавчому рівні має бути закріплено

віднесення такого договору до способів виконання батьками обов'язку надавати утримання дітям, а також надання йому юридичної сили виконавчого напису нотаріусом [70, с. 64].

Законодавством передбачено також укладання договору про сплату аліментів на повнолітніх дітей, які продовжують навчання, та непрацездатних повнолітніх дітей. Норма ст. 201 Сімейного кодексу є відсильною – вона передбачає, що стосунки про сплату аліментів за договором між батьками та повнолітніми дітьми регулюються ст.189 СК України. Таким чином, законодавством закріплюється однаковий порядок укладання договору про сплату аліментів як на неповнолітніх дітей, так і на повнолітніх. Згідно з цим порядком договір укладається між батьками дитини. Вважаємо, що договір про сплату аліментів має укладатися батьками або одним із них безпосередньо з самою повнолітньою дитиною, яка продовжує навчання, або з дитиною, яка потребує утримання у зв'язку з непрацездатністю та нужденністю. В останньому випадку може допускатися укладання договору між батьком та особою, яка опікується непрацездатним, якщо його стан здоров'я не дозволяє самостійно реалізовувати своє право. З настанням повноліття особа набуває прав та обов'язків, у тому числі сімейних, у повному обсязі. Тому недоречно допускати реалізацію права на отримання аліментів від батьків шляхом укладання договору законним представником.

При укладенні договору сторонам варто враховувати можливу зміну матеріального становища як однієї, так і обох сторін (у бік поліпшення або погіршення), а також можливість зміни форми навчання дитини, що також впливає на зміну матеріальних можливостей. Тому, на нашу думку, в тексті договору бажано вказати, що сторони мають право в період дії договору вносити в нього зміни та доповнення, у тому числі щодо терміну сплати аліментів, їх розміру, що оформлюється додатковою угодою між ними і підлягає належному нотаріальному посвідченню.

Якщо розмір аліментів не був встановлений ні договором, ні судом, то батьки зобов'язані надавати утримання дитині, до якого мають увійти додаткові витрати на неї (ст. 185 СК), якщо вони є об'єктивно необхідними (хвороба, каліцтво) або, за

погодженням батьків, навчання за кордоном, заняття престижними видами спорту. Постійне фінансування додаткових витрат на дитину виходить за межі аліментів і переходить у площину її утримання. Регламентувати додаткові витрати на дитину батьки можуть у «Договорі про аліменти та додаткові витрати на дитину», який має підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Щодо аліментних договорів по утриманню дорослими дітьми своїх батьків, варто зауважити, що в подібній ситуації необхідно перевіряти відсутність договорів довічного утримання. Так, якщо вони існують, аліментний договір не може дублювати його умов, а тому доцільність посвідчення одночасно двох подібних договорів викликає суттєві зауваження, хоча це й не заборонено законом.

Можливим ускладненням може бути невизначеність аліментних обов'язків декількох осіб щодо конкретної особи. Розглядаючи особливості утримання осіб, вік яких можна визначити середнім, слід констатувати складність вирішення аліментних зобов'язань, оскільки такі особи можуть одночасно вважатися:

- повнолітніми дітьми, і за ст. 198 СК виникне обов'язок по утриманню їхніх батьків;
- батьками, і аліментні обов'язки виникнуть у їхніх дорослих дітей (глава 17 СК);
- одним із подружжя, і виникне обов'язок по їх утриманню в іншого з подружжя (глава 9 СК) та ін.

У цій ситуації можна встановити, що аліментні обов'язки матимуть складний характер. Складні ж аліментні правовідносини можна регламентувати як шляхом посвідчення договорів з окремими зобов'язаними суб'єктами, так і визначати їх в одному договорі, якщо всі зобов'язані особи погодяться на його укладення. Отже, такий договір неможливо конкретизувати за підставами утримання, пропонується персоніфікувати за суб'єктом, якому має надаватися утримання. Наприклад аліментний договір по утриманню Іванова І.І. Закріплення такої назви дозволить відрізнити складні аліментні правовідносини, в яких беруть участь більше двох осіб, і різні підстави виникнення аліментних зобов'язань, від однозначних.

У СК України не передбачено черговості виникнення зобов'язань між близькими родичами. Наприклад, в розглянутому випадку утримання одночасно мають надавати декілька членів сім'ї. Але при співставленні норм, що визначають аліментні обов'язки, можна помітити практично безумовні зобов'язання, наприклад обов'язок батьків надавати утримання дітям по досягненню повноліття (ст. 180 СК), та умовні, які зумовлені можливістю надавати утримання, наприклад обов'язок батьків надавати утримання повнолітнім дітям (ст. 198 СК) та ін. (ч. 2 ст. 182 СК). На цій підставі можна умовно визначити і черговість в наданні утримання та встановлювати розміри аліментів, які залежатимуть від черговості. Хоча цей висновок скоріше буде стосуватися суддів, аніж нотаріусів, оскільки нотаріуси, за чинним законодавством, не уповноважені визначати розмір аліментів, вони лише фіксують запропоновані сторонами умови договору і встановлюють відсутність порушень закону стосовно мінімального розміру аліментів – неоподаткований мінімум доходів громадян (ч. 2 ст. 182 СК).

Слід зазначити, що обов'язки по утриманню можуть виникати й у певній послідовності, передбаченій СК України. Так, ст. 268 СК передбачає, що мачуха, відчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, баби, діда, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, відчим можуть надавати матеріальну допомогу. Тобто в цій нормі встановлено не лише умову стосовно можливості мачухи і відчима надавати утримання, а й визначено, коли їх обов'язок набуває чинності [38, с. 185-188].

Особливістю аліментних договорів по утриманню одного із подружжя є те, що вони можуть мати місце як під час перебування в шлюбі, наприклад, коли подружжя щодо майна прийняло режим роздільної власності, а також після розлучення. Такі договори можуть бути як строковими, так і безстроковими. Вважається, що особливу увагу варто звертати на особливості утримання вагітної жінки та передбачати продовження утримання у зв'язку з народженням дитини так, щоб такий договір не припиняв своєї дії і його не треба було знову посвідчувати.

При цьому положення щодо взаємного утримання можуть міститися й у шлюбному договорі. Тому нотаріусу слід перевірити, чи посвідчувався шлюбний договір. Якщо він посвідчувався і умови аліментного договору не збігаються з умовами шлюбного договору, то в останній треба вносити відповідні зміни.

Подібним до договору утримання одного із подружжя вважається договір по утриманню жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, щодо один одного. Під час таких правовідносин жінка також може народжувати дітей і також потребує утримання. Більше того, ст. 91 СК передбачено прирівнювання утримання під час перебування у зареєстрованому шлюбі та незареєстрованому. Тут також необхідно перевіряти наявність угоди щодо режиму спільно набутого майна, оскільки в подібній угоді можуть міститися положення щодо взаємного утримання.

3.2. Процедура вчинення нотаріусом виконавчого напису на аліментному договорі

Договори про сплату аліментів, за загальним правилом, виконуються добровільно. Проте якщо особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти, ухиляється від виконання даного обов'язку, то немає необхідності звертатися до суду, оскільки виконавчий напис, вчинений на договорі про сплату аліментів, є виконавчим документом (поряд з іншими виконавчими документами та рішеннями, що підлягають примусовому виконанню державною виконавчою службою відповідно до ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Можливість використання такого інструменту захисту прав та інтересів, як виконавчий напис нотаріуса, має важливе значення, тому що є одним із механізмів, який дозволяє у найменші строки задовольнити законні вимоги.

Водночас існує точка зору, висловлена Л.Ю. Драгнєвич [45, с. 22-24] ще у 2005 році, що вчинення виконавчого напису за договором відносно рухомого майна, в тому числі договору про сплату аліментів на дитину, забороняється. Ця позиція аргументується тим, що 18.11.2003 р. прийнято Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» № 1255-IV (далі – Закон № 1255). Цей Закон не передбачає виконавчий напис серед засобів звернення стягнення на предмет забезпечувального або договірної обтяження. Таким чином, зроблено висновок, що гроші – це рухоме майно, а отже, неможливо вчиняти виконавчий напис за договорами відносно грошових зобов'язань.

Але варто звернути увагу на таке:

1) предметом регламентування Законом № 1255 є обтяження рухомого майна, а не всі договірні відносини щодо рухомого майна.

Відповідно до ст. 3 Закону № 1255, обтяженням визнається право обтяжувача на рухоме майно боржника або обмеження права боржника чи обтяжувача на рухоме майно, що виникає на підставі закону, договору, рішення суду або з інших дій фізичних та юридичних осіб, з якими закон пов'язує виникнення прав і обов'язків щодо рухомого майна.

Поняття обтяжувача надається у ст. 2 цього ж Закону – уповноважений орган при публічному обтяженні; кредитор за забезпеченим рухомим майном зобов'язанням; власник рухомого майна, що знаходиться у володінні боржника; будь-яка інша особа, на користь якої встановлюється договірне обтяження; особа, яка здійснює управління рухомим майном в інтересах кредитора.

Отже, у правовідносинах щодо аліментів на дитину відсутні як обтяжувач, так і саме обтяження, і взагалі, договір про сплату аліментів не має відношення до сфери дії Закону № 1255;

2) взагалі ствердження про неможливість вчинювати виконавчий напис щодо правочинів з рухомим майном не має достатнього нормативного обґрунтування. Виходить, що і за договорами займу, і кредитними договорами також неможливо вчиняти виконавчі написи, але це не відповідає загальним принципам вчинення виконавчого напису. Звернемося до положень ЗУ «Про нотаріат», ст. 87 якого визначено, що для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість;

3) стосовно договору про сплату аліментів на дитину ст. 189 СК України є спеціальною і має вищий пріоритет та підлягає застосуванню на практиці, що підтверджує законність підстав вчинення виконавчого напису нотаріуса за аліментним договором;

4) можливість вчинення виконавчого напису на аліментному договорі, як і на іншому договорі, стосовно грошових коштів також підтверджується тим, що Перелік документів, за яким стягнення заборгованості здійснюється в безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172, у п. 1 передбачає нотаріально посвідчені угоди, що передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також звернення стягнення на заставлене майно [49, с. 8].

З урахуванням наведеного вище можна зробити цілком обґрунтований висновок, що відсутні будь-які перешкоди та є всі законні підстави (ст. 189 СК

України, ст. 87 ЗУ «Про нотаріат») для вчинення нотаріусом виконавчого напису за договором про сплату аліментів на дитину.

Інститут виконавчих написів має давню історію. Він належить до несудових форм захисту інтересів кредиторів за безспірним зобов'язанням, підтвердженим документами, що не викликають жодних сумнівів щодо їх достовірності. Відповідно до ст. 18 ЦК України, захист цивільних прав юридичних та фізичних осіб здійснюється нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом.

У законодавстві про нотаріат не розкрита сутність поняття «виконавчий напис нотаріуса», відтак проаналізуємо визначення, які надаються на рівні науки нотаріального процесу.

Більшість науковців визначає виконавчий напис як розпорядження нотаріуса про примусове стягнення з боржника на користь кредитора грошових сум або про передачу чи повернення майна, вчинений на документі, який підтверджує зобов'язання [118, с. 528; 22, с. 506]. Аналізуючи зразки виконавчих написів, які використовуються на практиці, варто зауважити, що слова «розпоряджаюся, постановляю...» відсутні. Можливо, розуміння закладеної невідповідності між змістом документа й установою, яка його видає, було причиною того, що в нотаріальній практиці вживається формулювання «нотаріус пропонує стягнути». Через це виникає питання щодо того, наскільки обов'язковою є ця пропозиція нотаріуса.

С.Я. Фурса не погоджується з позицією авторів, які вважають, що виконавчий напис – це розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника належної стягувачу певної грошової суми або витребування майна, і саме таке розпорядження є виконавчим документом [48; 59; 60]. Під наданням документам виконавчої сили вона пропонує розуміти встановлення нотаріусом безспірного права кредитора на стягнення та санкціонування його примусового виконання, тобто підтвердження права вимоги кредитора [150, с. 334].

Виконавчий напис, вчинений нотаріусом, є не лише юридичною підставою, яка підтверджує право конкретної особи на матеріально-правову вимогу щодо

конкретної зобов'язаної особи. Проте нотаріальний акт, зокрема нотаріально посвідчений договір із вчиненим на ньому виконавчим написом, набуває властивостей виконавчого документа відповідно до п. 4 ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження». Матеріальним змістом виконавчого напису є факт невиконання умов договору однією із сторін правочину, а процесуально-правовим – посвідчення такого безспірного факту надання оригіналам документів, що встановлюють заборгованість, виконавчої сили. Отже, формально виконавчий напис не може існувати окремо від оригіналу документа про заборгованість [150, с. 335].

Тому вчинення виконавчого напису на нотаріальному договорі є посвідчення нотаріусом безспірного факту невиконання однією із сторін договору взятих на себе зобов'язань для подальшого добровільного чи примусового виконання зобов'язання боржником.

Виконавчий напис має видаватися в суворо передбачені законом строки тільки згідно з документально оформленими вимогами, перелік яких визначений Кабінетом Міністрів України у Постанові «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів» від 29 червня 1999 р. – № 1172 (далі – Перелік документів) [102].

У літературі існують різні погляди стосовно вичерпності зазначеного Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. Одні дослідники вважають, що запропонований перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає [86, с. 99], інші зазначають, що не можна відмовляти у вчиненні виконавчого напису за вимогами, зміст яких тотожний зазначеним у переліку документам, які, проте, мають іншу назву. Незважаючи на те, що, на перший погляд, це абсолютно протилежні точки зору, їх об'єднує те, що в їх основі лежить невизначеність природи виконавчого напису, а саме: безспірність чого є підставою для видачі цього документа [79, с. 155-160].

Якщо такою підставою є безспірний порядок, то виконавчий напис – це нотаріальний акт, передбачений як виняток із загального правила, згідно з яким

примусове виконання зобов'язань здійснюється на підставі рішень судових органів. А тому слушним видається думка, що перелік таких винятків бути чітко встановлений і обґрунтований.

Якщо ж такою підставою вважати безспірність вимоги, то в такому випадку це нотаріальне провадження повністю відповідає змісту нотаріальної діяльності і слушною є інша точка зору – вимога, яка за змістом є тотожною безспірній вимозі, теж є безспірною.

Згідно із цивільним процесуальним законодавством, до спірної заборгованості відносяться не лише випадки, коли між сторонами виникає спір щодо оплати грошових сумм чи передачі майна, а й ті, коли боржник не відповідає на заявлені вимоги і не виконує своїх зобов'язань. Отже, якщо за будь-яким невиконанням зобов'язання, по суті, визнається спірний характер, то й вимога, відповідно, не може бути безспірною.

Безспірність певної категорії вимог у такому випадку можна визначити лише на законодавчому рівні шляхом закріплення за ними ознаки безспірності. Однак такий метод правового регулювання мав би абсолютно штучний характер і суперечив принципам правового регулювання тих галузей права, які регулюють відносини, передбачені в Переліку документів. Помилковість цієї правової позиції впливає також з аналізу назви наведеної Постанови КМУ, якою затверджено Перелік документів. У даній постанові зазначено саме про безспірний порядок стягнення, а не про стягнення за безспірними вимогами. Тому вважаємо, що для деякої категорії спірних вимог встановлено безспірний нотаріальний порядок стягнення заборгованості законодавчо.

У Законі України «Про нотаріат» (ст.ст. 87, 88) [111] визначено умови вчинення виконавчого напису: а) безспірність заборгованості, б) наявність документів, зазначених у законодавстві, в) дотримання строків давності для вчинення виконавчого напису [44, с. 76-80].

Обов'язковою умовою вчинення виконавчого напису є подання нотаріусу документа, що передбачений Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів

нотаріусів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 року № 1172. Так, згідно з п. 1 вказаного Переліку «Стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими угодами. Нотаріально посвідчені угоди, що передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також право звернення стягнення на заставлене майно», для одержання виконавчого напису подаються:

а) оригінал нотаріально посвідченої угоди;

б) документи, що підтверджують безспірність заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання.

Проте які саме документи підтверджують безспірність заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання, жодним законом чи іншим нормативно-правовим актом на сьогодні не визначено. Більше того, нотаріус, відповідно до свого внутрішнього переконання, самостійно зобов'язаний визначати, які саме документи підтверджують безспірність заборгованості боржника, та встановлювати прострочення виконання зобов'язання.

Тому можна стверджувати, що недоліки при вчиненні виконавчих написів нотаріусами України обумовлюються некоректністю та неконкретністю нормативно-правових актів, що регламентують питання вчинення виконавчих написів, та недоліками в роботі власне нотаріусів [156, с. 349-357].

При вчиненні виконавчого напису за нотаріально посвідченими правочинами одна з проблем полягає в тому, що у нотаріальному процесі бере участь лише одна сторона правочину, і нотаріус змушений оцінювати документи як докази, подані лише однієї стороною – стягувачем [150, с. 738]. Відтак документи, які подає стягувач, повинні підтверджувати не лише заборгованість боржника та встановлювати прострочення виконання зобов'язання, а й безспірність цих фактів. Якщо порівнювати такий порядок оцінки доказів з оцінкою доказів у судочинстві при вирішенні спорів, то варто відзначити, що суд оцінює докази, подані обома сторонами, і таким чином досягається всебічне, повне, об'єктивне дослідження наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Звичайно, нотаріус, на відміну від суду, може вимагати подання таких доказів, які він вважає необхідними для підтвердження безспірності заборгованості,

та все ж документи, подані лише однією стороною, як правило, не можуть доказувати безспірність заборгованості. І в такій ситуації важливу роль відіграє зміст нотаріально посвідченого правочину, оскільки саме у ньому мають бути детально прописані не лише зобов'язання сторін, а й документи, якими можна підтверджувати невиконання зобов'язання боржника. Крім того, це мають бути документи, які стягувач може одержати незалежно від волі боржника.

Пропонуємо теоретичну модель вчинення виконавчого напису на аліментному договорі, який буде зводитися до надання нотаріусу безспірного доказу невиконання зобов'язаною особою аліментного обов'язку – Акт виконання аліментного обов'язку у готівковій формі, який є невід'ємною частиною договору. Щодо перерахування боржником аліментів безготівково стягувач повинен надати нотаріусу довідку про те, що аліментний платіж не надійшов у передбачені договором строки. При вчиненні виконавчого напису нотаріус також зобов'язаний здійснити перевірку наявності чи відсутності аліментів на депозитних рахунках нотаріусів. У зв'язку з чим пропонується створити Єдиний електронний реєстр депозитних операцій нотаріусів.

Процедура вчинення виконавчого напису нотаріусом регламентується Главою 14 Закону «Про нотаріат» та Главою 16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [105].

Вчинення виконавчого напису, за загальним правилом, належить до одноетапних нотаріальних проваджень і в своєму розвитку проходить три стадії (стадія відкриття, стадія підготовки до вчинення даного нотаріального провадження та стадія безпосереднього вчинення даного нотаріально провадження) [150, с. 734]. Винятком є нотаріальне провадження щодо вчинення виконавчого напису на борговому документі, за яким стягнення слід проводити частинами, наприклад періодичні платежі – стягнення аліментів.

На першій стадії нотаріального провадження одержувач аліментів особисто або через уповноваженого представника подає нотаріусу письмову заяву про вчинення виконавчого напису [39, с. 441-448]. Згідно з п.п. 2.1 п. 2 гл. 16 розд. II Порядку

вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, заява має містити: відомості про найменування і місце проживання або місцезнаходження стягувача та боржника; дату і місце народження боржника – фізичної особи, місце його роботи; номери рахунків у банках, кредитних установах, код за ЄДРПОУ для юридичної особи; строк, у який має провадитися стягнення; інформація щодо суми, яка підлягає стягненню, або предметів, що підлягатимуть витребуванню, включаючи пеню, штрафи, відсотки тощо.

Заява може містити також іншу інформацію, необхідну для вчинення виконавчого напису.

У разі, якщо нотаріусу буде необхідно отримати іншу інформацію чи документи, які мають відношення до вчинення виконавчого напису, він вправі витребувати їх у одержувача аліментів.

На другій стадії нотаріального провадження – підготовчій – нотаріус перевіряє належність даного питання до його компетенції, встановлює особу стягувача за аліментним договором чи її представника, перевіряє їх право- та дієздатність і повноваження, відповідність змісту заяви про вчинення виконавчого напису вимогам закону. Також здійснює перевірку відповідності оригіналу аліментного договору, на якому має бути вчинений виконавчий напис, вимогам закону та його належності до Переліку документів, за якими стягнення заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. Перевіряє строк, протягом якого може бути вчинено виконавчий напис [150, с. 733].

Так, згідно ст. 88 ЗУ «Про нотаріат», виконавчий напис вчиняється на документах, які підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року. Також необхідно враховувати випадки, коли для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Нотаріус перевіряє подані на обґрунтування стягнення документи, зазначені у Переліку документів, за якими на підставі заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі стягнення періодичних платежів (по частинах) нотаріус здійснює перевірку копій з оригіналу аліментного договору, який підтверджує заборгованість, на яких має вчинятися виконавчий напис.

На третій стадії даного нотаріального провадження відбувається безпосереднє вчинення виконавчого напису нотаріусом.

За загальним правилом, виконавчий напис вчиняється на оригіналі документа (аліментному договору), який встановлює заборгованість (або дублікаті, що має силу оригіналу). Якщо виконавчий напис не вміщується на документі, що встановлює заборгованість, він може бути продовжений чи викладений повністю на прикріпленому до документа спеціальному бланку нотаріальних документів.

Виконавчий напис, згідно ст. 89 Закону та п.п. 3.7 п. 4 гл. 16 Порядку, включає:

1. Дату (рік, місяць, число) вчинення, посаду, прізвище, ім'я, по батькові нотаріуса, який вчинив виконавчий напис.
2. Найменування та місце проживання (місцезнаходження) стягувача.
3. Найменування та місце проживання (місцезнаходження) боржника, дату й місце його народження, місце роботи (для фізичних осіб), номери рахунків в установах банків (для юридичних осіб).
4. Строк, у який провадиться стягнення.
5. Суми, що підлягають стягненню, або предмети, які підлягають витребуванню, у тому числі пеня, відсотки, якщо такі належать до стягнення.
6. Розмір плати, суму державного мита, сплачуваного стягувачем, або мита, яке підлягає стягненню з боржника.
7. Номер, за яким виконавчий напис зареєстровано.
8. Дату набрання чинності виконавчим написом.
9. Строк пред'явлення виконавчого напису до виконання.
10. Підпис нотаріуса, який вчинив виконавчий напис, скріплений печаткою.

11. Інші відомості, передбачені ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження».

С.Я. Фурса пропонує даний перелік доповнити пунктом, у якому зазначати ст. ЗУ «Про нотаріат» та пункту Переліку документів, на підставі яких видано виконавчий напис [150, с. 734].

За Законом України «Про нотаріат» не передбачено обов'язку нотаріуса повідомляти боржника про вчинення нотаріального провадження, тому боржник в більшості випадків, якщо стягувач звернеться за примусовим виконанням, оскаржити вчинений виконавчий напис може, але його положення ускладнюється, оскільки треба буде зупинити виконавче провадження. На думку вчених (С.Я. Фурса, С.В. Щербак), щоб виконавчий напис нотаріуса набрав «законної сили», слід передбачити у Законі обов'язком нотаріуса після вчинення виконавчого напису повідомляти про це боржника. Тоді боржник матиме реальну можливість оскаржити неправильно вчинену нотаріальну дію чи звернутися з позовом до стягувача. Судовій практиці відомі рішення судів, згідно з якими виконавчий напис визнано недійсним і скасовано, а також таким, що не підлягає виконанню. Так, у ЦПК передбачено порядок обов'язкового попередження боржника про видачу судового наказу. Такий самий порядок варто передбачити і в нотаріальному процесі, що звільнить державну виконавчу службу від вчинення виконавчих дій, а потім їх зупинення тощо.

У листі Міністерства юстиції України від 29.06.2010 року №31-21/132 встановлено, що оскільки виконавчий напис є виконавчим документом, то його зміст має відповідати також вимогам ЗУ «Про виконавче провадження», а тому містити дату набрання чинності виконавчим написом. При цьому в листі зауважується, що оскільки відповідно до ст. 52 ЗУ «Про нотаріат» запис у реєстрі є доказом вчинення нотаріальної дії, датою набрання чинності виконавчим написом нотаріуса слід вважати дату його реєстрації в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій та зазначати це у тексті виконавчого напису.

Якщо аліментний договір із вчиненим на ньому нотаріусом України виконавчим написом виконуватиметься поза межами України, тобто за місцем

проживання зобов'язаної особи, яка є іноземцем, нотаріус при вчиненні виконавчого напису повинен врахувати положення міжнародних актів.

Наприклад, громадянка О. та її чоловік М. (громадянин Росії), шлюб з яким було розірвано, які мали від шлюбу сина, посвідчили у нотаріуса України аліментний договір (ст. 189 СК) [150]. Громадянин М. переїхав на постійне проживання до Москви та припинив сплачувати аліменти на утримання сина за аліментним договором. Згідно з ч. 2 ст. 189 СК, мати звернулася до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису на оригіналі аліментного договору. Нотаріус вчинив виконавчий напис, але оскільки боржник є іноземним суб'єктом, повинен був врахувати міжнародний договір.

За ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження», виконавчий напис нотаріуса є виконавчим документом. Тому мати подала цей аліментний договір судовому приставу м. Москви, але їй було відмовлено у стягненні аліментів на підставі виконавчого напису. Така відмова була мотивована тим, що, згідно Договору про правову допомогу між Україною та Росією, на території України підлягають виконанню будь-які судові рішення щодо нотаріальних актів, крім грошових зобов'язань. Росія відмовила у виконанні грошового зобов'язання, а саме – аліментного договору з виконавчим написом, вчиненим нотаріусом України. Тому громадянка О. опинилася у досить складному становищі, але адвокат знайшов вихід з цієї ситуації. У ЦПК Росії має місце інститут наказного провадження, тому за ст. 123 ЦПК РФ заяву про видачу судового наказу, який за законодавством Росії є виконавчим документом, було подано за місцем проживання боржника. Судом Росії було видано судовий наказ, на підставі якого розпочато виконавче провадження щодо аліментних зобов'язань.

Та варто звернути увагу на ту обставину, що не у всіх міжнародних договорах, ратифікованих Україною, мають місце застереження про неможливість виконання нотаріальних актів щодо грошових зобов'язань. Наприклад, у договорі України з Польщею такого застереження немає, тобто якщо аліментний договір з виконавчим написом надсилався б у Польщу за місцем проживання боржника, то він підлягав би примусовому виконанню.

Іноземні нотаріальні акти, зокрема аліментні договори з екзекватурою (виконавча сила), можуть виконуватися за місцем проживання боржника на території України у примусовому порядку державним виконавцем.

Про можливість виконання таких актів на території України йдеться у Мінській конвенції 1993 р. [62] та Гаазькій конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р.

Згідно зі ст. 51 Мінської конвенції, учасницею якої є Україна, кожна з Договірних Сторін на умовах, передбачених цією Конвенцією, визначає і виконує рішення, винесені на території інших Договірних Сторін: рішення установ юстиції у цивільних і сімейних справах, включаючи затверджені судом мирові угоди у таких справах і нотаріальні акти щодо грошових зобов'язань. Тобто, згідно з цією Конвенцією, нотаріальні акти, укладені в державах-членах СНД, зокрема в Узбекистані, Російській Федерації, Таджикистані, Вірменії, Киргизії, Молдові, Грузії і Туркменістані, на території України мають виконавчу силу. Для примусового виконання нотаріального акту нотаріус країни походження договору повинен вчинити виконавчий напис на ньому, тобто надати екзекватуру (виконавчу силу) цьому акту.

У ст. 21 Глави V «Угоди» Гаазької конвенції (Україна приєдналася до цієї Конвенції 14 вересня 2006 р. (із заявою та застереженням), яка набрала чинності 1 серпня 2008 р.) угода, яка є виконуваною у державі походження, визнається й виконується на таких самих умовах, що й рішення, настільки, наскільки такі умови до неї застосовуються.

Крім того, у 2007 році прийнято нову Гаазьку конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші форми сімейного утримання. Як зазначає М. Сніжко, важливо те, що ця Конвенція застосовується і до угод сторін про утримання, які підлягають визнанню і виконанню, так само як і рішення судів. Передумовою є лише те, що ця угода повинна визнаватися національним законодавством тієї держави, в якій вона укладена [148].

3.3. Процедура виконання аліментних договорів у примусовому порядку

Сімейний кодекс України Главою 15 регламентує обов'язок батьків утримувати дитину та його виконання. У разі невиконання зобов'язаною стороною аліментних зобов'язань згідно з договором на ньому може бути вчинено виконавчий напис (ч. 2 ст. 189 СК). Виконавчий напис є виконавчим документом та підставою для відкриття виконавчого провадження і виконання боржником аліментного обов'язку в примусовому порядку через державну виконавчу службу.

Можливість стягнення аліментів у примусовому порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса – це позитивний і спрощений порядок виконання аліментних зобов'язань у примусовому порядку, оскільки після вчинення на аліментному договорі виконавчого напису не потрібно звертатися до суду, а договір передається до державної виконавчої служби для примусового виконання.

Зауважимо, що в п. 2 ст. 100 СК РФ нотаріально засвідчений аліментний договір має силу виконавчого листа, тоді як згідно із п. 4 ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження» виконавчий напис нотаріуса є виконавчим документом, що підлягає виконанню державною виконавчою службою. У даному випадку виконавчий напис нотаріуса має подвійну правову природу, адже, по-перше, є нотаріальним актом, оскільки виступає результатом такої нотаріальної дії, як вчинення виконавчого напису, а по-друге – виконавчим документом.

Варто звернути увагу на те, що на рівні виконавчого законодавства не прописано чітко врегульованої процедури виконання виконавчих написів нотаріусів на аліментних договорах. Таким чином, дії державного виконавця з примусового виконання виконавчого напису нотаріуса на аліментному договорі аналогічні тим, які він здійснює при виконанні судових рішень, передбачених законом.

Практична модель виконавчого провадження втілена в його стадіях, тому, виходячи з чинного ЗУ «Про виконавче провадження» та практики примусового виконання рішень суду й інших юрисдикційних органів, слід виділяти п'ять стадій виконавчого провадження, під час яких здійснюється виконання виконавчого напису нотаріуса: пред'явлення виконавчого документа до виконання; відкриття

виконавчого провадження; підготовка до примусового виконання; застосування заходів примусового виконання до боржника; закінчення виконавчого провадження.

На першій стадії виконавчого провадження – пред’явлення виконавчого документа до виконання – стягувач або його представник пред’являють за заявою виконавчий напис нотаріуса, який був вчинений на оригіналі аліментного договору, що є підставою для відкриття виконавчого провадження державною виконавчою службою. Заява складається в довільній формі, проте в ній обов’язково треба зазначити назву органу державної виконавчої служби, до якого подається заява, назву стягувача (його представника) та боржника, назву виконавчого документа та нотаріуса, який його видав, із зазначенням дати видачі, прохання про відкриття виконавчого провадження, дату подання і підпис заявника.

Аналізуючи чинне законодавство, доходимо висновку, що будь-які виконавчі документи, які надходять на примусове виконання до органів державної виконавчої служби, мають відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження». До виконавчого напису нотаріуса мають бути встановлені додаткові вимоги, передбачені ч. 4 ст. 18 Закону.

Державний виконавець зобов’язаний прийняти до виконання оригінал виконавчого напису нотаріуса, який був вчинений на аліментному договорі, і відкрити виконавче провадження, якщо не закінчився строк пред’явлення даного виконавчого документа до виконання і він відповідає вимогам, передбаченим ЗУ «Про виконавче провадження», та пред’явлений до виконання до органу державної виконавчої служби за належним місцем виконання рішення. Таке рішення державним виконавцем приймається у триденний строк з дня надходження до нього виконавчого документа.

За загальним правилом виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Право вибору місця виконання між кількома відділами державної виконавчої служби, які можуть вчиняти виконавчі дії з виконання рішення на території, на яку поширюються їхні функції, належить стягувачу.

Виконання рішення, яке зобов'язує боржника вчинити певні дії, провадиться державним виконавцем за місцем здійснення таких дій.

Державний виконавець вправі проводити виконавчі дії щодо виявлення та звернення стягнення на кошти, що знаходяться на рахунках та вкладах боржника в установах банків чи інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах у депозитаріях на території, на яку поширюється юрисдикція України.

Якщо у процесі виконавчого провадження змінилися місце проживання чи місцезнаходження боржника, місце його роботи або з'ясувалося, що майно боржника, на яке можна звернути стягнення, відсутнє, державний виконавець негайно складає про це акт і не пізніше наступного дня надсилає виконавчий документ разом з копією цього акта до відділу державної виконавчої служби за новим місцем проживання чи місцезнаходженням боржника, місцем його роботи чи місцем знаходження майна, про що повідомляє стягувача та орган, який видав виконавчий документ.

У разі якщо в процесі виконавчого провадження з'ясувалося, що майна боржника, на яке можна звернути стягнення, недостатньо для повного задоволення вимог стягувача, однак майно боржника виявлено на території іншого відділу державної виконавчої служби, державний виконавець звертає стягнення на таке майно в порядку, передбаченому Законом, за погодженням з начальником відділу державної виконавчої служби, якому він підпорядкований, та за умови, що стягувач авансує витрати на організацію і проведення виконавчих дій. Про вчинення виконавчих дій на території іншого відділу державної виконавчої служби державний виконавець повідомляє начальника цього відділу державної виконавчої служби. Якщо стягувач не здійснить авансування витрат на організацію і проведення виконавчих дій на території іншого відділу державної виконавчої служби, державний виконавець звертає стягнення на наявне майно боржника і після розподілу стягнутих коштів, у разі їх недостатності для повного задоволення вимог стягувача, направляє виконавчий документ до відділу державної виконавчої служби за місцезнаходженням іншого майна боржника.

Відповідно до ст. 22 ЗУ «Про виконавче провадження», строки пред'явлення виконавчих документів до виконання обчислюються у встановленому законом порядку. Частина 3 даної статті говорить про те, що рішення про стягнення аліментів можуть бути пред'явлені для виконання протягом усього періоду, на який присуджені платежі. Отже, стягувач може звернутися з виконавчим написом нотаріуса на аліментному договорі за виконанням до державної виконавчої служби протягом усього періоду дії аліментного договору (до досягнення дитиною повноліття або ж завершення повнолітньою дитиною навчання).

На другій стадії виконавчого провадження – відкриття виконавчого провадження – державний виконавець вчиняє дії, які спрямовані на визначення підстав для відкриття виконавчого провадження.

Отже, умовами прийняття державним виконавцем виконавчого напису нотаріуса як виконавчого документа до виконання і відкриття виконавчого провадження є:

- заява стягувача або його представника про примусове виконання виконавчого напису нотаріуса за аліментним договором;
- державний виконавець зобов'язаний прийняти до виконання виконавчий напис нотаріуса і відкрити виконавче провадження, якщо не закінчився строк пред'явлення виконавчого документа до виконання;
- виконавчий напис нотаріуса відповідає вимогам, передбаченим ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження»;
- виконавчий напис нотаріуса пред'явлений на виконання до відділу державної виконавчої служби за належним місцем виконання рішення.

Державний виконавець протягом трьох робочих днів з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження про стягнення аліментів за виконавчим написом нотаріуса або відмовляє у відкритті такого провадження, якщо наявні передбачені законом обставини, що виключають здійснення виконавчого провадження.

У разі відкриття виконавчого провадження про стягнення аліментів за виконавчим написом нотаріуса державний виконавець у постанові встановлює строк

для самостійного виконання рішення, який не повинен перевищувати семи днів, та попереджає боржника про примусове виконання рішення після закінчення встановленого строку зі стягненням з нього виконавчого збору і витрат, пов'язаних із провадженням виконавчих дій, передбачених ЗУ «Про виконавче провадження». Якщо рішення підлягає негайному виконанню (стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць (ст. 367 ЦПК), державний виконавець відкриває виконавче провадження не пізніше наступного робочого дня після надходження виконавчого напису нотаріуса і невідкладно розпочинає його примусове виконання.

Пропонуємо алгоритм виконання аліментного договору із вчиненим на ньому виконавчим написом у примусовому порядку, який зводиться до того, що аліментний договір із виконавчим написом підлягає негайному (на кшталт негайного виконання судового рішення про стягнення аліментів) примусовому виконанню без пропозиції державного виконавця щодо його добровільного виконання. Даний виняток слід передбачити у ч. 3 ст. 30 ЗУ «Про виконавче провадження».

На третій стадії виконавчого провадження – підготовка до примусового виконання – державний виконавець створює належні умови для своєчасного та ефективного виконання виконавчого напису нотаріуса на аліментному договорі. Він може провести перевірку інформації щодо наявності особи, зобов'язаної сплачувати аліменти за аліментним договором, чи її майна або місця роботи на території, на яку не поширюється компетенція державного виконавця, поточні рахунки та джерела доходів, зареєстровані за боржником. У постанові про проведення перевірки обов'язково зазначаються обставини, які обумовили проведення перевірки (письмове клопотання стягувача, відповіді на запити державного виконавця тощо), адреса, за якою слід здійснити перевірку, а також інші необхідні відомості, що можуть сприяти перевірці (п. 3.5.2. Інструкції).

У разі якщо в органі державної виконавчої служби відкрито кілька виконавчих проваджень про стягнення коштів з одного й того самого боржника, вони об'єднуються у зведене виконавче провадження і на майно боржника накладається арешт у межах загальної суми стягнення, виконавчого збору і можливих витрат,

пов'язаних з організацією та проведенням виконавчих дій (ст. 33 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Якщо виконавчі провадження про стягнення коштів з одного боржника відкриті у кількох органах державної виконавчої служби, їх об'єднання у зведене здійснюється у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Закон дозволяє державному виконавцю відкладати провадження виконавчих дій у разі несвоєчасного одержання сторонами документів виконавчого провадження, а також за наявності інших обставин, що перешкоджають проведенню виконавчих дій. Закон України «Про виконавче провадження» не містить переліку цих обставин.

Про відкладення провадження виконавчих дій державний виконавець виносить відповідну постанову, про що повідомляє сторони, суд або інший орган, який видав виконавчий документ (ст. 35 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Варто звернути увагу на те, що дана норма закону може бути використана боржником як підстава для поновлення строку для самостійного виконання рішення, якщо постанова про відкриття виконавчого провадження не була вручена йому підпис або не надіслана рекомендованим листом з повідомленням. У даному випадку за заявою боржника державний виконавець буде зобов'язаний винести постанову про відкладення провадження виконавчих дій та надати боржнику строк для самостійного виконання рішення (як правило – сім робочих днів). Якщо боржник у вказаний строк проплатить суму боргу, він звільняється від сплати виконавчого збору (а це 10% від суми боргу). Причому не має значення дата відкриття виконавчого провадження. Якщо боржник належним чином не був повідомлений про відкриття виконавчого провадження, а дізнався про це, наприклад, через півроку – йому в будь-якому випадку зобов'язані, за його заявою, відкласти провадження виконавчих дій на строк до десяти днів з моменту належного ознайомлення з документом виконавчого провадження.

Постанова про відкладення провадження виконавчих дій може бути оскаржена начальнику відповідного відділу державної виконавчої служби або до суду в триденний строк.

Стаття 37 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлює перелік підстав, що тягнуть за собою обов'язкове зупинення виконавчого провадження. Серед них: смерть, оголошення померлим чи визнання безвісти відсутнім стягувача чи боржника, або припинення юридичної особи, якщо встановлені судом правовідносини допускають правонаступництво; визнання стягувача або боржника недієздатним; зупинення виконання відповідного рішення або виконавчого провадження посадовою особою, якій законом надано таке право; зупинення судом реалізації арештованого майна та ін.

У свою чергу ст. 38 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлює перелік підстав для факультативного (необов'язкового) зупинення виконавчого провадження державним виконавцем. Закон визначає наслідки зупинення виконавчого провадження. Виконавче провадження зупиняється до того часу, поки існують обставини, що зумовили його зупинення. Зупиняючи виконавче провадження, державний виконавець не визначає точної дати його відновлення. Після усунення обставин, які стали підставою для зупинення виконавчого провадження, державний виконавець зобов'язаний своєю постановою поновити його за власною ініціативою або заявою стягувача, яка затверджується начальником відповідного відділу Державної виконавчої служби. Копія постанови у триденний строк надсилається сторонам.

Під час здійснення виконавчого провадження щодо стягнення аліментів за виконавчим написом нотаріуса на аліментному договорі державний виконавець може звернутися до суду з поданням про винесення ухвали про розшук боржника, у разі відсутності відомостей про його місце проживання, перебування чи місцезнаходження.

Розшук оголошується відповідно за місцем виконання рішення або за останнім відомим місцем проживання (знаходження) боржника чи місцезнаходження його майна, або за місцем проживання (знаходження) стягувача. Розшук боржника – фізичної особи, дитини, транспортних засобів боржника здійснюють органи внутрішніх справ, а розшук боржника – юридичної особи, а також іншого майна боржника – державна виконавча служба. Постанова про розшук обов'язкова до

виконання. Спільним Наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України від 25 червня 2002 р. № 607/56/5 затверджено Інструкцію про порядок взаємодії органів внутрішніх справ України та органів державної виконавчої служби при примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб) [101].

Витрати органів внутрішніх справ, пов'язані з розшуком боржника – фізичної особи, дитини або транспортних засобів боржника, стягуються з боржника за ухвалою суду. Витрати, пов'язані з розшуком боржника – юридичної особи або іншого майна боржника, стягуються з боржника за постановою державного виконавця, яка затверджується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби.

Згідно із законом, витрати органів державної виконавчої служби на організацію та проведення виконавчих дій щодо забезпечення примусового виконання рішень є витратами виконавчого провадження. Структурно вони складаються із коштів Державного бюджету України та коштів виконавчого провадження.

Наступною, четвертою стадією виконавчого провадження є застосування заходів примусового виконання до боржника, тобто на даній стадії державний виконавець вживає заходів щодо реалізації припису нотаріального акту способами, які визначено законом, із покладанням на боржника виконавчого збору та витрат, пов'язаних з проведенням виконавчих дій.

Звернення стягнення на заробітну плату та інші доходи боржника є одним із заходів примусового виконання рішень, передбачених ЗУ «Про виконавче провадження».

Умовами звернення стягнення на грошові доходи (заробітну плату, стипендію, пенсію) визначено такі обставини: якщо у боржника відсутні кошти або недостатньо майна для повного покриття належних до стягнення сум, а також за відсутності чи недостатності майна для повного покриття належних до стягнення сум; також при виконанні рішень про стягнення періодичних платежів (аліментів) та стягнення на суму, що не перевищує трьох мінімальних розмірів заробітної плати.

Отже, у разі примусового виконання виконавчого напису нотаріуса вчиненому на аліментному договорі, державний виконавець передусім зобов'язаний перевірити наявність коштів на депозитних рахунках боржника, а також його майновий стан. Так, державний виконавець повинен винести постанову про арешт коштів боржника та на підставі рішення суду накладити арешт на кошти, що містяться на рахунках боржника.

Відповідно до ч. 2 ст. 52 ЗУ «Про виконавче провадження», стягнення за виконавчим написом нотаріуса звертається в першу чергу на кошти боржника у гривнях та іноземній валюті, інші цінності, у тому числі кошти на рахунках і вкладах у банках та інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах у депозитаріях цінних паперів.

На кошти та інші цінності боржника, що знаходяться на рахунках, вкладах та на зберіганні у банках чи інших фінансових установах, накладається арешт. Арешт поширюється також на кошти на рахунках, які будуть відкриті після винесення постанови про накладення арешту.

За відсутності у боржника коштів та інших цінностей, достатніх для задоволення вимог стягувача, стягнення звертається також на належне йому інше майно, за винятком майна, на яке, згідно із законом, не може бути накладено стягнення. Звернення стягнення на майно боржника не зупиняє звернення стягнення на його кошти. Боржник має право запропонувати ті види майна чи предмети, на які необхідно в першу чергу звернути стягнення. Черговість стягнення на кошти та інше майно боржника остаточно визначається державним виконавцем. У разі якщо боржник володіє майном спільно з іншими особами, стягнення звертається на його частку, що визначається судом за поданням державного виконавця.

Якщо сума, що підлягає стягненню за виконавчим провадженням, не перевищує десяти розмірів мінімальної заробітної плати, звернення стягнення на єдине житло боржника та земельну ділянку, на якій розташоване це житло, не здійснюється. У такому разі державний виконавець зобов'язаний вжити всіх заходів для виконання рішення за рахунок іншого майна боржника.

У разі відсутності в боржника коштів на рахунках у банківських чи інших фінансових установах, відсутність чи недостатність майна для покриття в повному обсязі належних до стягнення сум державний виконавець звертає стягнення на заробітну плату, пенсію стипендію та інші доходи боржника.

Про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника державний виконавець вносить постанову, яка надсилається для виконання підприємству, установі, організації, фізичній особі, фізичній особі – підприємцю за місцем отримання боржником відповідних доходів.

Проблема подальшого стягнення грошових коштів полягає в тому, що передбачені законом наслідки невиконання постанови державного виконавця на практиці застосовуються рідко, тому створюється враження про так звані заохочення державою бездіяльності неплатника аліментів. Як правило, така бездіяльність пояснюється тим, що у платника аліментів немає зареєстрованих видів майна, відсутнє місце роботи (або ж воно ретельно приховується). Можливість реального звернення стягнення на майно боржника, передбачена Главою 4 ЗУ «Про виконавче провадження», використовується неохоче. Але саме така санкція змусила б платника аліментів (аліментозобов'язану особу) замислитися над наслідками своїх дій, оскільки причини несплати аліментів безпосередньо залежать тільки від неї. Так, боржник часто приховує реальне місце роботи, занижує рівень одержуваних ним доходів, ухиляється від сплати коштів з причини втрати виконавчого документа.

Статтею 13 Закону України «Про державну виконавчу службу» встановлено право осіб на оскарження дій або бездіяльності державного виконавця, що є однією з найважливіших гарантій прав громадян та юридичних осіб у виконавчому провадженні.

При цьому закон передбачає два способи оскарження – адміністративний (до вищестоящої посадової особи) та судовий (до суду).

Якщо ж рішення фактично виконано згідно з виконавчим написом нотаріуса, державний виконавець вчиняє дії, що полягають у завершенні виконавчих дій виконавчого провадження про стягнення аліментів за виконавчим написом

нотаріуса – це є п'ятою стадією виконавчого провадження – закінчення виконавчого провадження.

Про закінчення виконавчого провадження щодо стягнення аліментів за виконавчим написом нотаріуса державний виконавець виносить постанову, яка затверджується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби. Копія постанови у триденний строк надсилається сторонам та нотаріусу, який вчинив виконавчий напис на аліментному договорі. Постанова про закінчення виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби або до суду в десятиденний строк.

Зауважимо, що особливістю стягнення аліментів як періодичних платежів полягає у багатоетапності виконавчого провадження, на певному етапі заборгованість за виконавчим написом може бути погашена, але продовжуватиметься сама сплата аліментів за аліментним договором до досягнення дитиною повноліття або ж завершення повнолітньою дитиною навчання, і невідомо, як надалі буде поводитися платник аліментів (аліментнозобов'язана особа).

Варто звернути увагу на те, що у майбутньому можливим варіантом у разі невиконання аліментного договору може стати звернення до суду з позовом про зміну або розірвання договору про сплату аліментів. Пред'являючи позов про розірвання аліментного договору, власник вказаного права одночасно має право заявити вимогу про стягнення аліментів, які надалі будуть стягуватися на підставі судового рішення. Підставою для звернення до суду може стати не лише зміна матеріального чи сімейного стану, а й будь-який інтерес сторін, що заслуговує на увагу. У нашому випадку таким інтересом є бажання забезпечити гарантованими законом засобами дитину і змусити платника до виплати аліментних зобов'язань [31, с. 89-91].

Однак навіть ухвалення судового рішення про стягнення аліментів не гарантує їх сплату. У правових нормах передбачено механізм захисту законних прав та інтересів особи, яка отримує аліменти, але його реальне застосування ускладнено. У зв'язку з цим важливим є не так реформування законодавства про виконавче

провадження, як передбачення заходів, що стимулюють виконання державним виконавцем своїх функцій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Запропоновано аліментний договір визначити як сімейно-правовий договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, укладається між особою, зобов'язаною сплачувати аліменти за законом, та їх одержувачем або його законним представником про надання періодичного або одноразового утримання в певному розмірі та формі (грошовій, натуральній та ін.).

2. Запропоновано розширити коло суб'єктів нотаріально посвідчуваного аліментного договору, доповнивши їх такими суб'єктами, як дід, баба, які, згідно сімейного законодавства, також несуть зобов'язання щодо утримання онуків. Крім того, виходячи зі ст. 265 СК, якщо вони матеріально забезпечені, то можуть за власним бажанням приєднатися, згідно ст. 634 ЦК, до виконання умов посвідчуваного батьками аліментного договору.

3. Дістала подальшого розвитку концепція С.Я. Фурси щодо неможливості поширення на аліментний договір принципу свободи договору, оскільки даний договір є особистісним, саме законом визначені аліментні права та обов'язки його сторін, а договором вони лише конкретизуються.

4. Запропоновано закріпити у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України перелік документів, необхідних для нотаріального посвідчення аліментного договору, а саме: свідоцтво про народження дитини; документи, що засвідчують особистість осіб, які звернулися за здійсненням нотаріальних дій; довідку з місця роботи платника аліментів про розмір заробітку (якщо платник є підприємцем – довідку податкової інспекції про розмір доходів за останій рік; у разі якщо платник не працює – довідку місцевого Центру зайнятості про призначення допомоги по безробіттю). Крім того, необхідно надати довідку про стан здоров'я дитини, а також довідку про стан здоров'я платника аліментів; документи, що підтверджують наявність у платника аліментів інших дітей, а також непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина, або заяву від платника аліментів про відсутність у нього таких осіб.

5. Запропоновано структуру аліментного договору, обов'язковим реквізитом якого має бути додаток до нього про виконання аліментного обов'язку – Акт виконання аліментних обов'язків, якщо за договором передбачено сплату аліментів готівкою, та реквізити депозиту нотаріуса, на який можуть бути перераховані аліменти, якщо стягувач ухилятиметься від їх отримання.

6. Запропонована теоретична модель договору про спільне утримання дитини, який передбачає не фіксовану суму аліментного платежу, а авансові внески обох батьків на утримання дитини і остаточний розрахунок між ними після врахування всіх витрачених коштів. Така модель договору дозволить зафіксувати лише суму авансового внеску і строки його сплати і є більш прийнятною для забезпечених батьків, коли одночасно вирішуються питання про: виховання дитини, її навчання та задоволення потреб у розвитку, відпочинку, який кожен з батьків спільно проводитиме з дитиною тощо. Надалі може постати питання про те, що стягненню підлягатиме сума, витрачена на утримання дитини одним із батьків, яка перевищує розмір авансового внеску і не була погашена іншим з батьків у встановлений договором строк. Зроблена пропозиція щодо необхідності нотаріального посвідчення такого договору.

7. Запропоновано назву ст. 190 та ч.1 ст. 190 СК України викласти у наступній редакції: «Стаття 190. Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно та рухоме майно, що має значну цінність.

1. Той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно та рухоме майно, що має значну цінність».

8. Запропоновано з точки зору структурної побудови СК України норму ст. 190 СК розмістити після статей, що регулюють інші способи надання утримання, а саме ст. 183 і 184 СК.

9. Запропоновано теоретичну модель вчинення виконавчого напису на аліментному договорі, який зводиться до надання нотаріусу безспірного доказу

невиконання зобов'язаною особою аліментного обов'язку – Акт виконання аліментного обов'язку в готівковій формі, який є невід'ємною частиною договору. Щодо перерахування боржником аліментів безготівково стягувач повинен надати нотаріусу довідку про те, що аліментний платіж не надійшов у передбачені договором строки. При вчиненні виконавчого напису нотаріус також зобов'язаний здійснити перевірку наявності чи відсутності аліментів на депозитних рахунках нотаріусів. У зв'язку з чим запропоновано створити Єдиний електронний реєстр депозитних операцій нотаріусів.

10. Дістала подальшого розвитку концепція С.Я. Фурси, С.В. Щербак щодо законодавчого закріплення обов'язку нотаріуса повідомляти боржника про вчинення виконавчого напису, який набирає «законної сили». Так, у ЦПК передбачено порядок обов'язкового попередження боржника про видачу судового наказу. Такий же порядок варто передбачити і в нотаріальному процесі, що звільнить державну виконавчу службу від вчинення виконавчих дій, а потім їх зупинення тощо.

11. Запропоновано алгоритм виконання аліментного договору із вчиненням на ньому виконавчим написом у примусовому порядку, який зводиться до того, що аліментний договір із виконавчим написом підлягає негайному примусовому виконанню без пропозиції державного виконавця щодо його добровільного виконання. Даний виняток запропоновано передбачити у ч. 3 ст. 30 ЗУ «Про виконавче провадження».

12. Запропоновано у ЗУ «Про виконавче провадження» послідовно і логічно викласти порядок звернення стягнення щодо періодичних і постійних платежів, до яких мають входити й аліменти, які так само можуть бути як періодичними, так і постійними (довічний обов'язок батьків утримувати дитину інваліда). При цьому слід враховувати не лише можливі відсотки стягнень, а й допустимість стягнення в контексті прожиткового мінімуму для самого боржника, раціональність загального строку звернення періодичного стягнення, необхідність спеціальної підготовки державних виконавців для такої роботи, оскільки вона пов'язана не так з правовим аспектом, як бухгалтерськими розрахунками тощо.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження автором наведено практичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми правового регулювання аліментних прав та обов'язків батьків і дітей у цивілістичному процесі, яке полягає у вперше проведеному комплексному дослідженні обраної теми з часу проведення реформи та формування, по суті, нового як сімейного, так і цивільного процесуального законодавства про нотаріат і виконавче провадження.

Дисертантом вперше запропоновано розглядати аліментні зобов'язання через призму цивілістичного процесу та в тісній єдності норм матеріальних і процесуальних галузей права. Тобто варто брати до уваги насамперед те, що не лише норми матеріального права регламентують сімейні відносини, а й через особливість нотаріального процесу, спрямованого на охорону прав суб'єктів нотаріальних правовідносин, він безпосередньо впливає на процес їх реалізації. Тому не варто недооцінювати процедуру нотаріального посвідчення аліментних договорів, оскільки нормами Сімейного кодексу передбачена обов'язкова нотаріальна форма їх посвідчення. Так само важливе значення в охороні та захисті аліментних прав мають судові рішення, якими встановлюються аліментні зобов'язання, зокрема судові накази, мирові угоди та процедура примусового виконання цих юрисдикційних актів, від яких залежить повне, неупереджене та своєчасне відновлення порушеного права на аліменти державною виконавчою службою.

Проведене в дисертації дослідження правового регулювання аліментних прав та обов'язків батьків і дітей дало змогу сформулювати такі основні висновки:

1. З метою досягнення чіткості щодо визначення поняття аліментного зобов'язання слід розрізняти такі терміни, як «аліментне зобов'язання», «утримання» та «аліменти». Аліментне зобов'язання – це елемент комплексного поняття «утримання особи», одностороннє матеріальне правовідношення, яке має особистісний характер та виникає на підставі таких юридичних фактів, як родинні та сімейні зв'язки, нужденність отримувача аліментів, неповноліття,

непрацездатність, рішення суду, зокрема й судовий наказ, мирова угода про аліменти, нотаріальний договір про сплату аліментів, внаслідок яких одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – члена сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання аліментного обов'язку. В свою чергу поняття «утримання» та «аліменти» не однорідні та мають різне змістовне навантаження. Утримання особи може зводитися до надання мінімальних (необхідних) обсягів допомоги, яка полягає у задоволенні природних потреб фізичної особи, зокрема в їжі, одязі, помешканні для проживання. При цьому варто враховувати особливості людини, яка потребує сторонньої допомоги, що впливатиме на визначення індивідуальних способів надання такої допомоги, зокрема стан здоров'я, талант, який потребує розвитку і відповідного матеріального забезпечення тощо.

2. З проаналізованої судової практики випливає, що найбільш поширеним розміром аліментів, що встановлюється судом на одну д

половина. З

урахуванням різниці в отримуваних батьками доходах в Україні судам варто встановлювати, який розмір реальних коштів припадатиме на одну дитину. У разі якщо розмір аліментів, що припадатиме на одну дитину, менше прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, то до участі у справі мають залучатися дід та баба, на яких також може бути покладено обов'язок з утримання дитини. Якщо ж при встановленні судом аліментів в розмірі однієї четвертої частки від отримуваного батьком доходу буде з'ясовано, що такий розмір значно перевищує прожитковий мінімум для дитини відповідного віку, має йтися про стягнення коштів на утримання дитини, її розвиток та матеріальне забезпечення у майбутньому. У зв'язку з цим запропоновано виходити з того, що діти не повинні жити за мінімальними стандартами, якщо батьки здатні надавати більший обсяг матеріальної допомоги. Проте зобов'язаному сплачувати аліменти батьку необхідно роз'яснити його право на контроль за використанням коштів на утримання і розвиток дитини, включаючи обов'язок не витрачені протягом місяця кошти класти на банківський рахунок дитини.

3. Обгрунтовано, що при розгляді справ, пов'язаних зі стягненням аліментів у порядку забезпечення позову слід попереджати відповідача (боржника) про те, що у разі зміни місця проживання, роботи та розміру отримуваного доходу він повинен повідомляти про це суд та державного виконавця. Невиконання такого обов'язку сприймати як ухилення від належного виконання аліментних зобов'язань з подальшими негативними правовими наслідками: можливості притягнення до відповідальності як матеріальної, так і кримінальної та позбавлення батьківських прав. При нарахуванні судом аліментів варто враховувати не лише відсутність у відповідача (боржника) роботи, а й те, чи стоїть він на обліку в службі зайнятості, чи відмовлявся від запропонованої роботи, причини звільнення з роботи тощо. У порядку забезпечення позову суд може встановити обов'язок погашати заборгованість за минулий термін в розмірі максимально допустимого стягнення – 50 % від отримуваного доходу. У разі неодноразового невиконання без поважних причин обов'язку по утриманню дитини суд може звертати стягнення на майно боржника.

4. Обгрунтовані способи регламентації аліментних зобов'язань у договорах щодо утримання члена сім'ї або родича, зокрема аліментних договорах, шлюбних договорах, змішаних договорах, які містять елементи різних договорів та передбачають комплексні умови щодо місця проживання дитини, її виховання, побачення з нею та її утримання.

5. Щодо змішаних договорів (ч. 2 ст. 628 ЦК), то їх слід розцінювати як комплексні, які регламентують відносини батьків щодо дітей з метою застереження випадків зловживання ними своїми батьківськими правами. Однією з умов такого договору має бути регламентація наслідків тривалого витрачання аліментів батьком або матір'ю на власні потреби, які будуть достатньою підставою для зменшення їх розміру або до передачі дитини на виховання до іншого із батьків. Підставою для такого зменшення має бути звіт про використання отриманих аліментів.

6. За своєю правовою природою аліментні договори варто відносити до сімейно-правових договорів, що підлягають нотаріальному посвідченню, укладаються між особою, зобов'язаною сплачувати аліменти за законом, та їх

отримувачем або його законним представником, про надання періодичного або одноразового утримання в певному розмірі та формі (грошовій, натуральній та ін.).

7. Запропоновано розширити коло суб'єктів нотаріально посвідчуваного аліментного договору, доповнивши його такими суб'єктами як дід, баба, які, згідно сімейного законодавства, також несуть зобов'язання щодо утримання онуків. Крім того, виходячи зі ст. 265 СК, якщо вони матеріально забезпечені, то можуть за власним бажанням приєднатися, згідно ст. 634 ЦК, до виконання умов посвідчуваного батьками аліментного договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2 т. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 359 с.
2. Антокольская М. В. Алиментные обязательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Антокольская Мария Вадимовна ; Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1988. – 22 с.
3. Антокольская М. В. Алиментные обязательства : дис. ... канд. юрид. наук / Антокольская Мария Вадимовна ; Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1988. – 162 с.
4. Антокольская М. В. Семейное право : [учеб. для вузов по направлению и специальности «Юриспруденция»] / М. В. Антокольская. – М. : Юристъ, 1996. – 365 с.
5. Антокольская М. В. Семейное право : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / М. В. Антокольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 333 с. – (Institutiones).
6. Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 336 с.
7. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям) / В. Антошкіна // Право України. – 2004. – № 11. – С. 79–82.
8. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Афанасьєва Людмила Василівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.
9. Богдан Й. Г. Особливості виконавчого провадження за участю іноземного елемента / Й. Г. Богдан, Л. С. Фединяк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2000. – № 3. – С. 49–53.
10. Богданова Г. В. Права и обязанности родителей и детей : правовые проблемы, судебная практика / Г. В. Богданова. – М. : Книга сервис, 2003. – 108 с.

11. Богуславский М. М. Международное частное право : : учеб. для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / М. М. Богуславский. – Изд. 5-е, перераб. и доп., с изм. – М. : Юристъ, 2006. – 606 с. – (Institutiones / Ин-т государства и права РАН, Академический правовой ун-т).
12. Бондов С. Н. Алиментные обязательства : учебно-практическое пособие / С. Н. Бондов ; Юрид. ин-т МВД РФ. – М. : Книжный мир, 2002. – 131, [4] с. – (Серия «Высшая школа»).
13. Бортнік О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бортнік Оксана Григорівна ; Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 189 арк.
14. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 5-е изд., доп., стер. – М. : Статут, 2002. – М.: Статут, 2002. – 841 с.
15. Васильченко В. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В. В. Васильченко. – К. : Істина, 2007. – 200 с.
16. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс ; Латвийский гос. ун-т им. П. Стучки. – Рига : Зинатне, 1976. – 231 с.
17. Верба О. Б. Особливості визнання судом мирової угоди на стадії виконавчого провадження [Електронний ресурс] / О. Б. Верба // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/579-vukonavche/14936-2011-01-21-02-50-38.html>. – 10.05.14.
18. Виконавче провадження Відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві від 07.10.2011 р. // Архів відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві. – [Провадження] № 27324821.
19. Виконавче провадження Відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві від 11.04.2009 р. // Архів

відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві. – [Провадження] № 352/9.

20. Виконавче провадження Відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві від 02.08.11 р. // Архів відділу державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції у м. Києві. – [Провадження] № 30910746.

21. Германское право = Deutsches recht. Ч. 1. Гражданское уложение : [от 18 авг. 1896 г. (с последующими изм.)] / пер. с нем. А. А. Лизунова [и др.] ; науч. ред. В. В. Залесский ; авт. введ. В. Бергман, Е. А. Суханов. – М. : Междунар. центр финансового экон. развития, 1996. – 550, [1] с. – (Серия «Современное зарубежное и международное частное право» / Исслед. центр част. права, Герм. фонд междунар. правового сотрудничества).

22. Гражданский процесс : учебник / [Гришин И. П., Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. и др.] ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. М. К. Треушникова. – М. : Новый Юрист (НЮ), 1998. – 506 с.

23. Гражданское и торговое право зарубежных государств : учеб. для студ. высш. учеб. заведений, обучающихся по специальности «Юриспруденция» : [в 2 т.]. Т. 1 / [Г. Н. Буднева и др.] ; отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма-Инфра-М, 2004. – 680 с.

24. Гражданское право : учеб. для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». Т. 3 / [Е. Ю. Валявина и др.] ; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2003. – 783 с.

25. Гражданское право : учебник. Т. 3 / [подгот.: Е. Ю. Валявина, Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев и др.] ; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 1999. – 621 с.

26. Громоздина М. В. Осуществление родительских прав при раздельном проживании родителей по законодательству Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Громоздина Мария Владимировна ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2010. – 168 с.

27. Дерій Е. А. Особенности механизма взыскании алиментов по законодательству европейских стран / Е. А. Дерій // Право и политика : науч.-метод. журн. – Бишкек, 2013. – № 2. – С. 137–140.

28. Дерій Е. А. Особенности процедуры принудительного исполнения решения суда о взыскании алиментов на несовершеннолетних детей / Е. А. Дерій // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурсы. – К., 2013. – Вып. 3: Исполнительный процесс. – С. 324–332.

29. Дерій Е.А. Особенности исполнения решений о взыскании алиментов в алиментных обязательствах с иностранным элементом в Украине / Е.А. Дерій // Современное право. – 2013. – № 6. – С. 156–160.

30. Дерій Е.А. Особенности заключения алиментного договора: проблемы и перспективы развития / Е.А. Дерій // Цивилистическая процессуальная мысль: междунар. сб. науч. ст. / под ред. д.ю.н., проф. С.Я. Фурсы. – К., 2013. – Вып. 2 «Нотариальный процесс» – С. 239–246.

31. Дерій Е. А. Соглашения об уплате алиментов на детей: проблемы заключения и исполнения / Е. А. Дерій // Право и политика : науч.-метод. журн. – Бишкек, 2013. – Спец. вып. – С. 89–91.

32. Дерій О. О. Виконання рішень про стягнення аліментів / О. О. Дерій // Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. [за результатами 3-ої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.)] / Держ. викон. служба України, Хмельниц. ун-т упр. та права, Голов. упр. юстиції Хмельниц. обл., Євраз. асоц. правн. шк. та правників ; [заг. наук. ред. Ю. В. Білоусов]. – Хмельницький, 2012. – С. 288–292.

33. Дерій О. О. Деякі особливості визначення порядку стягнення аліментів на неповнолітніх дітей (добровільний, судовий чи нотаріальний порядок) / О. О. Дерій // Судова апеляція : наук.-практ. журн. – 2013. – № 3(32). – С. 105–111.

34. Дерій О. О. Договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно : актуальні питання / О. О. Дерій // Приоритетные направления модернизации системы права Украины :

матеріали Міжнарод. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 11–12 жовтня 2013 г.) – Симферополь, 2013. – С. 28–32.

35. Дерій О. О. Договірний порядок врегулювання аліментних зобов'язань з утримання батьками своїх дітей: проблемні питання / О. О. Дерій // Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К., 2013. – С. 327–329.

36. Дерій О. О. Класифікація аліментних обов'язальств / О. О. Дерій // Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності: матеріали Міжнарод. науч.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 березня 2014 р.). – О., 2014. – С. 63–65.

37. Дерій О. О. Мірові угоди щодо аліментних зобов'язань: актуальні питання / О. О. Дерій // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2013. – Вип. 61. – С. 160–166.

38. Дерій О. О. Нотаріальне посвідчення договорів про сплату аліментів на користь інших членів сім'ї та родичів: проблемні аспекти / О. О. Дерій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – Ужгород, 2013. – Ч. 2, т. 1. – С. 185–188.

39. Дерій О. О. Нотаріальний процес як самостійний вид юридичного процесу / О. О. Дерій // Цивілістична процесуальна думка : зб. науков. ст. / під ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурси. – К., 2012. – Вип. 1. – С. 441–448.

40. Дерій О. О. Обчислення заборгованості з аліментних зобов'язань: проблеми теорії, практики та необхідність законодавчої регламентації / О. О. Дерій // Актуальні проблеми юридичної науки і практики : II Всеукр. науч.-практ. конф. студентів, аспірантів, молодих вчених та професійних юристів, (м. Харків 10–11 грудня 2012 р.) – Х., 2012. – С. 105–106.

41. Дерій О. О. Поняття аліментного зобов'язання / О. О. Дерій // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2013. – Вип. 59. – С. 282–287.

42. Дерій О. О. Процедура виконання рішень з стягнення аліментів і заборгованості по них у примусовому порядку / О. О. Дерій // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3 (11) – С. 30–40.

43. Дерій О. О. Стягнення аліментів в порядку наказного провадження: актуальні питання / О. О. Дерій // Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Херсон, 26–27 квітня 2013 р.) – Херсон, 2013. – С. 77–79.
44. Дерій О. О. Щодо вчинення нотаріусом виконавчого напису на договорі про сплату аліментів / О. О. Дерій // Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 5, т. 1. – С. 76–80.
45. Драгневич Л. Ю. Про деякі питання Сімейного кодексу України / Л. Ю. Драгневич // Нотаріат для Вас. – 2005. – № 5 (67). – С. 22–24.
46. Дрижчаная Е. Г. Исполнение иностранных судебных решений о взыскании алиментов на детей / Е. Г. Дрижчаная // Советское государство и право. – 1973. – № 4. – С. 121–124.
47. Євтушенко О. І. Визнання та виконання рішень іноземних судів / О. І. Євтушенко // Цивільний процес України: проблеми і перспективи : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К., 2006. – С. 178–347.
48. Єрух А. М. Довідник нотаріуса : [в 4 вип.]. Вип. 2. Запитання і відповіді / А. М. Єрух, Ю. М. Козьяков, Н. В. Круковес ; відп. ред. С. Р. Станік. – К. : Істина, 2000. – 219 с.
49. Єщенко А. Щодо можливості вчинення нотаріусом виконавчого напису за договором про сплату аліментів / А. Єщенко // Журнал Мала енциклопедія нотаріуса. – 2005. – № 4 (22) – С. 8.
50. Иванова С. А. Процессуальные особенности рассмотрения дел о взыскании алиментов : учеб. пособ. / С. А. Иванова ; отв. ред. А. А. Добровольский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 88 с.
51. Иоффе О. С. Советское гражданское право : (курс лекций) : [для юрид. вузов]. [Ч. 3]. Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право / проф. О. С. Иоффе ; Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 347 с.

52. Ієвіня О. Аліментний договір: до питання значення, термінології та поняття / О. Ієвіня // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2012. – № 1 (61). – С. 240–241.
53. Капитова О. В. Правовая природа механизма алиментирования в семейном праве Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Капитова Олеся Викторовна ; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ. – М., 2009. – 20 с.
54. Капитова О. В. Правовая природа механизма алиментирования в семейном праве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Капитова Олеся Викторовна ; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ. – М., 2009. – 178 л.
55. Каратыш Г. М. Взыскание алиментов / Г. М. Каратыш. – М. : Юрид. лит., 1964. – 59 с.
56. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Кармаза Олександра Олександрівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – 36 с.
57. Кармаза О. О. Теоретичні та правові аспекти визнання та виконання рішень іноземного суду в Україні у цивільних справах стосовно прав на житло / О. Кармаза // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2013. – Вип. 95. – С. 50–52.
58. Кодекс законов о браке, семье и опеке от 19.11.1926 г. // Свод Законов СССР. – М., 1926. – № 82. – Ст. 612.
59. Комаров В. В. Нотаріат в Україні / В. В. Комаров, В. В. Баранкова ; за заг. ред. В. В. Комарова. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
60. Комаров В. В. Нотаріат в Україні : підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2011. – 384 с.
61. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2.10.1973 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 2006. – № 43. – Ст. 41.

62. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (м. Мінськ, 22.01.1993 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009. – 10.03.14.

63. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 07.10.2002 р, ратифікована із застереженням Закону № 240/94-ВР від 10.11.94 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_619/page. – 10.03.14.

64. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном // Відомості Верховної Ради України. – К., 2006. – № 39. – Ст. 325.

65. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

66. Косова О. Ю. Обязанность содержания и алиментные обязательства / О. Ю. Косова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – СПб., 2003. – № 4. – С. 63–80.

67. Косова О. Ю. Субъектный состав соглашения об уплате алиментов / О. Косова // Российская юстиция. – М., 2002. – № 12. – С. 24–25.

68. Кудрявцев О. Н. Правовые отношения между родителями и детьми : учеб. пособ. / О. Н. Кудрявцев ; М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Харьков. юрид. ин-т. – Х., 1975. – 56 с.

69. Лалетина А.С. Правовое регулирование имущественных отношений супругов в рамках Европейского сообщества / А. С. Лалетина // Право и политика. – М., 2004. – № 4. – С. 46–50.

70. Левківський Б. К. Юридична природа договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно / Б. К. Левківський, Є. Виговська // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6. – С. 61–64.

71. Липець Л. В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом і договором : моногр. / Л. В. Липець. – К. : [Б. в.], 2013. – 187 с.

72. Лисенко Л. С. Визнання мирової угоди на стадії виконання рішення суду у цивільних справах / Л. С. Лисенко // Відданість правовій науці / упоряд.: Фурса Є. І., Кармаза О. О., Паливода Ю. В. – К., 2011. – С. 237–248.
73. Ляшенко Р. О. Приведення судових рішень у цивільних справах до примусового виконання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ляшенко Руслан Олегович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 20 с.
74. Мажитова Р. Ф. Взыскание алиментов / Р. Ф. Мажитова. – М. : Госюриздат, 1960. – 48 с.
75. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права / Д. Я. Малешин ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. ф-т. – М. : Статут, 2010. – 208 с. – 300-летию со дня рождения М. В. Ломоносова посвящается.
76. Мальський М. М. Особенности совершения исполнительных действий в правоотношениях с иностранным элементом / М. М. Мальський // Цивилистическая процессуальная мысль. – К., 2014. – Вып. 3. Исполнительный процес. – С. 448–452.
77. Масевич М. Г. Права и обязанности родителей и детей / М. Г. Масевич. – М. : Госюриздат, 1962. – 70 с.
78. Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье : науч.-практ. коммент. действующего семейного законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения / В. Ф. Маслов. – Х. : Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 186 с.
79. Мельник І. С. Процесуальні особливості вчинення виконавчих написів за нотаріально посвідченими правочинами / І. С. Мельник // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 155–160.
80. Михальська Н. Про деякі аспекти судової практики у справах про виконання рішень іноземних судів в Україні [Електронний ресурс] / Ніна Михальська. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/myxalska/article/4877.aspx>.
81. Міжнародний цивільний процес України : навч. посіб. : практикум / Фурса С. Я. [та ін.] ; за ред., д-ра юрид. наук, проф. С. Я. Фурси ; Центр прав. дослідж. Фурси. – К. : Фурса С. Я. [вид.] ; КНТ, 2010. – 327 с. : табл. – (Серія «Процесуальні науки»).

82. Наказне провадження в цивільному процесі : моногр. / [Берестова І. Е. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Бобрика ; НДІ приват. права і підприємництва Нац. акад. прав. наук України. – К. : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 202 с.
83. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [Багач Е. М. и др.] – К. : Ліга, 2010. – 577 с.
84. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [Ю. С. Червоний и др.] ; ред. Ю. С. Червоний ; Одеська нац. юрид. акад. – К. : Істина, 2003. – 464 с.
85. Нечаева А. М. Новый семейный кодекс / А. М. Нечаева // Государство и право. – М., 1996. – № 6. – С. 56–66.
86. Нотариат в СССР : учеб. пособ. / [М. Г. Авдюков и др.] ; отв. ред. А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 456 с.
87. О введении временных пособий на несовершеннолетних детей в период розыска их родителей, уклоняющихся от уплаты алиментов : постановление Совета министров СССР от 6.02.1984 г. № 134 // Собрание постановлений правительства СССР. – М., 1984. – № 6. – Ст. 32.
88. О запрещении аборт, увеличении материальной помощи роженицам, установлении государственной помощи многодетным, расширении сети родильных домов, детских яслей и детских садов, усилении уголовного наказания за неплатеж алиментов и о некоторых изменениях в законодательство о разводах : постановление Центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров Союза ССР от 27.07.1936 г. // Свод Законов СССР. – М., 1936. – № 34. – Ст. 309.
89. О расторжении брака : декрет Всероссийского центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров РСФСР от 19.12.1917 г. // Свод Указов РСФСР. – М., 1917. – № 10. – Ст. 152.
90. Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена

«Материнская слава» и медали «Медаль материнства»: указа Президиума Верховного Совета СССР от 8.07.1944 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – М., 1944. – № 37. – С. 72.

91. Оридорога М. Т. Брачное правоотношение : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Оридорога Маргарита Трофимовна; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1974. – 40 с.

92. Пергамент А. И. Алиментные обязательства по советскому праву / А. И. Пергамент; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М.: Госюриздат, 1951. – 168 с.

93. Пергамент А. И. Краткий популярный словарь-справочник о браке и семье / А. И. Пергамент. – М.: Знание, 1982. – 95 с. – (Народный университет).

94. Порєва Л. Способи оплати аліментів на дітей / Л. Порєва // Вісник прокуратури. – 2006. – № 3. – С. 110–115.

95. Правовий висновок Верховного Суду України у спорі про індексацію розміру аліментів, визначеного судом у твердій грошовій сумі від 06.11.2013 [Електронний ресурс] / Верховний суд України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B9232A78C0818A75C2257C1C003A563E?OpenDocument&year=2013&month=11&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B9232A78C0818A75C2257C1C003A563E?OpenDocument&year=2013&month=11&). – 12.05.14.

96. Притика Ю. Д. Актуальные вопросы определения понятий признания и исполнения иностранных судебных решений / Ю. Д. Притика // Цивилистическая процессуальная мысль. – К., 2014. – Вып. 3. Исполнительный процесс. – С. 453–463.

97. Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV [із змінами і доповненнями] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14>. – 12.03.14.

98. Про Державний бюджет України на 2014 рік : закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII // Відомості Верховної Ради України. – К., 2014. – № 9. – Ст. 93.

99. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 [Електронний

ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>. – 12.06.14.

100. Про затвердження Інструкції про виконання в Україні «Конвенції про стягнення аліментів за кордоном»: наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2006 р. № 121/5 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-06>. – 15.05.14.

101. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії органів внутрішніх справ України та органів державної виконавчої служби при примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб): наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України від 25.06.2002 р. № 607/56/5 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0541-02>. – 12.04.14.

102. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-п>. – 12.02.14.

103. Про затвердження Порядку роботи з документами в органах державної виконавчої служби : наказ Міністерства юстиції України від 25.12.2008 р. № 2274/5 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2274323-08>. – 18.04.14.

104. Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1203 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-п>. – 17.03.14.

105. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 №296/5 // Офіційний вісник України – 2012. – № 17. – Ст. 632.

106. Про зміну і доповнення Кодексу законів про родину, опіку, шлюб та акти громадянського стану і цивільного процесуального кодексу УРСР : указ Президії Верховної Ради УРСР від 15.09.1945 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – К., 1947. – № 1/2. – С. 41–46.

107. Про міжнародне приватне право : закон України від 23.06.2005 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>. – 18.03.14.

108. Про організацію відділу записів акту цивільного стану : декрет Ради Народних комісарів (РНК) УРСР від 20.02.1919 р. // Собрание узаконений УРСР. – Х., 1919. – № 12. – Ст. 143.

109. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 р. № 14 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>. – 15.04.14.

110. Про прожитковий мінімум : закон України від 15.07.1999 р. № 966-14 // Відомості Верховної Ради України . – К., 1999. – № 38. – Ст. 348.

111. Про нотаріат: закон України від 02.09.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 39. – Ст.383.

112. Про цивільний шлюб і про введення книг актів цивільного стану : декрет Ради Народних комісарів (РНК) УРСР від 20.02.1919 р. // Собрание узаконений УРСР. – Х., 1919. – № 12. – Ст. 144.

113. Пчелинцева Л. М. Семейное право России : учеб. для студ.в вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Л. М. Пчелинцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2003. – 679 с.

114. Рабец А. М. Алиментные обязательства между супругами / А. М. Рабец. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1974. – 49 с.

115. Рабец А. М. Методологические и теоретические проблемы правового регулирования отношений по взаимному алиментированию : дис. ... д-ра юрид. наук

в форме научного доклада: 12.00.03 / Рабец Анна Максимовна ; Томский ун-т. – Томск, 1992. – 43 с.

116. Рабец А. М. Общие черты алиментных отношений других членов семьи / А. М. Рабец // Проблемы эффективности гражданско-правового регулирования. – Томск, 1979. – С. 41–45.

117. Рабец А. М. Юридическая обязанность супругов по предоставлению содержания / А. М. Рабец. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1992. – 147 с.

118. Радзієвська Л. К. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Л. К. Радзієвська, С. Г. Пасічник. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 528 с.

119. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / І. М. Рассоха ; Харків. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2011. – 76 с.

120. Решетняк В. И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе / В. И. Решетняк, И. И. Черных ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. ф-т. – М. : Юрид. бюро «Городец» ; ILBE, 1997. – 86 с.

121. Рішення Апеляційного суду Вінницької області від 03.12.2011 р. // Архів Апеляційного суду Вінницької області. – Спр. № 2-817/11.

122. Рішення Березівського районного суду Одеської області від 18.11.2011 р. // Архів Березівського районного суду Одеської області. – Спр. № 2-911/2011 р.

123. Рішення Білопільського районного суду Сумської області від 12.04.2012 р. // Архів Білопільського районного суду Сумської області. – Спр. № 2-914/2012 р.

124. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 05.10.2013 р. // Архів Голосіївського районного суду м. Києва. – Спр. № 752/1056/13-ц.

125. Рішення Замостянського районного суду м. Вінниці від 20.04.2011 р. // Архів Замостянського районного суду м. Вінниці. – Спр. № 2-658/11.

126. Рішення Замостянського районного суду м. Вінниці від 30.11.2005 р. // Архів Замостянського районного суду м. Вінниці. – Спр. № 7-808/11.

127. Рішення Чернігівського районного суду Запорізької області від 29.08.2013 р. // Архів Чернігівського районного суду Запорізької області. – Спр. № 2-514/2013 р.
128. Рогович Л. Н. Алиментные правоотношения супругов : учеб. пособ. / Л. Н. Рогович. – Владивосток : Изд-во ДГУ, 1974. – 24 с.
129. Рогович Л. Н. Правоотношения супругов по материальному содержанию : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Рогович Лидия Николаевна ; Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1978. – 14 с.
130. Розгон О. Договір про сплату аліментів непрацездатним батькам / О. Розгон // Журнал Мала енциклопедія нотаріуса. – 2010. – № 6 (54). – С. 41–51.
131. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання : конспект лекцій / З. В. Ромовська. – Л. : Львів. ун-т, 1973. – 59 с.
132. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей / З. В. Ромовська. – Л. : Вища школа, 1975. – 145 с.
133. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / З. В. Ромовська. – К. : Видав. дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
134. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Зорислава Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
135. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1967. – 224 с.
136. Сапейко Л. В. Аліменти дітям та батькам : моногр. / Л. В. Сапейко, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2008. – 160 с.
137. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сапейко Людмила Василівна ; Нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 22 с.
138. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сапейко Людмила Василівна ; Нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 187 арк.
139. Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: миссия в меняющемся мире / Т. В. Сахнова // Вестник гражданского процесса. – 2013. – № 1. – С. 14–34.

140. Свердлов Г. М. Алиментные права детей / Г. М. Свердлов // Советское государство и право. – М., 1940. – № 2. – С. 72-87.
141. Свердлов Г. М. Советское законодательство о браке и семье / Г. М. Свердлов. – М. : Госюриздат, 1961. – 96 с.
142. Свод законов Российской империи. Т. 10, ч. 1. Свод законов гражданских. – Изд. 1913 г. – СПб. : Гос. тип., [1913]. – 428, XIII с.
143. Сімейне право України : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / [Т. О. Ариванюк та ін.] ; ред. В. С. Гопанчук. – К. : Істина, 2002. – 304 с.
144. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. : у 2 кн. з інформ. дод. на лазер. носії. Кн. 1 / [Драгнєвіч Л. Ю. и др.] ; заг. ред. С. Я. Фурса ; Центр правових досліджень Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2005. – 896 с. – (Серія «Ваш радник»).
145. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – К., 2002. – № 21/22. – Ст. 135.
146. Сімейний кодекс України : : наук.-практ. комент. / [С. Я. Фурса та ін.] ; заг. ред. С. Я. Фурса ; Центр правових досліджень Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2008. – 1247 с. – (Серія «Цивілістика»).
147. Смирнов Р. Удостоверение соглашения об уплате алиментов / Р. Смирнов // Российская юстиция. – М., 1999. – № 10. – С. 32.
148. Сніжко М. Нова Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей / Марія Сніжко [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/13304>. – 17.05.14.
149. Столбов М. Г. Как увеличить размер алиментов. Правовое регулирование. Порядок взыскания. Размеры алиментов. Образцы заявлений и судебных решений / М. Г. Столбов. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Ось-89, [2002]. – 109 с.
150. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / [Фурса С. Я. та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Каф. нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури. – К. : Правова єдність ; Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. – 928 с. – (Серія «Процесуальні науки»).

151. Тимчик Г. Аліментні зобов'язання за новим Сімейним кодексом / Галина Тимчик // Юридичний журнал. – 2004. – № 7. – С. 46–49.
152. Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право : підручник. – 3-тє вид., доп. і перероб. / Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк. – К. : Атіка, 2003. – 544 с.
153. Фурса Е. И. Взаимодействие государственного исполнителя с иными органами при розыске имущества должника: методы и способы / Е. И. Фурса, Е. Е. Фурса // Цивилистическая процессуальная мысль : Междунар. сб. науч. ст. / под ред. д.ю.н., проф. С. Я. Фурсы. – К., 2014. – Вып. 3. Исполнительный процесс. – К., 2014. – С. 532–541.
154. Фурса С. Я. «Недетские» семейные отношения / С. Я. Фурса, Е. И. Фурса // Юридическая практика. – 2004. – 28 дек. (№ 52 (366)). – С. 20.
155. Фурса С. Я. Визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні / С. Я. Фурса // Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. – К., 2009. – Т. 2. – С. 58–93.
156. Фурса С. Я. Виконавчий напис нотаріуса та господарське судочинство: старі та нові проблеми / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса // Цивілістична процесуальна думка: зб. наук. ст. / за заг. ред. Фурси С. Я. – К., 2012. – С. 349–357.
157. Фурса С. Я. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про визнання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : наук.-практ. комент. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак. – К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2008. – 1172 с.
158. Фурса С. Я. Знову про мирову угоду у цивільному процесі / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса // Юриспруденція : теорія і практика. – К., 2005. – № 6 (8). – С. 1–18.
159. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2007. – Т. 1. – 916 с.
160. Фурса С. Я. Мирова угода і процедура її затвердження / С. Я. Фурса // Митна справа. – 2001. – № 2. – С. 16–24.

161. Фурса С. Я. Настільна книга нотаріуса : сімейні відносини в нотаріальному процесі / С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгнєвич, Є. І. Фурса. – К. : ІнЮре, 2003. – 352 с. – («Бібліотека нотаріуса»).
162. Фурса С. Я. Спадкове право : теорія і практика / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.
163. Фурса С. Я. Спірні питання нотаріальної науки та практики // Підприємництво, господарство і право. – К., 2002. – № 1. – С. 36–39.
164. Фурса С. Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Фурса Світлана Ярославівна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 40 с.
165. Фурса С. Я. Цивилистический процесс в Украине: основные проблемы становления и тенденции развития / С. Я. Фурса, Е. И. Фурса // Цивилистический процесс: основные проблемы и тенденции развития : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. посвященной 90-летию со дня рождения д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ (1 октября 2012 г.). – Саратов, 2012. – С. 382–387.
166. Фурса С. Я. Чи має виконувати державна виконавча служба мирову угоду у примусовому порядку / С. Я. Фурса // Нотаріат. Адвокатура. Суд. – 2005. – № 6 (8). – С. 7.
167. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 2004. – № 40/42. – Ст. 492.
168. Чеберяк П. А. Аліменти / П. А. Чеберяк // Юридична енциклопедія : в 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; [ред. Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К., 1998. – Т. 1. – С. 96–97.
169. Черняк Ю. В. Анализ опыта исполнения в Украине судебных решений о возвращении ребенка на основании Гаагской конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей 1980 г. / Ю. В. Черняк // Цивилистическая процессуальная мысль. – К., 2014. – Вып. 3. Исполнительный процес. – С. 464–470.

170.

ни) / Ю. В. Черняк

// Право України. – К., 2010. – № 4. – С. 292–298.

171. Шах Х. Международное гражданское процессуальное право : учебник / Х. Шах ; пер. с нем. – М. : БЕК, 2001. – 560 с.

172. Шершньова О. А. Розвиток інституту аліментів в Україні: від дореволюційних часів до сьогодення / О. А. Шершньова // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародних відносин ; [ред. кол.: Губерський Л. В. (гол. ред.) та ін.]. – К, 2010. – Вип. 90, ч. 1. – С. 172–174.

173. Шершун Л. І. Звернення стягнення на майно боржника, наявні проблеми та шляхи їх вирішення / Л. І. Шершун // Юридичний вісник України. – К., 1999. – № 30. – С. 11.

174. Юдельсон К. С. Советский нотариат / К. С. Юдельсон ; отв. ред. В. И. Ширвинский. – М. : Госюриздат, 1959. – 376 с.

175. Якименко О. О. Підготовка аліментних справ до судового розгляду / О. О. Якименко. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1999. – 136 с.

176. Ярков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В. В. Ярков. – М. ; Берлин : Инфотропик Медиа, 2012. – XXIV, 582 с. – (Гражданский и арбитражный процесс: новые имена & новые идеи).